

**MUNTLIGT OCH SKRIFTLIGT
I SVERIGE OCH SVENSKAN**

Per Lagerholm

Lund 2013

Delar av detta arbete har möjliggjorts tack vare bidrag från Erik Wellanders fond, administrerad av Språkrådet.

© 2013 Per Lagerholm

Språk- och litteraturcentrum
Lunds universitet

Tryckt hos Media-Tryck, Lunds universitet, 2013

ISSN 0281-5427

Innehåll

1 En nordistisk myt?	5
2 Svensk forskning om muntligt och skriftligt	8
Svenskan före 1900-talet	8
Källorna	9
Före och under medeltiden	11
Senmedeltiden: boktryckarkonst och bibelöversättning	12
1600- och 1700-talet	14
1700- och 1800-talet och tidens läsarter	18
Det sena 1800-talet	21
Orsaker till ökad och minskad muntlighet	26
Svenskan från 1900-talet	30
Muntlig eller skriftlig påverkan?	43
3 Muntligt och skriftligt i språket	55
Hur beskrivs muntligt och skriftligt?	55
En objektiv sammanfattning	67
En kritisk sammanfattning	72
4 Muntlig och skriftlig kultur	76
Begreppet <i>literacy</i>	76
Walter Ong och den stora klyftan	77
Brian Street och den sociokulturella muntligheten	83
5 Vidare forskning	86
Problem	86
Problem 1: Begreppet	86
Problem 2: Nivåerna	88
Problem 3: De två kanalernas påverkan	88
Problem 4: Sociala faktorer	90
Problem 5: Det empiriska omfånget	91
Problem 6: Skriften eller skriftspråket?	91

Domäner och material	93
Motiv	94
Metoden	95
Språkekologisk situation	96
Kontext, funktion och deltagarnas relation	97
Deltagande och närhet	98
Berättande	99
Retorik	99
Ljudlighet	100
Kroppslighet	101
Dialog	101
Makro- och mikrostruktur	102
Expressivitet	104
Personlighet	104
Konflikt och konfrontation	105
Formler	105
Konkretion	106
Linearitet	107
Anföringar och röster	107
Språkhandlingar	108
Syntaktisk och lexikal verkan	109
6 Slutord	111
Referenser	112

1 En nordistisk myt?

Om man upprepar en lögn tillräckligt många gånger kommer den förr eller senare att uppfattas som en sanning. Frågan är om inte nordister alltför länge har hållit sig för okritiska till en vida spridd om inte en lögn, så åtminstone ett mycket oprövat påstående. I flera decennier har det i svensk språkvetenskap hävdats att talet och skriften har närmat sig varandra sedan 1900-talet. De belägg som har förts fram har sitt berättigande, men frågan är i vilken utsträckning som dessa fall verkligen speglar det allmänna påståendet om talets och skriftens utveckling och förhållande till varandra. Dessutom har det gått en tid sedan påståendet började bli spritt, och bilden kan därför ha komplicerats på grund av bland annat nya medier och genrer. Det som framför allt har hävdats är att talet har blivit mer påverkat av skriftens stavning och morfologi, vilket lett till förändringar av *e* till *är*, *ve* till *vid*, *huse* till *huset* och många andra fall. Det påstås också att skriften har blivit ledigare och mer anpassad till talet, något som har yttrat sig både syntaktiskt, morfologiskt och ortografiskt. Det handlar bland annat om en mindre latininfluerad syntax, singulara verbformer, till exempel *vi få* blir *vi får*, presens passiv, till exempel *sättes* blir *sätts*, och mer ljudenlig stavning i stället för grammatisk samhörighet, till exempel *rödt* blir *rött* och *af* blir *av*. Det som nämnts om förändringar som skett under 1900-talets senare del har bland annat varit språkvårdande insatser för begripligare myndighetstexter och intimiseringen, alltså att gränsen mellan privat och offentligt har blivit otydligare.

Utvecklingen har utretts och sammanfattats av bland annat Molde & Ståhle (1970), Mårtensson och Svensson (1988) och Widmark (2000), men samma utveckling hävdas fortfarande och har länge hävdats av åtskilliga språkvetare närmast som ett ovedersägligt men också lite parentetiskt påstående. Det finns dock både många och stora problem med denna föreställning. Det finns visserligen en medvetenhet om tal- och skriftspråklighetens komplexa karaktär (se t.ex. Josephson 2004) och enskilda undersökningar som har nyanserat bilden (t.ex. Lagerholm 1999 och Svensson 1993), men mycket lite har gjorts för att mer specificerat och systematiserat försöka kartlägga utvecklingen. Det som saknas sammanfattar jag i den teoretiska bakgrunden.

Något som svensk språkforskning behöver är ett stort antal empiriska undersökningar som kan precisera och nyansera föreställningen om talets och skriftens förhållande till varandra och deras respektive roll för svenskans utveckling sedan 1900-talets början. För att detta ska vara möjligt måste dock dessa undersökningar föregås av teoretiska och metodiska diskussioner om och problematiseringar av begreppet muntlighet. Syftet med denna studie är därför att ge ett teoretiskt och metodiskt underlag för fortsatta studier av muntlighet och skriftlighet. Studien ska utmynna i en metoddiskussion, och ambitionen är att i en andra del följa upp studien med några mindre empiriska undersökningar, som då får egenskapen av pilotstudier. Min förhoppning är att de ska initiera en fortsättning och utveckling av andra. Studien består av tre delar: forskningsöversikt, teoretiska och metodiska frågor samt tillämpningar av pilotkaraktär.

Forskningsöversikten

Ett underlag för de teoretiska diskussionerna och de metodiska förslagen är en teoretisk och historisk sammanfattning av i huvudsak svensk forskning som på ett eller annat sätt anknyter till frågan om muntligt och skriftligt. Detta underlag består av tre delar med sina respektive huvudfrågor.

- *Svensk forskning om muntligt och skriftligt.* Vilken är den gängse uppfattningen om talets och skriftens förhållande och respektive kanals betydelse för svenskans utveckling under 1900-talet och framåt? Hur har slutsatserna dragits? Vilka likheter och skillnader finns i uppfattningen? Vad beror de eventuella skillnaderna på? Vilka eventuella brister finns med de tidigare undersökningarna? Har talets och skriftens respektive status skiftat under den aktuella perioden och i så fall varför? Hur påverkar en eventuell ökad muntlighet eller skriftspråkighet i ett medium eller en genre språkbrukares attityder till detta medium eller denna genre?
- *Muntligt och skriftligt i språket.* Vad utmärker talspråklig och skriftspråklig stil? Hur har denna stil beskrivits av olika forskare? Hur har begreppet muntlighet operationaliserats? Vilka likheter och skillnader i beskrivningarna finns?
- *Muntlig och skriftlig kultur.* Vilken betydelse har respektive kanal för utvecklingen av vårt samhälle och vår kultur? Vad menas med en muntlig eller skriftlig kultur?

De teoretiska och metodiska frågorna

- Vad kan begreppet muntlighet innebära? På vilka nivåer kan muntlighet studeras?
- Hur kan de olika innebörderna av begreppet hanteras metodiskt? Hur kan begreppet operationaliseras?
- Vad är möjligt och nödvändigt att göra empiriskt?

Tillämpningen (kommande studier)

Det är först när ovanstående frågor är besvarade som det kan bli möjligt att förstå hur muntligheten empiriskt kan studeras för att vi ska få en mer samlad bild av svenska språkets utveckling. Tillämpningen kommer att utgöras av små empiriska pilotstudier med ett varierat material både med avseende på funktion och tidstillhörighet. Materialet kommer att vara från tidigt 1900-tal till tidigt 2000-tal. Studierna kommer att avslutas med en värderande analys.

Några av frågorna som kommer att styra tillämpningen är:

- Finns det en allmän tendens som bekräftar påståendet om talets och skriftens närmande? Vad är orsaken till att den eventuellt inte bekräftas?
- Skiljer sig materialen åt med avseende på muntligt och skriftligt? På vilket sätt i så fall?
- Är en eventuell tendens linjär under den aktuella perioden?
- På vilket eller vilka sätt har studien eventuellt nyanserat eller problematiserat begreppet muntlighet?

2 Forskning om muntligt och skriftligt

Påståendet om talets och skriftens närmande till varandra har huvudsakligen gällt 1900-talet. Anledningen är bland annat att det skedde mycket i vårt samhälle vid denna tid som skulle kunna förklara ett närmande. Men anledningen är också tillgång till säkrare källor och en mer utbredd och utvecklad språkvetenskap. Frågan är då om det eventuella närmandet verkligen är ett 1900-talsfenomen eller om påståendet beror mer på de möjligheter och de källor vi har haft tillgång till.

Svenskan före 1900-talet

Huvudfrågan i denna text gäller påståendet om 1900-talets utveckling, men låt oss ändå börja med att försöka få en uppfattning om tiden före 1900-talet. Kan närmandet mellan tal och skrift ha börjat tidigare, kanske långt tidigare? Vet vi något om förhållandet mellan de två kanalerna före 1900-talet? Vad vet vi och i så fall hur? Jag vill som en utgångspunkt göra några historiska nedslag i översiktlig och fragmentarisk form. Syftet är att påminna om några faktorer som mer eller mindre har eller kan ha bidragit till en påverkan av talspråk till skriftspråk eller tvärtom.

Intuitivt skulle man kunna föreställa sig förhållandet mellan tal och skrift i historien så här: Om vi utgår från tiden före standardiseringen borde avståndet mellan tal och skrift vara mindre hos dem som skrev än idag eftersom var och en färgade sitt skriftspråk med inslag av sitt eget tal. Å andra sidan borde avståndet ha varit större mellan texter i allmänhet och folkets språk eftersom många inte var skrivkunniga. Riktigt så enkelt är det dock inte. Det har bevisligen funnits både en social och situationell variation i talet, varför det inte är möjligt att tala så generaliserande om tal och skrift som så ofta görs. Widmark (2000) påminner om detta:

Att gamla talspråksuttal har försvunnit, i synnerhet under 1900-talet, är knappast någon nyhet. Det brukar uppfattas som en följd av skriftens inflytande på talet. Förklaringen är med all sannolikhet för enkel. Äldre framställningar om svenskt språk gör det helt klart

att det vid sidan av den regionala variationen också har funnits en betydande både situationell och social differentiering av det talade språket som man inte gärna kan bortse från om man vill komma åt utvecklingen av språket under nysvensk tid (s.19-20).

Så vad vet vi då med säkerhet? Hur vet vi det vi vet? Vad kan teoretiskt ha påverkat? Ett generellt svar är att tal och skrift alltid påverkar varandra under förutsättning att man har tillgång till båda kanalerna. Om det inte vore så hade skriften idag varit tolkningsbar enbart för språkhistoriskt kunniga läsare eller betraktad som ett annat språk än vår moderna svenska. Även om de två kanalerna påverkar varandra har det genom historien alltid varit en påtaglig skillnad mellan tal och skrift. Ideal, influenser, tekniker och samhällets kommunikativa funktioner har däremot växlat, vilket har medfört olika grader av tal- och skriftspråklighet. Även det rådande samhället har betydelse för hur muntlighet och skriftlighet gestaltar sig. Politik, idéer och sociala förhållanden kan påverka texters och tals funktion, utbredning och aktörer.

Källorna

I viss mån är alla skrivna texter källor till information om talet. Trots att vi inte har några muntliga källor före 1900-talet kan många av skriftformernas förändring inte förklaras på något annat sätt än att de följer förändringar i talet. Vi kan i skriften till exempel spåra bortfall, försvagningar och inskott av vokaler. I-omljud följt av synkope förändrade *gastiR* till *gäst*, långt *a* förändrades till *å* även i skrift, och vokaler försvagades eller bortföll i ord som *Svea Rike* > *Sverige* > *Sverige* och *konungin* > *kungen*. Denna anpassning av skriften är en naturlig vilja och drivkraft att åtminstone delvis låta talet styra skriften. Vi kan dock inte utesluta en påverkan i motsatt riktning. Skriften utvecklades av de få auktoriteter som hade förmånen att sprida texter, och då var det dessa personers tal som styrde skriftens utveckling. Eventuella uttalsförändringar gav då upphov till stavningsförändringar, men dessa kan i sin tur ha påverkat dem som läste texterna och gett upphov till förändringar av läsarnas tal.

Viktiga källor till information om talet är bland annat folkvisor, dramer och ballader, som ofta har inslag som hämtas direkt från den aktuella tidens uttal. Intressanta källor är också många enskilda verk före en fullt genomförd standardisering eftersom texterna då i viss mån speglar författarnas eget tal.

Att studera skriftliga källor för att dra slutsatser om talet är dock inte problemfritt. Det är till och med problematiskt att dra slutsatser om olika tiders varierade skriftnormer utifrån skrivna källor. Dessa problem tas upp av Johansson (2002). Han påminner dels om att skriftlig variation för mycket har förklarats i nationalspråkliga termer, dels om att det många gånger saknas utomspråklig information om texterna, vilket försvårar de språkliga slutsatserna. Det första problemet kan till exempel yttra sig i att en ortografisk variation förklaras av att det är en influens från ett annat nationalspråk, istället för att se det som en dialektalt färgad skrift. Det andra problemet handlar om vad ortografisk variation egentligen speglar. Beror den på skrivarnas geografiska tillhörighet eller på att de har lärt sig skriva i olika skrivtraditioner, vars normer kan ha andra orsaker än dialektala spår? För att kunna svara på det måste forskarna ha mycket kontextuell kunskap, till exempel vem som skrev texten, vem som beslutade och ansvarade för textproduktionen, vilka läsarna var och hur textens data samlades in.

En annan forskare som diskuterar liknande problem är Falk (2011). Han har undersökt verbala förolämpningar i svenska rättsprotokoll från 1600-talet. I det teoretiska kapitlet problematiseras bland annat möjligheten att dra slutsatser om talspråk i skriftliga material. När det gäller rättsprotokoll påminner Falk om att dessa kunde variera även om de behandlade samma förhör. Orsakerna kunde bland annat vara att vittnen mindes språkliga formuleringar olika, att partsintressen styrde urvalet i rapporterna och att samma ärende kunde behandlas i olika rättegångar. Historisk sociolingvistik kräver enligt Falk ett komplext källkritiskt förhållningssätt. Källkritiken gäller inte bara materialets kontext och trovärdighet utan också mer teoretiska frågor, till exempel frågan om huruvida moderna språkteorier kan omsättas i historiskt språkbruk.

Mer indirekta källor till information om talet är språkbeskrivningar av olika slag, såsom lexikon, uttalsbeskrivningar, grammatikor och allmänna språk- och stilbeskrivningar. Andra viktiga källor är texter om standardiseringen. Det finns ett flertal skrifter från 1600-talet till 1800-talet med olika språkliga auktoriteters förslag på hur vårt offentliga skriftspråk skulle utformas. I dessa skrifter finns många beskrivningar av bland annat uttal, ordbildning och böjningar i talet. Viktig information har också dialektforskningen sedan 1800-talet gett oss. En modern forskningstradition som kan kasta ljus över tal- och skriftspråkskulturen är den så kallade literacy-forskningen. *Literacy* är ett begrepp som inte har en helt likvärdig motsvarighet på svenska och som därmed kan ha lite olika betydelser. Det som förenar är studiet av skrift som fenomen och hur

skriftkompetens och texter påverkar en kultur, dess utveckling och dess deltagare och vad som skiljer en muntlig kultur från en skriftlig. Det finns literacy-forskning med historiska perspektiv, alltså hur skriftsamhället gestaltade sig vid bestämda tidpunkter i historien och vilken skriftkompetens som rådde och hur den fördelade sig bland befolkningen. Denna gren erbjuder därför viktig information om förhållandet mellan det muntliga och det skriftliga i historisk tid. Jag återkommer till begreppet literacy och studier av detta fenomen i kapitel 4.

När det gäller mer funktionellt inriktade skillnader mellan tal och skrift är egentligen alla historiska texter viktiga källor. Utifrån dagens empiriska forskning om hur talet är beskaffat kan vi utgå från vilka konstruktioner som blir resultatet av talets kommunikativa förutsättningar och syften och därför undersöka graden av talspråkighet i vilka texter som helst från vilka tider som helst (se Lagerholm 1999).

Före och under medeltiden

De isländska sagorna byggde på muntlig berättarkonst utan latininfluenser, även om dialogerna kunde vara stiliserade och högtidliga (Holm 1967). I svenska sagor och krönikor från medeltiden rådde också en viss talspråkighet med *och*-inledda meningar, korta restriktiva bisatser, enkla eller tvåledade attribut och paratax. Landskapslagarna var skrivna på en prosa långt ifrån den senare latininfluerade kurialstilen, och de svenska lagarna var dessutom mer muntligt bundna än övriga nordiska med en enkel, parataktisk syntax och ibland berättande inslag och direkt anföring. Holm betonar dock att det inte handlade om några speglingar av talet eftersom lagarna var mycket formelbundna och skrivna på en stiliserad konstprosa. Senare och under flera århundraden blev latinet förebild för flera typer av texter, till exempel Birgittas uppenbarelser från 1300-talet, diplomerna från medeltiden, kanslispråket på 1600- och 1700-talen samt 1800-talets lagtexter. Svensk prosa på 1800-talet var allmänt influerad av latin, vilket förstärktes av latinundervisning och många översättningar från latin. Influenserna gestaltade sig bland annat i utpräglad hypotax, satsförkortningar, klyvningar och högertyngd. Vissa latinska konstruktioner måste översättas med andra, svenska konstruktioner, vilket medförde svenskt skriftspråks typiska stil.

Redan på medeltiden kunde en svensk komma i kontakt med skriftspråket. Det var dock en erfarenhet som skilde sig mycket från nutida människors. För det första var det en liten del av landets befolkning som på något sätt hade

möjlighet att delta i en skriftlig aktivitet. Det var bland annat representanter för kyrkan, kungamakten och den offentliga administrationen (Larsson 2003:110). För det andra var det bara ett fåtal skrivsituationer som var aktuella.

Han eller hon kunde få innehållet i urkund översatt och uppläst för sig, uppträda som vittne till överenskommelser eller transaktioner och få sitt namn antecknat på vittneslistan, besegla med eget sigill eller stå som (formell) utfärdare av en urkund. Han kunde även vara förmånstagare vid en överenskommelse eller mottagare av en urkund och han kunde vara deltagare i händelser som ledde till skriftfästning, t.ex. nedtecknandet av lagarna (Larsson 2003:110).

Det bör påminnas om att ovanstående i första hand gällde texter på latin. Svenska texter fanns dock, till exempel landskapslagar, och från 1300-talets mitt spred sig allt fler texter på svenska, bland annat domar och olika brevtyper. Detta innebar också att antalet svenska skrivare ökade, och Sverige fick fler svenska standardiseringar för hur olika typer av brev skulle utformas.

Svensson (1988) beskriver 1500-talet som en utpräglad muntlig kultur, där kunskap i allmänhet inte byggde på boklig bildning utan på erfarenhet och muntliga traderingar. Många texter skrevs för att läsas upp, vilket också torde ha präglat texternas språk. I vilket fall som helst var texter något som förknippades med en muntlig aktivitet. Det fanns ingen effektiv kommunikation mellan makten och befolkningen, vilket gjorde att vanliga bybor fick information om offentligheten indirekt genom bud och dessutom uppläst eller fick de ingen information alls. Befolkningen var gles, rörligheten obefintlig och deltagandet i offentligheten var förbehållet ett litet maktskikt. Det fanns heller ingen fullt utvecklad centralmakt och ingen språklig riksnorm. Allt detta bidrog till att svenskan var ett dialektalt splittrat språk med stor skillnad mellan tal och skrift.

Senmedeltiden: boktryckarkonst och bibelöversättning

Ny teknik kan ge nya förutsättningar för kommunikation, och nya sätt att kommunicera kan få konsekvenser för muntlighet och skriftlighet. Den viktigaste innovationen för kommunikationens villkor under senmedeltiden var boktryckarkonsten. Det har skrivits åtskilligt om tryckerikonstens effekter på människor och samhället, fenomenet har analyserats, vänts och vridits, och det har dragits mer eller mindre långtgående slutsatser av kulturell, psykologisk, ekonomisk och annan art. Oavsett hur man förhåller sig till många av dessa

studier är det åtminstone några slutsatser som är ovedersägliga. Tryckerikonsten bidrog inte ensam till ökad skriftlighet i samhället, men i symbios med andra tendenser ledde den till ökad spridning, vilket i sin tur ökade läskunnigheten, vilket i sin tur gav stöd åt analytiskt tänkande och som en följd av det en ändrad världsuppfattning. Detta tänkande gav oss möjlighet att analysera, ifrågasätta, strukturera, överblicka och abstrahera på ett sätt som enbart tal inte kan, och detta tänkande bör ha skapat ett mer skriftspråkligt språk. Dessa möjligheter gäller visserligen skrift i förhållande till tal, inte tryckt i förhållande till handskriven, men möjligheten till massproduktion och stor spridning har förstärkt skillnaderna och dessutom gett upphov till nya möjligheter till och skapat nya behov av texter och skrivsituationer.

Vissa verk fick stor betydelse för skriftspråkets utveckling. Ett sådant var översättningen av Nya testamentet 1526 och hela Bibeln 1541, även kallad Gustav Vasas bibel. Översättningarna fick stor betydelse för svenska skriftspråkets fortsatta utveckling mot mer enhetlighet. De har tillskrivits så stor betydelse att 1526 är startåret för den språkhistoriska perioden *Äldre nysvenska*. Målet med översättningarna var att alla skulle förstå innehållet, även de icke läskunniga. Detta innebar att Bibeln skrevs för att kunna läsas upp, vilket också innebar en muntlig prägel. Å andra sidan innebar en större enhetlighet att språket avvek från många lokala språk. Till exempel tog inte bibelöversättarna hänsyn till de försvagningar av ändelsevokaler som var förhärskande i flera svenska dialekter och som fortfarande lever kvar (Bergman 1970:91). Det gällde till exempel infinitivens *-e*, som i Bibeln blev *-a*, alltså *tacka* i stället för *tacke*. Det fanns även syntaktiska mönster som avvek från talspråket. Ett frapperande exempel var att placera det finita verbet sist i en del bisatser utifrån tysk påverkan, till exempel *som i stadhen skeedt war* från Lukas 23 (Bergman 1970:92). Generellt gäller dock att översättningarna hade ett relativt enkelt språk utan tunga latininfluenser. Det gäller framför allt 1541 års bibel, som hade ett modernare språk än översättningen från 1526. Bibeln hade också ett ledigare och modernare språk än det rådande kanslispråket, som var ett formelbundet och latininfluerat språk långt från det naturliga talspråket. Med undantag av en lätt redigerad utgåva från 1703 stod sig översättningen ända till 1917. I utgåvan från 1703, även kallad Karl XII:s Bibel, var det främst några stavningsförändringar som gjordes; i övrigt var det samma text.

1600- och 1700-talet

På 1600-talet utvecklades kommunikationen med ett kungörelsesystem, där kyrkan blev informationskanal för nyheter (Svensson 1988). Det var dock fortfarande i huvudsak en uppläsningsskiltur. Däremot blev kommunikationen i maktens skikt mer skriftlig, men det var en intern kommunikation. Samtidigt började strävanden efter att sprida läskunnigheten bland allmänheten, men full läskunnighet i Sverige rådde inte förrän två århundraden senare.

Ett viktigt inslag vid denna period var standardiseringen, det vill säga utvecklingen av skriftspråket till ett enhetligt, rikstäckande och offentligt språk. Intressant är då inte bara denna utveckling i sig utan också de diskussioner som fördes om hur detta språk skulle gestalta sig. På 1600-talet var standardiseringen ännu bara i sin linda, varför författares privata språk delvis lyste igenom i framför allt stavning och morfologi. Men behovet av ett gemensamt offentligt skriftspråk tvingade också fram ett förhållningssätt till relationen mellan tal och skrift och en medvetenhet om skillnaden mellan de två kanalerna. Det finns flera bevarade källor av språkliga auktoriteter från 1600- till 1800-talet, och i dem får vi värdefull information om en del av denna periods språkliga variation och därmed värdefull information om talet. Några av dessa källor refereras nedan och i kommande avsnitt.

Bergman (1970) påminner om att skillnaden mellan tal och skrift var stor på 1600- och 1700-talen men att skillnaden tog sig andra uttryck än idag. Det fanns till exempel många talspråksformer i skrift som är främmade för vårt offentliga skriftspråk i dag. Widmark (2000) menar att det har funnits perioder som har varit gynnsamma för ett samspel mellan umgängesspråket och offentligt talat och skrivet språk, och 1600-talet var just en sådan period. Många av både dåtidens och dagens talspråksformer användes vid denna tid i skrift, såsom supinumformer och bestämd form utan *-t*, till exempel *koka* och *huse*, och preteritum utan *-de*, till exempel *fråga* och *låfwa*. Även lexikalt dialektala inslag förekom. Kända författare, såsom Agneta Horn och Samuel Columbus, använde några av dessa och andra regionala former. Horn skrev till exempel *wäre* (*vädret*), *fråga* (*frågade*) och *koka* (*kokat*) i sin självbiografi från 1657. Hon använde också narrativ inversion, en konstruktion som idag förknippas med mycket informellt talspråk: ”Och war iagh inte sinat till att danza” och ”Och tänkte jag” (Holm 1967:95f). Det är dock osäkert om inversion var en etablerad talspråkskonstruktion på 1600-talet, och Holm reserverar sig för andra tolkningar, bland annat influenser från andra skriftspråk. Syntaktiskt var stilen

kluven. Å ena sidan använde Horn korta huvudsatser och *och*-inledda meningar, å andra sidan kanslidrag. Columbus använde bland annat enklitiska pronomen, till exempel ”Jag troret inte”. Några meningar från *En svensk ordeskötsel* kan illustrera de talspråksnära formerna.

För'n iag inlåter meg wijdare här-i, wil iag föroola meg i en Ting. at man inte taar för illa opp, dä' iag något nytt framförer. Jag weet wäl at alt nytt sijr sälsamt ut. somlige hata't o'k rata't, somlige håll t'åf'et. Jag weet ok wäl at man inte bör så lättli' bringa någo nytt på bahnen (Columbus, utg. 1963:56).

Inte bara Samuel Columbus eget språk är en källa till den tidens språkbruk, utan också hans nedskrivna uppgifter om framför allt lexikala och ortografiska inslag i svenska språket. I sin egenskap av både poet, skrivare, informator och akademiskt skolad språkexpert kunde han delge sin samtid och eftervärld både information om, reflektioner kring och råd om svenskt språkbruk. Hans *En svensk ordeskötsel* författades i perioden 1676-1679 och innehåller beskrivningar av svenska språket i tal och skrift men framför allt synpunkter på och råd om svenskans skrivsätt. Eftersom *En svensk ordeskötsel* skrevs i inledningen av svenskans standardisering behandlar Columbus i stor utsträckning frågor som rör förhållandet mellan tal och skrift. När det gäller de uttal och talspråksformer som han hänvisar till framgår det dock inte vems tal eller vilken varietet som beskrivs. Med tanke på Columbus sociala position kan vi nog utgå från att det ofta är de övre sociala skiktens umgängesspråk som han beskriver. Emellanåt hänvisar han dock till ett allmänt språkbruk och ibland uttryckligen till dialekter. I Boströms utgåva står det till exempel så här: ”Om man märker efter, skal man höra at man i Swerje säger ...” (utg. 1963:13). Det bör också påminnas om att när skrivsätten diskuterades av språkliga auktoriteter vid denna tid var det i första hand stavning och morfologi som behandlades, inte syntax eller textstruktur. Detta blir tydligt i *En svensk ordeskötsel*.

Vilken hållning förordar då Columbus i fråga om skriftens förhållande till talet? Den huvudsakliga uppfattningen är att det inte får uppstå en för stor klyfta mellan tal och skrift. Talets former ska därför så långt det är hanterbart avspeglas i skrift. Exempel på detta är de tidigare nämnda enklitiska pronomenen men också uttal av enskilda ord. ”Når, säger man wäl så mycki som när, huarföre icke ok skrifwa't?” (utg. 1963:16). Något som Columbus ofta återkommer till är det som han uppfattar som det allmänna bruket. Ett argument för att använda en form i skrift är att den är spridd och etablerad, men här tar han hänsyn till både tal och skrift. Columbus förespråkar alltså en vida spridd

talspråksform i skriften men konstaterar samtidigt att det finns väl etablerade skriftnormer som avviker från talet och att dessa också måste respekteras. Skriftens anpassning till talet kan till exempel gälla när skriften har en bokstav som inte motsvarar ett uttal, till exempel i *friskt* och *tyskt*: ”K. kan stundom utlyckias, när dä gör ut-säijandet tungt. s.t.e. frist, Tyss’t” (utg. 1963:68). Men skriften bör inte alltid anpassas till talet: ”dö. adj. han är dö, men man skrif död” (utg. 1963:68). Columbus tycks mena att konventionen eller ”Sedwänjan regerar både Taal ok skrift” (utg. 1963:75), men vad som avgör vilken konvention som segrar är inget som han försöker reda ut. Han konstaterar att det finns olika och motstridiga ideal, men hans centrala hållning är att talet bör styra mer än skriften och etymologin. Det sistnämnda är en reaktion på vissa debattörers åsikt att behålla äldre skriftspråksformer för att tydligare markera ordets etymologi.

Columbus menade också att om en etablerad form i skrift skulle avvika från en läsares tal, så kunde alltid han eller hon omvandla formen till sin egen dialekt. Denna tanke är intressant eftersom den anknyter till en svår och abstrakt fråga om talspråk och skriftspråk: Vad är egentligen skriftspråk? Det vi ser på pappret eller det som omvandlas till språk vid läsningen? Och hur ser denna omvandling ut? Jag återkommer till denna fråga i kapitel 5.

En annan som uttalade sig om svenskan på 1600-talet var Petrus Lagerlöf, professor på Uppsala universitet. Han höll våren 1691 några föreläsningar om det svenska språket. De handlade inte bara om svenskan, utan hölls också på svenska, vilket var nytt vid denna tid. Dessa föreläsningar har vi kunskap om genom tjugo bevarade handskrifter, både i form av åhöraranteckningar, bearbetningar och Lagerlöfs eget manuskript. Två av handskrifterna och utdrag ur några av de andra finns återgivna och kommenterade i Ronge m.fl. 1999. Lagerlöf yttrade sig bland annat om förhållandet mellan tal och skrift och hade åsikter liknande Columbus. Det finns många fördelar med att låta stavningen styras av uttalet, och Lagerlöf framhåller svenskan som föredöme i detta avseende i jämförelse med franskan och engelskan. Men han påminner också om att ljuden varierar mycket mer än bokstäverna och att stavningen därför skapar oenighet och variation. Därför behövs också skriftkonventioner som inte alltid speglar många människors vardagstal. Lagerlöf presenterar en insiktsfull och modern syn på språklig variation och på skillnaden mellan tal och skrift och mellan olika språkbruk och talararter. På samma sätt som språkbrukare inte alltid kan låta skriften styras av talet bör de inte heller låta talet påverkas för mycket av skriften eftersom det skulle låta onaturligt. ”Man får intet alltijd tala Pränteord och effter Tryckt” (Ronge m.fl. 1999:222). Lagerlöf skiljer inte bara

på tal och skrift utan också på olika sätt att tala. Han menar att vardagstalet måste få variera och avvika från den gemensamma skriften men att det finns formella talsituationer då det är befogat att tänka mer på precisering och former som ligger närmare skriften. ”Doch är een heel annan Saak när man skall tala *in suggestu*, för öfwerheeten eller för een Rätt” (Ronge m.fl. 1999:222).

Språkvetare har länge och intensivt diskuterat om, hur och när ett talat riksspråk växte fram i Sverige. Det finns olika uppfattningar om samtliga frågor. Har det någonsin funnits? När började det i så fall växa fram? Vad påverkades det av? Vem använde det? Widmark (2000) sammanfattar några olika uppfattningar som rätt, och den viktigaste slutsatsen blir att alla förslag bygger på mer eller mindre osäkra resonemang. Dels är resonemangen vaga, dels bygger de på osäkra källor. Till detta kan vi lägga svårigheten att entydigt avgöra vad riksspråk egentligen innebär. Med hänvisning till Noreen (1903) redogör Widmark för uppfattningen att riksspråket påverkades både av skriften och en mellansvensk dialekt, talad av dem som hade hög status. När dialekten väl hade fått status som riksspråk utvecklades den i en riktning som avgjordes både av skriften och andra språk. Det bör dock varnas för cirkelresonemang här eftersom skriften ju från början har skapats utifrån samma mellansvenska dialekt. Dessutom får vi inte glömma det som nämndes ovan, att skriften inte var enhetlig vid denna tid utan hade lokala inslag. Det är också viktigt att beakta de stora dialektala skillnader som fanns. Det är alltså inte nödvändigtvis *en* given dialekt som har påverkat det talade riksspråket. Noreen föreslog några år senare att riksspråket är en blandning av och kompromiss mellan olika dialekter, och han menade att det var först på 1700-talet som de första tendenserna till ett enhetligt riksspråk började urskiljas. Widmark menar att även den skriftliga standardiseringen kan ha formats utifrån olika centrum.

I detta sammanhang bör också inrättandet av *Svenska Akademien* 1786 nämnas. En utförlig redogörelse av skriftspråkets utveckling, normering och enande och språkvårdens historia finns i Teleman 2002 och 2003. Några av standardiseringens och de språkliga diskussionernas resultat, problem och tongivande personer nämns på spridda ställen nedan.

Från början av 1700-talet började en allt starkare medelklass och en borgerlig offentlighet att växa fram (Svensson 1988). Detta medförde en friare och öppnare offentlig kommunikation och debatt än tidigare, och kommunikationen blev nu mer uppåtriktad än tidigare. Liberala tankar började spridas, kyrkans makt minskade, och synen på kunskap var nyttoinriktad och praktisk. Textproduktionen och läskunnigheten ökade, samtidigt som alltfler skolor

inrättades. Josephson & Melander (2003) påminner dock om att läskunnigheten fram till 1800-talets mitt var ojämnt fördelad socialt och regionalt. För det första ökade läskunnigheten främst hos borgerligheten, för det andra ökade den i första hand i städerna. På landsbygden var den inte lika utbredd.

Dessa förändringar ökade åtminstone funktionellt skriftligheten i samhället. En ökad funktionell skriftlighet behöver dock inte betyda att skriften stilistiskt sett blir mer skriftspråklig. Språket i 1734 års lag är exempel på det.

För första gången fanns en modern lag kodifierad. Men också för språkutvecklingen var lagen viktig. Språket i lagtexten är rakt och enkelt och avviker i stor utsträckning från den tillkrånglade kurialstil som var vanlig i den statliga administrationen under 1600-talet. Visserligen fick stilen i 1734 års lag inget direkt inflytande på det allmänna offentliga språket, men den kan åtminstone ha utgjort en motvikt mot den latininspirerade prosan och visat att andra uttryckssätt var möjliga (Svensson 1988:73).

Ett annat inflytelserikt verk från 1700-talet var Olof von Dalins veckotidskrift *Then Swänska Argus*. Den gavs ut första gången 1732 och skrevs på en ledigare prosa som låg närmare talet än tidigare, en prosa som blev stilbildande för många andra. Dalins förebilder var fabelförfattare, folksagan och fornnordisk litteratur, och stilen utmärktes av paratax, korta meningar, folkligt och ledigt ordval och inga av de för samtiden vanliga latininfluerade dragen. Det fanns även vid denna tid språkliga auktoriteter som var tongivande i debatten, och några hade viss betydelse för skriftens utveckling. Några som försvarade den utveckling som 1734 års lag och Dalins texter banade väg för var bland annat Sven Hof och Abraham Sahlstedt. Båda menade att bruket var högsta norm, ett bruk som dock begränsade sig till bildade kretsar.

1700- och 1800-tal och tidens läsarter

Betydelse för muntlighet och skriftlighet är inte bara *vad* svenskar läste, utan också *hur*. Stor betydelse har skillnaden mellan tyst läsning och högläsning, som i stor utsträckning hänger ihop med textens och läsningens funktion. Texter som lästes var under 1700-talet bland annat katekeser, almanackor och bondepraktikan (Josephson & Melander 2003). På 1800-talet var religiöst läsande av längre texter vanligt, och både högläsning och enskild, tyst läsning förekom. I slutet av 1800-talet tillkom utbredd läsning av dags- och veckotidningar, och i överklassen var det vanligt med högläsning av

skönlitteratur, historia och geografi. Från slutet av 1800-talet blev det allt vanligare med tyst läsning. Det är inte alldeles enkelt att fastställa när högläsning upphörde. Johannesson (1980) menar att högläsningen var viktig i skilda samhällsgrupper under större delen av 1800-talet, och Ledin (1995) visar att språket i arbetarrörelsens tidningar tappar flera av sina muntliga drag runt sekelskiftet 1900. Ungefär samma tidpunkt anges i Ong (1990:180): ”Att läsa högt för familjen och andra små grupper var vanligt ännu i början på 1900-talet ända tills den elektroniska kulturen fick människor att hellre samlas kring radio- och teveapparater.” Josephson & Melander (2003:145f) har sammanfattat utvecklingen under 1800-talets andra hälft så här:

Den äldre lästraditionen kan då lite schabloniserat beskrivas som dominerad av religiös läsning, av att utbudet av texter var litet och att de tillgängliga texterna därför ofta lästes upprepade gånger, av att läsningen var en del av en religiös handling av något slag, exempelvis en andakt, av att det inte alltid ansågs som centralt att texten begreps utan att läsningen i stället kunde vara mekanisk och rituell och slutligen alltså av att högläsning var dominerande. Den yngre lästraditionen kan på samma vis karaktäriseras som mer inriktad mot sekulär läsning, av att den utgick från ett större utbud av texter som kanske bara lästes en gång, av att läsningen var en del av fritidens förströelser och hade drag av nöjesläsning, av att läsningen byggde på engagemang och förståelse och till sist således av att tyst läsning kommit att få ökad betydelse.

Högläsning och utantilläsning var alltså vanligare i början av 1800-talet. Tyst läsning eller åtminstone texter som är avsedda för och anpassade till tyst läsning ökar graden av skriftspråklighet. Utvecklingen har gått från berättande texter till tematiskt och dialektiskt uppbyggda texter (Melander & Josephson 2003). Melander & Josephson resonerar också om vad de kallar intern och extern dialog i sakprosa. Texter med intern dialog byggs upp som ett samtal mellan personer i texten, medan texter med extern dialog innebär att författaren för ett samtal med läsaren. Texter med intern dialog har blivit allt mindre vanligt sedan 1800-talet, och i den bemärkelsen har texter blivit mer skriftliga.

Enligt Melander & Josephson kan muntlighet också betraktas utifrån textens användning, och då kan två typer av texter urskiljas, nämligen egentexter och satellittexter¹. En egentext är en text som är självständig gentemot en muntlig kontext, medan en satellittext är avsedd att användas och utgöra ett stöd i en sådan. En satellittext är mer muntligt utformad, och fler satellittexter skulle därför tyda på ett mer muntligt samhälle. Samtidigt menar Melander & Josephson att ett samhälle med ökad skrift också ökar behovet av satellittexter.

¹ Efter Larsson 1984.

En genre som traditionellt mer eller mindre har utgjorts av satellittexter är läroböcker. Sedan mitten av 1700-talet har denna alltmer fått funktionen som egentext. Efterhand kompliceras förhållandet mellan egentext och satellittext för flera genrer. Vi får till exempel satellittexter till en icke-verbal kontext och satellittexter till en annan skriven text.

Att språket skulle ha blivit mer skriftspråkligt på grund av den avtagande uppläsningskulturen förutsätter dock att författare av skilda slag tidigare verkligen anpassade språket till den muntliga traditionen och nu medvetet ökade skriftspråkliga inslag. Man var det så? Ong (1990:171) menar att åtminstone romanförfattarna hade en kluven inställning till sitt skrivande.

Romanförfattaren var avgjort mer upptagen med texten än med åhöraren, tänkt eller verklig (eftersom tryckta tidigare prosaromaner ofta skrevs för att läsas högt). Men hans eller hennes position var fortfarande något obestämd. Att 1800-talets romanförfattare ofta skriver "kära läsare" avslöjar att de inte riktigt vet hur de skall förhålla sig: författaren känner fortfarande att han eller hon någonstans har en publik eller lyssnare, och måste ofta påminna sig att berättelsen inte är till för lyssnare utan för läsare, som var och en befinner sig i sin egen värld.

Denna kluvenhet styrker inte hypotesen att texterna blev mer skriftspråkliga. Det finns dock undersökningar som visar att skriftspråkligheten i något hänseende verkligen ökade mot mitten av 1800-talet. En återkommande iakttagelse är att texter under 1800-talet utvecklades mot en högre grad av informationstäthet, som brukar betraktas som ett typiskt skriftspråksdrag. I Ledin 1997 framkommer denna tendens i hans undersökning av några veckotidningar från 1800-talet. Genrerna naturhistoria och reseskildring blir mer informationstäta, samtidigt som meningslängden minskar. Samma iakttagelser gör Byrman (1998) i sin undersökning av tidningsnotiser och Ekvall (1997) i undersökningar av läroböcker för barn på 1800-talet. Meningslängd och bisatsfrekvens tycks i dessa undersökningar stå i ett komplementärt förhållande till informationstätheten, som här har mätts i frekvensen av bland annat substantiv. Det finns dock undersökningar från det sena 1900-talet som visar att de i stället kan korrelera. Två av dem är Svenssons (1997) studie av författningstexter och debatttexter om fattigvård från 1700- och 1800-talet och Josephsons (1997) studie av religiösa traktater.

Traditionellt har både syntaktisk komplexitet och informationstäthet betraktats som skriftspråkliga drag och således korrelerande. Ovanstående resultat ger anledning att problematisera denna syn, men det går också att problematisera och kritisera de metoder som har använts i dessa och liknande

undersökningar. Jag återkommer till diskussioner om metodik och de empiriska studier som har gjorts.

Oavsett om resultaten ska tolkas som ökad eller minskad muntlighet, eller inget av det, så kan de inte entydigt kopplas till den upphörande uppläsningsskulturen. Det finns andra både fristående och sammanhörande faktorer som kan ha påverkat. Den nämnda undersökningen av Josephson är också en påminnelse om hur vanskligt det är att knyta muntlighet och skriftlighet entydigt till en period. Enligt flera studier ökar skriftspråkligheten under 1800-talet för att sedan från slutet av samma sekel i stället avta, åtminstone enligt en operationalisering med några välkända syntaktiska variabler. Josephsons resultat går emot denna tendens. De undersökta traktaten från 1800-talet är muntligt präglade med intern och extern dialog, informationstunt språk, upprepningar, svag standardisering och enkel syntax. Enligt Josephson kan det finnas flera tänkbara förklaringar till denna muntlighet, bland annat anpassning till en bred läsekrets, engelska förebilder, arv från 1700-talets predikostil och texternas vardagliga, konkreta innehåll. Även om det kan finnas tendenser under en viss period måste frågan om muntligt och skriftligt så mycket som möjligt knytas till den variation av olika genrer och kommunikationssätt som existerar i perioden.

Det sena 1800-talet

När frågan om muntlighet ska utredas är det viktigt att beakta begreppets olika innebörder och problemet med operationalisering. Utifrån olika metoder och metodiska synsätt kan resultaten bli olika. Något som kan illustrera detta problem är föreställningen om det moderna genombrottet i svensk språkhistoria, en ny både språklig och litterär epok som inleds med Strindbergs tidiga utgivning. Thelander (2007) är en av dem som påminner om att den föreställningen inte är oproblematiserad. Vad bygger föreställningen på? Gäller den lika mycket för alla genrer? Är den lika berättigad språkligt som litterärt? Thelanders undersökning rör svenskt dramaspråk 1725-2000, och metoden bygger på kvantitativa undersökningar av ett antal språkliga variabler som anses typiska för talspråk. Det sammanfattande resultatet är att föreställningen om det moderna genombrottet har mer litterär relevans än språklig. Med muntlighet som kriterium och med drama som den avgörande genren borde språkets moderna genombrott enligt Thelander vara yngre, närmare bestämt 1900-talets

första decennier. Även om det finns andra sätt att förhålla sig till muntlighet och även om andra genrer inte skulle spegla dessa resultat, så ger dessa frågor och undersökningar en fingervisning om muntlighetens både teoretiska och metodiska svårigheter.

I standardiseringsperioden diskuterades och föreslogs flera principer för och en mängd detaljförslag till stavningen. I dessa dokumenterade diskussioner får vi inte bara information om talad variation, utan också information om olika syn på förhållandet mellan tal och skrift. Ett av de mest inflytelserika arbetena under standardiseringen var Carl Gustaf af Leopolds *Afhandling om Svenska stafsättet* från 1801. Med den gavs stavningen en stabilitet som den inte haft tidigare. Leopolds hållning i stavningsfrågan kan ses som en kompromiss mellan ljudenlighet, samhörighet och det rådande bruket (Teleman 2003:78). Samhörigheten innebar att stammen skulle behållas vid böjning och avledning oberoende av uttalet. Ordled som *dov*, *hög* och *röd* skulle alltså behållas i *dovt*, *högt* och *rödt* och inte skrivas *doft* (eller *dåft*), *hökt* och *rött*. Alla stödde dock inte denna princip utan förordade ljudenlig stavning. I slutet av seklet var debatten livlig mellan Leopolds anhängare och de så kallade nystavarna, som menade att uttalet är det mest naturliga att rätta sig efter. Många av de sistnämndas tankar fick aldrig genomslag, men det fanns tendenser i slutet på 1800-talet som i viss mån styrdes i deras riktning (se nedan).

En ökad muntlighet kan delvis också knytas till demokratisering, den tidigare nämnda borgerliga offentligheten och den nya arbetarklassen (se Svensson 1988 för en utförlig redogörelse). Borgarklassen var en medelklass som bestod av bland annat läkare, präster, handelsmän och ämbetsmän. Ett framväxande kapitalistiskt samhälle under 1800-talet gav tekniska och ekonomiska förutsättningar för nya former av kommunikation i och med en ökad textproduktion, som i sin tur skapade nya arenor och möjligheter för fler människor att informera, påverka och debattera offentligt. Samtidigt ökade läskunnigheten, vilket bidrog till att debattörerna kunde nå fler läsare samtidigt som text- och tryckerinäringen gynnades. Eftersom borgarna var nya i den offentliga debatten är det inte otänkbart att de införde ett språk som var hämtat från den muntliga traditionen. Detta språk kan ha varit en av flera orsaker till att den tunga, latinska stilen minskade under senare delen av 1800-talet. Visserligen bör man räkna med att nya deltagare i en språkmiljö anpassar sig till den rådande formen, men de bör också ha tillfört något.

Liksom Svensson (1988) påminner Holm (1967) om de demokratiska, liberala idéerna och nämner dessutom den nationalromantiska tendensen med

bland annat dialektstudier och ett ökat intresse för nordisk historia och isländsk litteratur. Det är i denna era som ämnet nordiska språk inrättas på svenska universitet. Dialekterna sågs som något genuint, naturligt och folkligt. Intresset för talet gav detta också högre status, vilket även fick genomslag i skriften. På grund av både latinundervisning och översättningar från latin var den formella skriften på 1800-talet latininfluerad med nominala drag, många particip, objekt med infinitiv, inskott, hög grad av underordning och en från talet avvikande ordföljd. I slutet på 1800-talet kan vi dock se viktiga brytningar mot denna stil. I både sakprosa och skönlitteratur utvecklades språket mot en ledigare stil med färre inslag av den gamla latininfluerade stilen. I detta sammanhang fick de som stödde uttalsprincipen delvis gehör för sina tankar, något som realiserades i stavningsreformen 1906. Då avskaffades några stavningar som inte speglade uttalet, nämligen <hv>, <fv> och <dt>, som ändrades till <v>, <v> respektive <t>. Detta var dock långt ifrån nystavarnas ideal.

Omhuldandet av dialekterna, den fornnordiska kulturen, folklig kultur och därmed talet påverkade författare som August Strindberg, Selma Lagerlöf och Pär Lagerkvist. Strindberg påverkades av fornnordisk berättarstil med en livlighet i berättandet långt ifrån den överlastade stil som präglade mycket annan både sakprosa och skönlitteratur på 1800-talet. En milstolpe i sammanhanget är *Röda rummet* från 1879, som minskade klyftan mellan tal och skrift. Lagerlöf presenterade i *Gösta Berglings saga* 1891 en förhållandevis enkel och parataktisk meningsbyggnad som avvek markant från den pompösa, periodiska stilen. Lagerlöf var också påverkad av inflytelserika språkvetare, såsom Adolf Noreen och Gustaf Cederschiöld, som menade att klyftan mellan tal och skrift skulle minska; framför allt skulle skriften närma sig talet (Holm 1967:159). Detta tog Lagerlöf fasta på genom att bland annat vara en av de första författarna som använde singulara verbformer i skrift. I *Nils Holgerssons underbara resa* från 1907 förekommer dessa former i dialogerna, och stilen i övrigt är för den tiden mycket ledig utan latininfluenser. En författare som drev den muntliga berättarstilen betydligt längre var Pär Lagerkvist, som anammade en stil som byggde på muntlig berättarkonst och fornnordiska sagor. Allt fler texter och författare bidrog till en utveckling mot en allt ledigare stil i formella texter under 1900-talet, något som behandlas i nästa avsnitt. Det är också detta påstående som kommer att prövas och granskas mer i denna studie.

Vi får naturligtvis inte glömma grundandet av den obligatoriska folkskolan 1842. Läskunnigheten var utbredd redan vid denna tidpunkt, men den blev i stort sett total efter skolans införande och framför allt skrivkunnigheten ökade. Den

totala läskunnigheten stimulerar textproduktionen, som i sin tur ökar läsningen ännu mer. Denna utveckling innebär en ökad skriftlighet på samhällsnivå, men frågan är om detta också innebär en ökad skriftlighet på textnivå. I ett avseende kan den ökade läskunnigheten och den ökade textmängden ha stärkt de skriftspråkiga dragen eftersom alltfler behärskade en skriftspråklighet. Samtidigt blev textproducenterna tvungna att ta hänsyn till inte bara en större mängd läsare utan också en mer socialt heterogen grupp av läsare, vilket i stället kan ha ökat de muntliga dragen.

Från 1800-talet finns också källor med uppgifter om gängse uttal av många ord i svenskan. Dessa källor avslöjar att skillnaden mellan skrift och uttal var större än idag (Bergman 1970:161ff). Än hade inte ens det läsande bildade skiktet blivit influerat av skriften. Det som idag uppfattas som mycket talspråkliga eller dialektala uttal var på 1800-talet gängse uttal hos de högre stånden. Här sa man till exempel *kalla*, *ran*, *åv*, *te*, *dronning* för *kallade*, *raden*, *av*, *till* och *drottning*.

När det gäller grammatiken finns uppgifter som tyder på att skillnaderna på 1800-talet var delvis desamma som idag (Bergman 1970:168f). Bland annat kunde verb i första konjugationen få ändelsen *-te*, till exempel *delte* och *talte*, men många ord i denna form undveks i formell skrift. Verbens singulara former var fullt etablerade i talet sedan lång tid tillbaka men skulle leva kvar i skriften till mitten av 1900-talet. Det fanns dock förespråkare för singulara former i skrift redan på 1800-talet, bland annat Carl Jonas Love Almqvist. Ett bruk som har ändrats är passivsuffixet. I dagligt tal användes den korta passivformen *-s*, precis som idag, men den skriftspråkliga formen *-es* var mer utbredd på 1800-talet.

Ett av de många problemen med påståendet om talets och skriftens närmande till varandra eller överhuvudtaget alla påståenden om påverkan i den ena eller andra riktningen är resonemanget om talet och skriften, alltså beskrivningen av vårt språk som två skilda varieteter. Vilket eller vems tal är det egentligen som åsyftas? Vilka talade situationer och vems tal har påverkats och hur? Finns det delar av talet som inte har påverkats och varför i så fall? Samma frågor kan ställas om skriften. Före 1900-talet må det i viss mån vara ursäktat att tala lite svepande om tal och skrift med tanke på de begränsade möjligheterna att få uppgifter om talet och för äldre tider även skriften. För åtminstone 1800-talet finns dock i viss utsträckning säkra källor om talets variation. I Widmark 2000 ges en sammanfattning av talets sociala och situationella variation. Några av de främsta källorna som hon utgår från är Hof 1753, Lyttkens & Wulff 1889 och

Noreen 1903. Samtliga refererade forskare vittnar om att det inte bara fanns lokal och regional variation utan också situationell och social. Varje individ växlade alltså mellan olika talararter beroende på situation. Sedan kan denna växling ha tagit sig olika uttryck beroende på i vilka sociala skikt man rörde sig. Forskarna beskriver i första hand sin samtid, vilket innebär att det finns säkra belägg från tidigt 1700-tal och framåt. Widmark menar dock att det finns ännu äldre källor, som gör det möjligt att spåra den beskrivna uppdelningen i talade stilarter ända till senare delen av 1600-talet.

De talade stilarterna beskrivs ofta som en tredelad variation, som påminner om den klassiska indelningen i hög stil, mellanstil och låg stil. Ett annat sätt att beteckna varieteterna är funktionellt, och då skulle stilarterna i stället vara offentligt språk, umgängesspråk och dialekt. Dialekterna var de breda folklagens och allmogens språk. Detta skikt i samhället kom dock i kontakt med ett uppläsningsspråk vid till exempel predikningar, husförhör, kungörelser och böner. Av den anledningen kan allmogen sägas ha varit tvåspråkig. Även den bildade övre klassen var tvåspråkig, men valet stod i stället mellan umgängesspråk och offentligt språk. Det bör dock påpekas, och Widmark påminner också om detta, att umgängesspråket i detta samhällsskikt var dialektalt färgat. Dialekten var alltså inte en sociolekt på samma sätt som idag, och som nämndes ovan talade den bildade klassen ett språk som idag skulle betraktas som mycket dialektalt och talspråkligt.

På 1800-talet ändrade diglossin karaktär. I slutet av seklet inleddes den tendens som sedermera förstärktes och som står i centrum för denna studie – talets och skriftens närmande till varandra. Även om det finns mycket kvar att utreda finns det ingen anledning att ifrågasätta de isolerade iakttagelser som har gjorts. Tendensen blev nu att den färdignormerade skriften i viss mån påverkade alltfler svenskars privata tal med början hos dem som var nya och därmed osäkra aktörer i offentligheten.

Den mest genomgripande förändringen i det västerländska samhället under det sena 1800-talet var industrialiseringen, och med denna växte en arbetarklass fram. På grund av den stora textproduktionen och de spirande massmedierna kunde denna klass nu effektivare nås av samhällsinformation. Arbetarna blev genom organisering ännu en aktör i den offentliga debatten (Svensson 1988). Samhället utvecklades till ett massamhälle, och i detta ställdes nya krav på språklig begriplighet och enkelhet i offentligheten. Ett antagande vore därför att texterna i vissa hänseenden blev mer talspråkliga, men arbetarna kan också ha anpassat sig till det befintliga debattspråket. Josephson (2004) påminner om att

arbetar- och folkrörelserna förde med sig en ”boksvenska”, alltså en mycket skriftspråkspåverkad talad svenska, som påminde om ren högläsning. Utan tidigare erfarenhet av offentlig debatt var skriften den enda förebild många hade, vilket skapade en språklig osäkerhet i de nya sammanhangen. Inte utan anledning hånades denna stil av de mer erfarna debattörerna från de övre skikten och även av språkvetare. I takt med ökad offentlig rutin blev det talade språket ledigare och naturligare men ändå formellt. Tendensen i arbetarrörelsens skriftkultur var däremot ökad skriftspråklighet, standardisering och distansering (Josephson 1996). Även rapportering av arbetarrörelsens verksamhet hade samma utveckling. Ledin (1996) visar i sin undersökning av tidningars referat av arbetarrörelsens möten att referaten blir mer skriftspråkliga, distanserade och byråkratiska under perioden 1892-1912. ”Genren förlorar kontakten med en lokal och muntlig arbetaroffentlighet och knyts allt starkare till statsapparaten i vid bemärkelse” (Ledin 1996:324).

Vad som inleddes i slutet av 1800-talet var alltså en stilartsupplösning. När det offentliga talet hos de nya aktörerna efterhand blev ledigare påverkades samtidigt alltfler av skriften. De som tidigare hade använt ett mer talspråkligt och lokalt färgat offentligt tal började nu överge detta till förmån för ett offentligt tal påverkat av skriften. Det utkristalliserades ett offentligt tal som utjämnades från två håll. Denna tendens fortsatte sedan under 1900-talet och påverkade även det privata talet hos alltfler svenskar, vilket resulterade i den väl dokumenterade dialektutjämnningen. Denna utveckling och tendensen att skriften senare också i vissa avseenden påverkades i motsatt riktning behandlas i avsnittet *Svenskan från 1900-talet*.

Orsaker till ökad och minskad muntlighet

Går det då att urskilja några principiellt olika orsaker som har eller kan tänkas ha förändrat muntlighet och skriftlighet genom historien? Min genomgång har varit mycket kort, summarisk och fragmentarisk, men utifrån de presenterade nedslagen skulle åtminstone följande orsaker kunna nämnas:

- Naturlig vilja att delvis anpassa skrift till tal.
- Skriftens konserverande egenskap.
- Politik, samhälle och sociala förhållanden.
- Medialt utbud och kommunikativa funktioner.

- Ny teknik.
- Språkvård.
- Betydelsefulla verk.
- Intertextualitet.
- Influenser utifrån.

Språkbrukare har en naturlig drivkraft att delvis låta talet styra skriften och inte skapa alltför stora klyftor mellan de två kanalerna². Skriftens olika skepnader genom historien är ett bevis på detta och en liten spegling av åtminstone vissa personers tal. En problematiserande aspekt är däremot *vems* tal som skriften styr. I takt med standardiseringen blev det svårare för varje enskild individ att sätta sin talspråkliga prägel på skriftspråket. Samtidigt har standardspråket fått allt fler deltagare, både passivt och aktivt, vilket innebär att det finns fler personer som kan påverka och kanske till och med splittra vårt gemensamma skriftspråk. I vilket fall som helst är talet hela tiden på något sätt verksamt i utvecklingen av skriften.

Å andra sidan visar skriften prov på sin tröghet och konserverande egenskap. Språkbrukare har alltså även en drivkraft i motsatt riktning. Vi kan bara påminna oss verbens singularändelse, som åtminstone i vardagligt tal har varit den etablerade formen i flera århundraden med undantag av enstaka dialekter. Den singulara formen går även att finna i texter från olika tider av svenskans historia. Den plurala böjningen höll sig trots detta kvar i de flesta texter till mitten av 1900-talet. Vissa förändringar i talet tycks aldrig vilja träda in i skriften. Fortfarande skriver vi till exempel *jag*, *det* och *är* och inte *ja*, *de* och *e* utom i mycket markerade fall då en talspråklighet ska frammanas eller i sms och chatt. Denna tröghet i skriften kan dock få oss att återgå till det tidigare uttalet eftersom vår idag omfattande skriftkultur har påverkat vårt uttal till att bli mer bokstavstroget. Detta har blivit allt vanligare de senaste decennierna just när det gäller de tre nämnda orden och en del andra. Likaså är vi också benägna att behålla viktiga ordled i skrift, till exempel preteritumsuffix, trots att de ofta utelämnas i tal. Det finns inga tendenser till att välja *kalla* och *stanna* som preteritumformer i skrift. Under 1900-talet såg vi dessutom tydliga tecken på att skriften inte bara har en konserverande effekt utan också påverkande (se nedan).

Det rådande samhället påverkar de språkliga och kommunikativa formerna. Den politiska ordningen, det ekonomiska systemet och sociala förhållanden

² Jag bortser här från diglossiska språkförhållanden där tal och skrift av bland annat historiska skäl får betraktas som två skilda språk. Talet kan påverka skriften även i diglossier men förutsättningarna är inte desamma.

avgör vem som läser och skriver, vad som läses och skrivs, texters funktioner och utbudets omfattning och spridning. Detta i sin tur avgör i vilken grad och på vilket sätt samhället är muntligt och skriftligt och kanske även vilka attityder till olika språkbruk och stilar som råder vid en given tidpunkt. I viss mån hänger den tekniska utvecklingen ihop med politik och ekonomi, men ny teknik kan i vilket fall som helst mycket påtagligt förändra det kommunikativa landskapet. Samhälleliga och sociala faktorer är i detta sammanhang också förhållandet mellan de olika talarter som har gått att urskilja sedan åtminstone 1600-talet. Redogörelsen i föregående avsnitt vittnar om att svenskans utveckling kan förklaras av de olika situationella, regionala och sociala stilarter i tal som existerade, delvis oberoende, delvis beroende av varandra.

Språkliga auktoritetens beskrivningar, ideal och påtryckningar är en lite problematisk faktor. Språket formas av ett otal påverkande omständigheter i våra liv, och det är språkbrukarna som formar språket och avgör de slutgiltiga normerna. Språket varierar regionalt, socialt och funktionellt, och det förändras ständigt, huvudsakligen omedvetet. När det gäller vår offentliga, standardiserade skrift är dock villkoren lite annorlunda. För det första är det bara en del av befolkningen som är offentlig och som därmed är för skriften tongivande aktörer. För det andra sätts vårt offentliga skriftspråk under ständig lupp, det förs ständiga diskussioner om det, och det ges råd och görs språkvårdande försök att styra det i en viss riktning. Den stora frågan är vilken roll som språkexperter i praktiken spelar för standardspråkets utveckling. För det första finns det ingen enhetlig språksyn och objektiv språkriktighet. I de diskussioner som fördes under standardiseringen rådde stor oenighet, och idag finns olika åsikter bland språkexperter om både språkvård och språkstyrning i allmänhet och enskilda konstruktioner. För det andra finns ett otal exempel på misslyckade försök att etablera något i skriftspråket. I slutändan är det den samlade, skrivande delen av befolkningen som avgör vilka former som blir rådande. För det tredje är det svårt att avgöra om en rekommenderad form som har fått spridning i språket är språkexperternas förtjänst eller något som redan har valts av språkbrukarna. Teleman (2003) påminner om att i sådana fall har språkexperterna snarare bekräftat en pågående utveckling än förändrat den.

Det som däremot kan diskuteras är vad språkbrukarna påverkas av. Trots allt har ju standardiseringen lyckats på det sättet att vi sedan 1800-talet har ett rikstäckande, gemensamt skriftspråk. Det är möjligt att se utvecklingen mot en enhetlig norm som en naturlig och självgående process, där språkbrukare påverkades och fortfarande påverkas av varandra och av inflytelsefulla verk,

yrkesgrupper eller instanser. Teleman (2003:203) menar att utvecklingen bland annat styrdes av ”språksociologiska faktorer, framför allt Stockholms tillväxt i fråga om befolkningstal, prestige och kulturkonsumtion”. Han menar också att språkvetares förslag skedde i kombination med eller under påverkan av faktorer i samhället, till exempel yrkesgrupper och prestigetyngda alster. Exempel på en viktig yrkesgrupp var tryckarna, som språkexperterna visserligen kunde påverka men samtidigt var beroende av för spridningen. Inflytelserika alster var bland annat 1734 års lag, Vetenskapsakademiens och Svenska Akademiens handlingar och Olof von Dalins *Then Swänska Argus*. ”Det var genom sådana texter som språkvetarna hade en möjlighet att påverka den faktiska normen” (ibid.). Utifrån dessa verk kan sedan språkliga beskrivningar eller normsträvanden göras, och dessa kan i sin tur påverka nya inflytelserika verk.

Oavsett vilka språkliga former som blir de rådande i skriftspråket innebär en standardisering alltid en likriktning, och en likriktning innebär att skriftens variation måste minimeras eller kanske helt elimineras, vilket i sin tur innebär att skriften ökar avståndet till det privata talet. Standardisering betyder alltså en ökad skriftspråklighet. Däremot kan skriftspråket ha ett större eller mindre avstånd till talet eftersom de principer som standardiseringen styrs av kan variera. Det har framgått ovan att det rådde oenighet bland språkexperter om skriften skulle styras av uttalet, bruket eller ordbildningen. Sedan fanns det andra hållningar, som dock inte fick något större genomslag, till exempel etymologiska principer. Den faktiska utvecklingen har styrts av både uttal och ordbildning, och sedan slutet av 1800-talet har talet delvis även stilistiskt vunnit insteg i skriftspråket.

En förklaring som i genomgången inte uttryckligen har nämnts är intertextualitet. Det är dock ett fenomen som kan förklara några av de tendenser som framskyntat ovan. I en text- och genretät kultur är det oundvikligt och många gånger funktionellt och fruktbart att textproducenter påverkas av och övertar mönster från andra texter och samspelar med andra texter och genrer. Påverkan måste visserligen vara funktionellt förankrad, men i viss mån kan den skapa tendenser som ökad eller minskad muntlighet.

I fråga om stil handlade influenser utifrån fram till 1900-talet främst om latinet, i viss mån tyskan från medeltiden till 1700-talet. Det gällde då i första hand ett skriftspråk och dessutom ett skriftspråk med en från det naturliga talet mycket avvikande stil. Latininfluenserna innebar därför en påtaglig skriftspråklighet och de minskande latininfluenserna från det sena 1800-talet således en i vissa bemärkelser ökad muntlighet. Det sistnämnda påståendet kan

dock prövas mer, och därför ska vi först se på vad som närmare har påståtts om utvecklingen under 1900-talet.

Svenskan från 1900-talet

Utvecklingen under 1900-talet är, åtminstone i början av seklet, en fortsättning på det sena 1800-talets tendenser. Men det har också tillkommit faktorer som har påverkat språket i riktning mot muntlighet eller skriftlighet. Innan jag drar upp några huvudlinjer som rör svenskans utveckling med avseende på muntlighet bör vi fundera på varför det finns skäl att lyfta fram just 1900-talet.

Ett skäl är helt enkelt det spridda påståendet att tal och skrift har närmat sig varandra under 1900-talet. Det har hävdats att detta är ett av det seklets främsta karaktärsdrag. Eftersom påståendet är så allmänt spritt och accepterat finns det också skäl att granska det närmare. Vad bygger påståendet på? Hur har frågan hanterats teoretiskt och metodiskt? Ett annat skäl är självklart och av praktisk art. Vi har ingen direkt information om talet före 1900-talet. Det enda vi kan förlita oss på är indirekta källor i form av skriftliga beskrivningar av talet, av stavningar eller av talspråksnära texter, såsom folkvisor. Denna brist kan visserligen ha påverkat föreställningen att närmandet framför allt gäller 1900-talet, då det dels fanns tekniska möjligheter att undersöka talet, dels utvecklades språkvetenskapliga teorier och metoder som förändrade möjligheterna att studera språket. Det finns dock ytterligare ett skäl att lägga fokus på 1900-talet, och det är att det tillkom fler påverkande faktorer. Dessa kommer att framträda nedan.

Några av de påverkande faktorer som verkade i slutet av 1800-talet fortsatte eller till och med förstärktes under 1900-talet. Det gäller framför allt den avtagande latininfluensen (som mer bör betraktas som ett symptom än en orsak), demokratiseringen, den borgerliga offentligheten, tyst läsning, intresset för dialektstudier och folkkultur samt arbetarklassen. Alla de nämnda utom tyst läsning bidrog till en faktisk förändring mot en mer muntlig stil eller åtminstone ett ökat försvar för en mer talspråksnära skrift.

Något som började med industrialiseringen och på 1900-talet förstärktes var ökad rörlighet och urbanisering. Den tekniska utvecklingen medförde ökade möjligheter att snabbt och enkelt byta bostadsort eller som turist resa i landet. Även den sociala rörligheten ökade när människor inte blev lika låsta i sitt sociala arv som tidigare. Både den regionala och den sociala rörligheten bidrog

till en kraftig dialektutjämning med det offentliga standardspråket som utjämnande verktyg. Utjämnningen och det talade standardspråkets spridning förstärktes när radion startade sina sändningar 1925. Thelander (1996) menar dock att den geografiska rörligheten är en överordnad faktor och ifrågasätter föreställningen att riksspråket får spridning enbart på grund av skola, massmedier och andra orsaker som brukar nämnas.

Utan goda skäl ändrar folk knappast sin lokala dialekt mer än vad nya uttrycksbehov kräver, och den enda anledningen till att man hellre vill tala som en nyhetsreporter på TV än som sina grannar och vänner i byn torde vara att den lokala identiteten håller på att luckras upp, att människor inte längre har samma starka känslor för den snävare gemenskap som deras lokala dialekt varit ett uttryck för. Mycket mer än av skola och massmedier kan man misstänka att en sådan situation har förorsakats av den stora mobiliteten i vårt moderna samhälle (s. 171).

Dialektutjämnningen är en av många förändringar som gör frågan om tal- och skriftspråklighet så svår att utreda. Å ena sidan innebär ett utjämnat riksspråk ett mindre avstånd till skriften och ett större avstånd till de mer personliga talspråken där personlighet, region och social tillhörighet markeras mer. Å andra sidan ersatte talet i radion och senare televisionen domäner som tidigare var förbehållna skriften. Samtidigt går det att ifrågasätta om det spridda riksspråket överhuvudtaget har med tal- och skriftspråklighet att göra. Riksspråket är i sin form, sitt språksystem, mer likt skriften än andra talade varieteter, men det kan variera funktionellt. Att riksspråket fick större spridning under 1900-talet innebär alltså inte i sig att språkbruket blev mer skriftspråkligt. Den slutsatsen kan bara dras om det visar sig att riksspråket stilistiskt fick fler drag som funktionellt sett innebär mer skriftspråklighet. Saken kompliceras ännu mer om vi dessutom betraktar utvecklingen för medierna och läsandet.

Från slutet av 1800-talet går det att tala om en läsande allmänhet, framför allt av svensk skönlitteratur av hög kvalitet (Svensson 1988). Skönlitteraturens starka ställning höll i sig fram till 1960-talet mycket tack vare att det övriga medieutbudet inte utgjorde en allvarlig konkurrent till boken. Samtidigt som antalet tidningar minskade ökade dagspressens upplagor, men tidningen och boken kunde existera utan att konkurrera om läsarna. Ett medium som däremot i viss mån utmanade dagspressen var radion. Detta nya medium kunde nu leverera nyheter snabbare än tidningen, som delvis fick ändra sin roll från att förmedla till att kommentera nyheter.

Bokens ställning och den utbredda läsningen innebar att skriftspråket hade hög status under första halvan av 1900-talet. Detta fick konsekvenser även för det talade språket i radion de första åren. Radions första trevande period präglades av ett väl förberett, uppläst och skriftspråkligt tal, som var långt ifrån någon svensks naturliga tal. Eftersom mediet och sättet att kommunicera på var nytt var radions aktörer också språkligt osäkra. Då valde man som förebild det gemensamma språk som stod till buds, nämligen det standardiserade skriftspråket. Inget av detta gamla radiospråk lever kvar, men det finns fortfarande inslag som är mycket skriftspråkligt påverkade. Lindblad (1989) konstaterar att nyheterna i radio och tv är påverkade av skriftlig journalistik och menar att detta beror på att studenter från journalistutbildningar bär med sig textmönster som gäller för tidningar och för sedan över dem till radion. Hanson (1996) tar sig an ämnet mer debatterande. Han konstaterar detsamma som Lindblad och efterlyser ett mer naturtroget nyhetsspråk med fler drag av det riktiga talspråket. Han menar att nyhetsinslagen är för koncentrerade och informationspackade. I stället bör de ha något av den redundans som finns i talet. Hanson menar också att uttalet i nyhetsinslagen är onaturligt och saknar flera av de egenskaper som finns i spontant tal. Han efterlyser bland annat mer variation i tempo, fler pauser och ett uttal som anpassas till ämnet. En del av dessa egenskaper konstateras också av Svensson (1981), som har undersökt etermediernas nyhetsspråk. Nyhetstelegrammen utmärks av stereotyp uppbyggnad, satser, måttlig meningslängd, liten ordvariation, relativt låg komplexitet, hög informationstäthet och monoton prosodi. Egenskaperna är alltså även här typiska för klar, informativ skrift men knappast anpassade till lyssning.

Allt i radion är dock inte nyhetsspråk och allt är långt ifrån skriftspråkligt. Radion har successivt infört allt fler typer av språkbruk och samtal, allt från skriftspråklig uppläsning till lättsamma och delvis spontana samtal. Något som innebar en brytning mot det kommunikativa avstånd som präglade riksradien i många år var införandet av lokalradion. Nu infördes ett mer förtroligt, kontaktskapande och ledigt både innehåll och språk för att programmen skulle närma sig lyssnarna. Dessa ambitioner resulterade bland annat i fler inslag om vardagliga händelser, mer lättförståeliga nyhetsinslag, många tilltal och en lägre grad av syntaktisk komplexitet (Lindblad 1985).

Dagspressen har dock inte kunnat stå emot all konkurrens på den allt tätare massmediemarknaden. Framför allt televisionen har tvingat tidningarna att ändra strategi med bland annat fler nöjesinriktade inslag, fler bilder, fler annonser och

ett förändrat språkbruk. Några av televisionens särdrag beskriver Teleman (2003:22) så här:

... s.k. seriösa inslag skulle vara spännande, nöjsamma och personliga. Politiska meningsskillnader iscensattes gärna som konfrontationer, och berättelser från den offentliga arenan stiliserades som action. Innehåll som inte kunde formuleras i rörliga bilder (t.ex. komplexa orsakssammanhang, invecklade lägesbeskrivningar) skulle helst formuleras kort och klatschigt. Personen blev ofta intressantare än det hon hade att säga. I mediernas värld blev politiker viktigare än politik, företagsledare viktigare än ekonomi, kändisar viktigare än det som de var kända för. Den genomtänkta monologen upplevdes som långtråkig och endast det spontana samtalet framstod som möjligt i det nya mediet.

Denna utveckling förstärktes successivt under andra halvan av 1900-talet med ett expanderande medieutbud och ny teknik. Journalistiska texter blev kortare, och de fick färre diskursiva drag med mindre bakgrund och utredning och fler färdiga svar (Svensson 1995). De journalistiska mediernas strategi i kombination med mediernas makt och möjlighet att påverka tvingade även politiker att ändra strategi när de förde ut sina budskap. Svensson (1993) fann i sin undersökning av riksdagsprotokoll att politikernas tal under perioden 1945-1985 blev mindre diskuterande och mer inriktade mot slagord. Förklaringen är att politiker tvingas att tävla om uppmärksamheten samtidigt som de vet att de inte blir utförligt refererade i dagspress eller tv. Överhuvudtaget fick pressens språk sådant genomslag att det började bli normerande och få rollen som allmän representant för det svenska skriftspråket.

De skönlitterära författarna hade tidigare setts som de självklara förvaltarna och förnyarna av det svenska språket men kom nu att ersättas i denna roll av journalisterna. Pressens språk uppfattades alltmer som den egentliga svenskan (Teleman 2003:18).

Journalistyrket hade dessutom blivit professionaliserat i och med inrättandet av journalisthögskolan på 1960-talet. Språket blev efterhand mer mönsterbundet, mindre individuellt och mer styrt av skrivråd. Journalister har sedan dess uppmanats att skriva enkelt och kort med den demokratiska ambitionen att alla ska kunna ta del av viktig samhällsrelaterad information och granskning (se bland annat Larsson 1985). En vanlig uppfattning är att pressens stil är mer talspråklig, vilket den nog i vissa avseenden också är. I kommande avsnitt granskar jag dock denna uppfattning närmare. Kortare meningar behöver till exempel inte betyda

enklare meningar utan mer informationspackade. Det har dessutom visat sig att nyhetsartiklar har blivit mer specialiserade och objektiva (Svensson 1993), vilket innebär en ökad skriftspråklighet. Liknande tendenser fann Hultén (1990) i sin undersökning av reportage. Både Svensson och Hultén förklarar denna utveckling med professionaliseringen, som alltså verkar ha fått olika och rakt motsatta effekter vad gäller tal- och skriftspråklighet. Det är också viktigt att skilja på olika genrer. Svensson (1993) fann att ledare 1945-1985 inte förändrades lika mycket som nyhetsartiklar, vilket bland annat förklaras med att ledarnas läsare är en mindre grupp av mer vana läsare än läsare av nyhetsartiklar och att ledare inte lika mycket konkurrerar med tv. Det bör dock påpekas att Svenssons undersökning gjordes innan de privata bloggarna spred sina tankar och åsikter på internet. De nya medierna från 1990-talet och framåt har på allvar börjat utmana de traditionella tidningarna även om de gör det med högst varierad grad av vederhäftighet och professionalism. Den kris som många tidningar upplever ett decennium in på 2000-talet är en fråga som ligger utanför vårt ämne här, men vilka språkliga konsekvenser konkurrensen från de nya medierna får för de traditionella papperstidningarna är en intressant men än så länge outforskad fråga.

Något av det som nämndes ovan om radions och tevens utveckling hänger ihop med den så kallade informaliseringen eller intimiseringen. Offentligheten har under efterkrigstiden omvandlat sin struktur och delvis upplöst gränserna mellan privat och offentligt. Orsakerna är bland annat koncentrationen av näringslivet med privata företag som en form av offentliga institutioner, statliga och kommunala myndigheters ansvar för tidigare privata angelägenheter, såsom barnomsorg, samt massmediernas förvandling från informations- och debattforum till nöjesförmedlare. En språklig konsekvens av denna utveckling är ett mer intimt, ledigt språk i kontakten mellan myndigheter och privatpersoner och, som tidigare nämnts, i massmediernas språk. Symptom på denna tendens var och är i stor utsträckning fortfarande bland annat myndigheters nästan kamratliga ton i sina brev till privatpersoner, det ökade duandet och etermediernas samtalsprogram om privata, svåra och känsliga ämnen (Mårtensson 1988 och 1989). Några av dessa symptom har dock minskat efter 1980-talet. Bland annat har niandet ökat.

Orsaken till språkliga förändringar kan också vara språkideologiska hållningar. Den språkliga utveckling som tecknas här är delvis sammanvävd i ideologier, om vi med detta begrepp menar 'system av idéer, attityder och föreställningar som genomsyrar samhället eller en verksamhet'. Det kan handla

om öppna och medvetna föreställningar men också dolda och omedvetna. De språkliga hållningar och den faktiska utveckling som skedde under 1900-talet var en kombination av språkvetenskapliga framsteg och ideologiska strömningar på samhälls nivå.

I föregående avsnitt nämnde jag den ökade demokratiseringen med en borgerlig offentlighet och senare arbetarklassen. Nya grupper krävde sin demokratiska rättighet att göra sin röst hörd, och allt fler grupper organiserade sig för detta ändamål. Denna utveckling förstärktes under 1900-talet med nya och fler jämlikhetsideal. Läs- och skrivkunnigheten var nu total, klasskillnaderna blev mindre tydliga, medelklassen växte och skriften var allas egendom. Samtidigt som allt fler tog del av offentlig kommunikation, aktivt eller passivt, allt fler genrer och medier började spridas och gränsen mellan offentligt och privat blev allt vagare, så började den gamla stilhierarkin att upplösas. De gamla stilarterna hög stil, normalstil och låg stil blev otidsenliga och omöjliga att upprätthålla. Det offentliga språket skulle enligt språkvården i första hand vara funktionellt och begripligt för en allmänhet, och ett vardagligt, ledigt språk blev ideal i allt fler sammanhang.

Den utveckling som skissas här hade nog skett oavsett vilken syn språkvetare hade haft, men utvecklingen stöddes av många språkvetare, och i viss mån kan den också ha förstärkts av dem. Den moderna språkvetenskapen grundlades på 1800-talet och utvecklades och utvidgades på 1900-talet. I takt med att studierna blev mer omfattande, metoderna mer sofistikerade och ämnet mer heterogent växte också en mer realistisk syn på språket fram. Språkvetare kunde allt bättre beskriva och förklara språkets funktion, variation och förändring, och de betraktade språket alltmer som ett biologiskt, socialt och psykologiskt fenomen. Dessa kunskaper förde också med sig förändrade attityder, framför allt en mer förståelig och generös inställning till språklig variation och förändring, ett större intresse för talet och dess primära status samt en mer funktionell syn på språket. Många höll sig också skeptiska till språkvård och språkplanering och menade att språket är något organiskt som sköter sig självt och påverkas av människans natur och omgivning. Däremot fanns, och finns än idag, olika syn på om, hur och i vilken omfattning som språkvårdare ska försöka styra i första hand det offentliga skriftspråket. Något har dock varit gemensamt för alla språkforskare och språkvårdare sedan mitten av 1900-talet, och det är dess språkvetenskapliga förankring och den funktionella synen.

Språkvården kom att mer och mer ägna sig åt samma problemområden som den tillämpade språkforskningen, till exempel det språksociologiskt laddade förhållandet

mellan tal och skrift i standardspråket eller textmönstren särskilt i myndigheternas språkbruk. Även om ändamålsenlighetsprincipen fortfarande gällde, användes den inte längre i ett sociologiskt vakuum utan sattes i relation till olika medborgargrupperns förmåga och behov (Teleman 2003:75).

Vilken betydelse hade då denna utveckling för frågan om muntlighet? Frågan är återigen intrikat eftersom begreppet muntlighet är mångtydigt och svårt att operationalisera. På många sätt har dock utvecklingen onekligen medfört en högre grad av muntlighet. Den ökade kunskapen om språkets biologiska, sociala och psykologiska natur och det funktionella förhållandet till språket bidrar till ett ökat försvar för alla de varianter som talet kan gestalta sig i. Intresset för dialekter och folkkultur tog fart på 1800-talet och resulterade bland annat i en omfattande dialektforskning, som fortsatte långt in på 1900-talet. I kombination med den ökade kunskapen om språkets sociala och psykologiska betydelse medförde detta en konstruktiv syn på dialekter och överhuvudtaget talets variation. Språkvetarna betraktade allt språk som lika viktigt och intressant att studera och beskriva och menade att vi aldrig kan få en komplett och riktig bild av språket om inte allt språk beskrivs. Rent vetenskapligt fick därför även de informella talspråken med regional och social variation hög status. Likaså var det viktigt att täcka in den funktionella variationen. Att beskriva vardagssamtal, reklam och chatt blev lika viktigt som att beskriva välskrivna sakprosa eller konstnärlig skönlitteratur. Det var dock i både beskrivningarna och råden vattentäta skott mellan allmänspråket och dialekterna, vilket även speglades i de viktigaste ordböckerna under 1900-talet. I den trettonde upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* finns ett och annat ord med stilbeteckningen ”provinsiellt”, men rena dialektord med begränsad spridning är inte inkluderade. Däremot har talspråkets ordförråd och former släppts in. Ett deskriptivt syfte kan aldrig undanröja en viss normativ effekt, varför de talspråkliga orden och formerna i ordböcker kan påverka människors uppfattning om vad som ingår i allmänspråket, även det gemensamma skriftspråket. Beskrivningen kan alltså förstärka eller påskynda en spridning i skrift även om ordet redan måste ha haft en viss spridning innan den upptas i ordboken. Dialekterna har beskrivits sedan 1800-talet, men vetenskapliga böcker och skrifter har inte samma spridning och får inte samma normativa effekt som våra ordböcker.

De nya kunskaperna fick också betydelse för det talade riksspråket, om nu ett sådant alls har existerat. Det är alltid vanskligt att tala om ett neutralt riksspråk helt fritt från regional eller social färgning. För det första har detta tal sin historiska grund i just en regional och social krets, nämligen ”hovets, de högre

klassernas eller de bildades språk” (Teleman 2003:95). För det andra är det tveksamt om ett ”neutralt” språk är möjligt, helt utan regionala eller sociala spår.

Det var inte bara i prosodi och i valet av fonetiska varianter (där skriften inte gav någon ledning) utan också i ordval och böjning som regionala inslag förekom. De flesta som själva trodde sig tala ett neutralt rikstalspråk använde i själva verket ett regionalt färgat standardspråk. Efterhand kom man till insikt om att det svenska rikstalspråket sällan manifesterade sig i sin absoluta form utan vanligen uppträdde som olika vagt avgränsade varianter på centralsvenskt, sydsvenskt, västsvenskt, nordsvenskt och dialektalt substrat (Teleman 2003:102).

Det går alltså att tala om ett riksspråk i en mindre kategorisk tolkning, ungefär ett regionalt standardspråk eller ett utjämnat språk som utan problem blir förstått av alla svenskar. Ett sådant överregionalt språk hade tagit form i Sverige på 1800-talet (Teleman 2003:94). Orsaken var enligt Teleman bland annat den nu fullt standardiserade skriften och ett utpräglat läsuttal i kyrkor och på universitet. Dagens skriftspråkligt påverkade uttal beror sannolikt på det läsuttal som i svenska skolan länge hade en stark ställning. Under det sena 1900-talet bröts dock den riksspråkliga trenden i skola, offentlighet och massmedier. I skolan avtog intresset för riksspråket, och det ansågs inte längre vara angeläget att sprida detta uttal. Teleman (2003:106f) nämner fyra troliga orsaker. En orsak var dialekternas svagare ställning. Under 1900-talet utjämnades dialekterna mot ett mer enhetligt riksspråk, varför dialekterna inte sågs som något hot mot ett gemensamt offentligt språk. Riksspråket spreds genom medier som eleverna flitigt kom i kontakt med, såsom radio, tv och film, och därför lärde de sig detta språk ändå. En annan orsak var jämlikhet. De gamla stilarterna hade jämnats ut och framför allt den höga stilen i det närmaste försvunnit. Det fanns alltså inte samma anledning att lära ut ett högtidligt talspråk som hade spelat ut sin roll. En tredje anledning var ljudtekniken. Innan denna fanns var det nödvändigt med ett mycket tydligt och artikulerat språk i offentliga framträdanden, men med modern ljudteknik blev det inte lika nödvändigt. En fjärde orsak var de nya ideal i offentliga sammanhang och i tv, radio och film som kort berördes tidigare. Den konstruktiva synen på regional variation spred sig till massmediernas ansvariga. Det var inte bara ett ledigare språk som accepterades utan också så småningom regionala uttal, dock med standardspråklig prägel. Förberett tal i dessa sammanhang var inte lika självklart längre. Nu skulle språk och framställning bygga på eller åtminstone likna spontanitet och naturlighet, och både programledare och gäster fick mer än tidigare visa sin identitet i språket.

Den funktionella synen bidrog till ett ökat försvar för ett ledigare språk i texter där tidigare ett snårigt, latininfluerat och svårbegripligt språk var normen. En funktionell syn försvarar visserligen svårare texter också när situationen kräver det, men den riktigt tunga kanslistilen var det få som försvarade. Det ledigare språket var inte bara ett teoretiskt ideal utan blev också något realiserat. Tidigare har jag kommenterat massmediernas utveckling mot ett ledigare journalistiskt språk i tidningarna och mer muntliga programformer och mer regionalt uttal i radio och tv. Något som mer direkt och aktivt påverkades av språkvården var de omfattande insatserna för ett mer begripligt myndighets- och lagspråk. Det är framför allt under andra halvan av 1900-talet som stora insatser gjordes för att låta författningstexter närma sig den lediga prosan och göra den begriplig för allmänheten. Men medvetenheten om alltför snåriga texter fanns tidigare. Redan 1907 publicerades ett kungligt cirkulär som uppmanade myndigheter att skriva sina texter med ett klart och begripligt språk (Bergman 1970). De största insatserna gjordes dock de sena decennierna på 1900-talet. År 1967 gav Statsrådsberedningen ut ett PM med konkreta språkliga råd till dem som författar juridiska texter. ”Om språket i lagar och andra författningar – liksom hela det officiella språket – så långt möjligt närmas till den nutida svenska sakprosan, blir texterna mera begripliga för allmänheten, utan att de därför behöver förlora något i klarhet och uttrycksfullhet” (*Språket i lagar och andra författningar* 1967:3). Författarna skulle därför ”ta hänsyn till språkets naturliga rytm och inte enbart till logiska sammanhang” (s. 4). I samarbete med jurister omarbetades många juridiska texter med modern sakprosa som ledstjärna. Det fanns dock skeptiker, framför allt jurister, som var rädda att omarbetningarna skulle ske på bekostnad av nyanseringar, precisa tolkningar och annat som kunde gå förlorat i innehållet, en risk som också uppmärksammades i Statsrådsberedningens PM.

Språkvård på och för myndigheter pågår fortfarande men med delvis nya metoder, mål och utmaningar. Så sent som 1990-talet ansågs det fortfarande finnas behov att förbättra myndighetsspråk. 1993 inrättade regeringskansliet den så kallade *Klarspråksgruppen*, som hade till uppgift att ”främja språkvårdsaktiviteter” (Nyström Högg 2010:120). Sedan dess har begreppet *klarspråk* fått stå för språkvårdens strävan att göra myndighetsspråket läsbart och begripligt för allmänheten. Arbetet togs 2006 över av Språkrådet, som idag bedriver rådgivande verksamhet. Nyström Högg hänvisar till en rapport från Statskontoret i Stockholm 2001 om klarspråksarbetets resultat och rådande attityder till klarspråksarbetet hos myndigheterna. Utifrån klarspråksidealet har

arbetet gett resultat i form av färre kanslispråkliga drag, men det finns andra textuella aspekter att förbättra, till exempel mottagarperspektivet. När det gäller attityderna råder oenighet, och språkvård i dessa sammanhang har låg status.

Nyström Höög menar att klarspråksarbetet står inför nya utmaningar och därför delvis måste ändra inriktning. Orsakerna är bland annat att kommunikationen med myndigheter nu huvudsakligen sker via nätet, vilket ändrar medborgares roller från att motta till att söka information, och detta i sin tur ställer nya krav på texterna. Dagens kunskap om myndighetsspråk och begriplighet speglar inte nutidens textutbud och textanvändning. En annan orsak är översättningar av EU-dokument, något som Ekerot (2000) har uppmärksammat. Det finns en översättningspolicy som innebär att översättningarna rent språkligt måste skrivas så likt förlagorna som möjligt. Problemet är att andra europeiska länders lagar har en avsevärt tyngre syntax än de svenska lagarna, och därför får de svenska översättningarna motsvarande elaborerade och latininfluerade syntax. Detta innebär att de svenska översättarna åter kan tvingas att använda de syntaktiska konstruktioner som under 1900-talet blev alltmer sällsynta. När denna typ av texter i EU ska översättas till svenska, ofta från engelska eller franska, måste den ledigare, svenska lagstilen frångås. Ekerot menar att det av denna anledning åter kan bli nödvändigt att använda till exempel attributiva satsförkortningar vid översättningar av författningstexter till svenska i EU.

Förutom att klarspråksarbetet står inför nya utmaningar finns det enligt Nyström Höög ett mer genomgripande problem, och det är att kopplingen mellan språkvetenskaplig forskning och klarspråksarbetet är dålig. Det råder ett ömsesidigt ointresse bland språkforskare och språkkonsulter. Språkvetenskaplig forskning om myndighetsspråk och begriplighet i offentlig kommunikation är idag obefintlig, och bland undervisande språkvetare är intresset svalt. På andra hållet är ointresset också påtagligt; språkkonsulter visar i mycket liten utsträckning intresse för språkforskning.

Språkvårdens ideal speglar långt ifrån alltid det faktiska språkbruket. Jag har tidigare kort behandlat förhållandet mellan språkvård, språkvetenskap och verklighet och konstaterat att vad som verkligen påverkar språkbruket är många gånger omöjligt att avgöra. Språkvårdens verkliga roll blir lätt cirkulär. Språkbruket är utgångspunkten för språkvetenskapen, som i sin tur kan påverka språkvårdens ideal, som sedan i sin tur försöker påverka språkbruket, som alltså är språkvetenskapens utgångspunkt. Dessutom är ett av språkvårdens starkaste försvar för en konstruktion eller typ av språkbruk att det är väl förankrat i

språkbruket och språkbrukarnas egen språkkänsla. Med andra ord skulle det alltså vara språkbrukarna som i slutändan styr helt och hållet, något som dagens språkvårdare gärna betonar mer än tidigare generationers. Språkvårdens företrädare idag förklarar gärna att den primära rollen för dem är att beskriva språket, följa dess utveckling och i vissa fall ge rekommendationer för i första hand skriftspråket. Det bör också tilläggas att språkvården inte är enhetlig eller objektiv. Alla ger inte samma råd i samma språkliga fråga. Dessutom kräver olika språkbruk olika ideal, något som ibland skapar falska motstridigheter. Den funktionella syn som varit rådande under 1900-talet har haft sina motståndare men då med helt andra språkbruk i åtanke än funktionalismens sakprosa. Två av det tidiga 1900-talets mest tongivande språkvetare, Adolf Noreen och Olof Östergren, representerade två motstridiga ideal som rådde under hela seklet, inte minst bland svensklärare.

Noreen föreställde sig skrivandet och läsandet som en enkel tankeöverföring som borde göras så lätt och säker som möjligt. Östergren ville inte binda författaren ens med krav på hänsyn till mottagaren. Han såg framför sig en medskapande läsare med lika stort ansvar för det uppfattade innehållet i det lästa som författaren (Teleman 2003:212).

Hur som helst, hur lite inverkan språkvården än har i verkligheten, så kan språkexperter ideal spegla något rådande i vår kultur. Därför är inte bara det faktiska språkbruket utan också förhållningssätt och ideal värda att beakta i diskussioner om muntligt och skriftligt. Teleman (2003:129) påminner om att språkvård mycket handlar om att förhålla sig till det som ligger i ”gråzonen” mellan talspråk och skriftspråk. Talet och skriften är på många sätt väsensskilda men påverkar varandra också, vilket leder till att språkvårdare och språkbrukare ständigt måste förhålla sig till både skillnaden och influenserna. Skriften utvecklas långsammare än talet, vilket gör att skillnaden ökar med tiden. Är det bra, dåligt eller bara oundvikligt? Finns det skäl att medvetet göra skillnaden så liten som möjligt? Eller ska vi i stället betrakta skriftspråket som ett annat språk än det talade modersmålet och låta dem glida isär? Hur ska vi förhålla oss till talspråkliga konstruktioner i skrift? Finns det funktionella argument mot en konstruktion som är på väg att vandra från talet till skriften? Är skillnaden bara konventionell? Vilka argument använder språkvårdare i sina rekommendationer?

En viss bild av förhållandet mellan bruk och försök till styrning fås om man studerar innehållet i SAOL och dess utveckling. I de fall som det allmänna bruket inte stämmer överens med formerna i SAOL speglar dessa former idealen

hos redaktörerna. Malmgren (2010) urskiljer fem grunder för styrning: historiska, puristiska, funktionella, pedagogiska och demografiska. Något som indirekt framkommer i redogörelsen är att några av dem speglar synen på talets och skriftens funktion och relation. Till exempel kan pedagogiskt motiverad styrning gynna en stavning som närmar sig talet, medan en historiskt motiverad kan försvara en gammal skriftspråksform som avviker från talet. Malmgren påminner bland annat om att redaktörerna för SAOL:s upplaga från 1900 ignorerade den starka och utbredda rörelsen i slutet av 1800-talet som ville reformera stavningen, det vill säga den rörelse som till slut ledde till stavningsreformen 1906. I nästföljande upplaga såg sig dock redaktörerna tvungna att inkludera de nya stavningarna för att ”behålla rollen av riksläkare” (s. 279). Att till slut ge efter för det utbredda bruket är en nödvändighet för att SAOL ska kunna behålla sitt förtroende, något som insiktsfullt tas upp i förordet till den trettonde upplagan från 2006: ”Efter stavningsreformen 1906 var viljan att normera under ett par årtionden så mycket starkare än lyhördheten för språkbruket att förtroendet för ordlistan höll på att undergrävas” (*Svenska Akademiens ordlista 2006*).

Trots dialektstudier, talspråksforskning och den funktionella synen tenderade språkliga beskrivningar under 1900-talet att i stor utsträckning ha tyngdpunkten på skriftspråket. Vetenskapliga texter om talet saknades inte; däremot saknades länge metoder för och teorier om talets mer preciserade beskaffenhet. Det var först med sociolingvistik på 1960-talet och samtalsforskningen på 1970-talet som det går att tala om forskning om talet. Denna kunskap hölls dock länge isolerad från andra språkliga beskrivningar, inte minst grammatiska. Trots alltför många studier och mer rättvisa beskrivningar av talspråket höll grammatikens författare länge fast vid att beskriva vad som kan kallas systemmeningar. Isolerade meningar användes för att beskriva och få läsarna att förstå språkssystemet och vilka strukturer och beståndsdelar som ingår i vår inre grammatik. Det var alltså inte det varierade, autentiska språkbrukets grammatik som speglades i grammatikböckernas exempel och uppställningar. Inte heller förklarades meningsbyggnaden som ett resultat av samtalsstruktur eller talets syften och produktionsvillkor, och meningarna var oftast starkt förenklade och skriftspråkligt påverkade. Beskrivningarna är rimliga om man ser meningarna som abstraktioner av ett system, men inte desto mindre har dessa rent deskriptiva ambitioner skapat en falsk normativ uppfattning om språket. Den grammatik som avviker från dessa tillrättalagda, enkla och många gånger skriftspråkliga meningar betraktas som felaktiga av de lika vanliga som

okunniga människor som är måna om att korrigera sin omgivning. De ser kartan som korrektare än verkligheten och skriftspråkets meningar som den egentliga grammatikens, i stället för att försöka förstå verkligheten och dess variation och skillnaden mellan tal och skrift. Detta handlar visserligen mer om attityder än en faktisk språkutveckling, men det går inte att utesluta attitydernas eventuella inverkan på språkbruket. Samtidigt får vi inte glömma att vår medvetenhet om språket, inte minst talspråket, är ytterst låg. En persons egna ideal och föreställningar behöver inte speglas ens i det egna språkbruket.

Så sent som 1982 skrev Per Linell om de språkliga fördomar som lingvistiska beskrivningar hade skapat fram till den tiden (Linell 1982b). Med *Svenska Akademiens grammatik* 1999 vidgades ambitionen. Nu skulle beskrivningen inte bara vara den mest utförliga som gjorts, utan nu skulle också talet få sin beskärda del, om än begränsat till vårt gemensamma standardspråk. ”Grammatiken borde vara en deskriptiv grammatik över modern svenska med beaktande av grammatiska särdrag såväl i skrivet som i talat standardspråk” (*Svenska Akademiens grammatik 1* 1999:5). Det fanns dock talspråksforskare som menade att det långt ifrån var något autentiskt talspråk som beskrevs i detta verk. Delvis som en reaktion mot denna uppfattning publicerade Anward & Nordberg (2005) en antologi med beskrivningar av några av samtalets grammatiska särdrag.

Det finns betydligt säkrare och starkare faktorer som talar för en utveckling mot ökad skriftlighet än skriftspråkliga beskrivningar. Samhället under det sena 1900-talet och det tidiga 2000-talet har utvecklats från produktion till administration, specialisering och eftergymnasial massutbildning. Det nya välfärdssamhället kräver mer läs- och skrivkunskaper än någonsin tidigare i historien. Inte ens industriarbetaren kommer undan dessa krav (se bland annat Eriksson Gustavsson 2005 och Karlsson 2004).

Återigen aktualiserar denna utveckling den problematiska innebörden av muntlighet och skriftlighet. Otvetydigt innebär en ökad textmängd, högre krav på läs- och skrivkunskaper och fler i högre utbildning ett mer skriftligt samhälle. Men vad betyder denna utveckling på språklig nivå? Har denna utveckling också ökat skriftspråkligheten i stilistisk bemärkelse? Mycket av redogörelsen ovan antyder att det inte skulle vara så utan snarare tvärtom. Samtidigt menar andra att vårt moderna informationssamhälle har medfört en ökad skriftlighet även på textnivå. Berg Eriksen (1989) menar att det skriftligt inriktade informationssamhället har skapat det han kallar för ”det situationslösa meddelandet”, där avsändare och mottagare är osynliga för varandra. Rent

fysiskt är detta givetvis inget nytt, men han menar att avsändaren även på en textuell och språklig nivå har fjärrmat sig mottagaren. Skriftliga genrer med mer dialogisk funktion och fler muntliga drag hade före 1900-talet en starkare ställning, till exempel brev, dialog och berättelse. Han menar också att det var vanligare att skriva förord och tillägnelser som innehöll information om det sammanhang som texten hade skrivits i. I viss mån har dock distanseringen avtagit i och med de elektroniska mediernas dialogiska funktion.

Det behöver inte föreligga någon egentlig motstridighet i de till synes paradoxala uppfattningarna. Problemet ligger nog snarare i det komplicerade begreppet muntlighet, som behöver problematiseras, benas upp och operationaliseras. Detta diskuterar jag vidare i nästa kapitel. Låt oss först summera vad som har påståtts om muntligt och skriftligt i svenskan under 1900-talet. Detta görs då med reservationen att de två begreppen kan ha olika betydelser för olika forskare.

En grov sammanfattning av den utbredda uppfattningen skulle vara att talspråk och skriftspråk har närmat sig varandra stilistiskt, medan utvecklingen på en samhälls nivå är mer komplicerad. En försiktig hypotes är att påståendet om ökad muntlighet framför allt har en stilistisk giltighet medan påståendet om ökad skriftlighet huvudsakligen gäller samhället, vilket alltså inte behöver vara en motsägelse. Frågan är dock om det överhuvudtaget är giltigt att se muntlighet som ett enhetligt fenomen, en fråga som jag återkommer till.

Muntlig eller skriftlig påverkan?

De tendenser som lyftes fram i föregående avsnitt skulle kunna sorteras efter hur de eventuellt har påverkat utvecklingen mot ökad muntlighet eller ökad skriftlighet.

Tänkbara orsaker till ökad muntlighet:

- intresse för folkkultur och dialekter
- demokratisering av offentligheten
- språkvård
- språkideologiska frågor
- radio/tv
- jämlikhet och nya språksociala mönster
- informalisering

- pressens språk.

Tänkbara orsaker till ökad skriftlighet:

- rörlighet
- urbanisering
- tyst läsning
- ökad textmängd
- massmedier
- massutbildning av eftergymnasial utbildning
- specialisering/professionalisering
- välfärdssamhällets utveckling från produktion till administration
- förenklade och skriftinfluerade språkbeskrivningar.

Några av orsakerna är osäkra. Beroende på innebörden av begreppet muntlighet kan de tänkas ha utvecklats mot både ökad och minskad muntlighet. Det går även att tänka sig en utveckling mot både ökad muntlighet och ökad skriftlighet samtidigt i samma medium eller genre. Orsaken är att muntlighet stilistiskt kan betraktas som ett flerfunktionellt fenomen, och olika funktioner kan ha utvecklats i olika riktningar (se Lagerholm 1999).

Tänkbara orsaker till ökad både muntlighet och skriftlighet:

- radio/tv
- rörlighet
- pressens språk
- jämlikhet och nya språksociala mönster
- fler i högre utbildning
- IT och dess nya medier och genrer
- visualisering
- skolan.

Radio och tv bidrog till att det talade standardspråket spreds nationellt, vilket kan vara en av flera förklaringar till att dialekterna utjämnades³. Detta innebar i sin tur att allmänhetens tal närmade sig skriften ifråga om ordval, morfologi och ett mer bokstavsinfluerat uttal. Detta behöver dock inte betyda att talet på en funktionellt stilistisk nivå blev mer skriftspråkligt. Skillnaden mellan en godtycklig och funktionell muntlighet kan illustreras med följande meningar.

³ Se dock Thelanders (1996) reservation i avsnittet *Svenskan från 1900-talet*.

1. Vi sågna ente ve affärn ... du vet dom som säljer redskap å sånt för trädgårn ... å vi, ja vi vänta te sola gått ne.
2. Vi såg henne inte vid affären ... du vet dom som säljer redskap och sådant för trädgården ... och vi, ja vi väntade tills solen gått ner.
3. Vi sågna ente ve trädgårdsaffärn varför vi vänta te solnedgången.
4. Vi såg henne inte vid trädgårdsaffären varför vi väntade till solnedgången.

Meningarna 1 och 3 innehåller några vanliga talspråkliga drag men är inte avsedda att spegla en given autentisk dialekt. Frågan är nu vilka meningar som är mest och minst talspråkliga. För att svara på det måste vi först separera de godtyckligt och de funktionellt betingade skillnaderna. Båda är kontextuellt beroende, men de funktionella skillnaderna beror huvudsakligen på skillnader i produktionsvillkor och syften. En viktig egenskap för den godtyckliga tal- eller skriftspråkligheten är att den kan förändras över tid. I exempel 1 är till exempel konstruktionen med det enklitiska pronomenet, *sågna*, den korta bestämda artikeln i *affärn*, preteritumformen utan suffix, *vänta*, och den bestämda formen *sola* godtyckliga. Det finns inget funktionellt argument som ogiltigförklarar dem i skrift, varför de skulle kunna fungera som skriftspråkliga former om de bara började användas och spridas i skrift. Att det inte har blivit så i dessa fall bör förklaras av att språkbrukarna helt enkelt har velat upprätthålla skillnaden mellan informellt talspråk och formellt skriftspråk. I exemplen ovan finns ingen lexikal talspråkighet, men lexikala skillnader är alltid godtyckliga så länge det finns samma precision i betydelsen, vilket alla vandrare ord visar. Det finns åtskilliga exempel på slangord, dialektala ord och andra talspråkliga ord som har börjat spridas till allmänspråket och skriften och därmed förändrat sina stilvärden. Den funktionellt orsakade tal- eller skriftspråkligheten kan däremot aldrig ändra karaktär. Talarens och skribentens olika sätt att konstruera fraser, meningar och dispositioner beror på talets och skriftens olika produktionsvillkor och syften.

Meningarna 1 och 2 har samma innehåll och samma syntaktiska uppbyggnad men olika morfologi och uttal. Funktionellt sett har de samma grad av talspråkighet. Båda meningarna präglas av talets förutsättningar och syften och är ett resultat av en oplanerad och dialogisk kommunikation. Båda meningarna är verbala, mångordiga, expressiva och dialogiska, och innehållet i respektive yttrande är fördelat på flera syntaktiska meningar. Däremot ansluter de till olika normsystem. Mening 1 bygger på en talspråklig och lokal norm medan mening 2 ansluter till standardspråkets norm och ett skriftspråksinfluerat uttal. I mening 1

finner vi till exempel ett enklitiskt pronomen (*sågna*), korta eller utelämnade böjningssuffix (*affärn*, *trägårn*, *vänta*) och talspråkliga uttalsvarianter av *och* (*å*), *inte* (*ente*), *vid* (*ve*) och *till* (*te*). Även mening 3 och 4 skiljer sig åt med avseende på normsystem, vilket får konsekvenser på morfologisk och fonetisk nivå. I detta avseende finner vi alltså delvis samma skillnader som mellan meningarna 1 och 2. Däremot är mening 3 och 4 funktionellt stilistiskt avvikande från de två första. Dessa meningar har en skriftspråklig prägel beroende på skriftens produktionsvillkor. Båda meningarna har en skriftspråklig syntax med mer nominal, monologisk och informationspackad stil. Respektive mening består dessutom av bara en syntaktisk mening.

Sammanfattningsvis skulle vi kunna gradera muntligheten i dessa fyra meningar. Mening 1 är den mest muntliga eftersom den har formats av både godtycklig och funktionell muntlighet. Mening 2 är funktionellt muntlig men godtyckligt skriftspråklig eller åtminstone standardspråklig, medan det omvända gäller för mening 3. Vilken av dessa två som är mest muntlig går bara att avgöra om man tillåter sig en gradering av de två betingelserna. Mening 4 är den minst muntliga eftersom den är både godtyckligt och funktionellt skriftspråklig.

Om vi då återgår till frågan om radio- och tv-språkets utjämnande och skriftspråkliga effekt talar allt för att det i första hand handlar om en godtycklig skriftspråklighet. Det som brukar lyftas fram är den dialektutjämnande tendensen mot standardspråket, vilket framför allt rör den fonetiska, lexikala och morfologiska nivån. Inget talar för att vi under 1900-talet i vårt dagliga tal skulle ha börjat producera till exempel mer nominala, koncentrerade och monologiska meningar med högre grad av syntaktisk underordning. En sådan utveckling förutsätter dessutom att radions och tevens programledare verkligen talade skriftspråkligt i alla bemärkelser, något som inte är närmare utrett. Samma resonemang kan föras om rörligheten. Så länge denna inte förde med sig nya kommunikationsformer rörde det sig inte om funktionellt orsakad skriftspråklighet utan ett fjärmande från dialektala drag.

En annan problematisk faktor är pressens språk. Textmängd och läsande ökade kraftigt under 1900-talet, varför vi kan tala om ökad skriftlighet i samhället. Den ökade textmängden berodde inte minst på ökade massmedier, där dags- och kvällspress utgjorde ett stort inslag. Bara mellan åren 1950 och 1985 ökade dags-, kvälls- och lokaltidningarnas sammanlagda upplagor från drygt 3,4 miljoner exemplar till drygt 4,8 miljoner (Svensson 1988). Samtidigt fick tidningarna som tidigare konstaterats konkurrens av nya medier. Radio, tv, film, video och sedermera internet tvingade tidningarna att ändra innehållsliga och

språkliga strategier. Det blev kortare, enklare, mindre utredande och fler nöjesinriktade texter.

Det är också viktigt att hålla isär olika läsningar. Att läsandet totalt sett har ökat säger inget om hur människor läser, vilket också gör det vanskligt att dra slutsatser om muntlighet och skriftlighet på andra nivåer. Vi får inte heller glömma hur olika medier kan bli beroende av varandra. Genom ett medium kan vi få information om eller hänvisas till andra medier. Tidningar kan läsas för att få information om tv, radio, film, dataspel och böcker, och läsare hänvisas idag ofta till anknytande artiklar, kommentarer eller bloggar på internet. Dagstidningar blir alltså ett stöd för eller en guide till andra medier, som samtidigt är allvarliga konkurrenter till tidningarna. Vad det ökade läsandet och det ökade massmedieutbudet har inneburit för muntlighet och skriftlighet är således en komplex fråga. Parallellt med det ökande textutbudet blev till exempel pressens språk delvis ledigare, men det finns undersökningar som tyder på att nyhetstexter också blev kompaktare och mer specialiserade (se ovan).

Sedan 1900-talets sista decennium har antalet studenter på svenska universitet och högskolor ökat dramatiskt. Dessutom byggdes eller inrättades fler högskolor, och några tidigare högskolor fick universitetsstatus. Bakom denna utveckling låg en politisk satsning att inte bara få fler att vilja läsa på högskola eller universitet utan också bredda rekryteringen socialt. Regeringen på 1990-talet hade som mål att varannan 25-åring skulle läsa på akademisk nivå. Tendensen till massutbildningar är både ny och pågående, varför det ännu inte går att dra slutsatser om en eventuell språklig konsekvens. Även i detta avseende är frågan om muntligt och skriftligt osäker. Fler använder passivt och aktivt ett akademiskt språkbruk i både tal och skrift, det vill säga ett språkbruk med hög grad av skriftspråklighet. Samtidigt innebär utvecklingen att fler personer totalt sett och framför allt nya sociala grupper ska klara utbildningen. Det här är egentligen en utbildningspolitisk fråga, som inte ska diskuteras här, men svaret har språklig relevans: Hur löser lärare, läroboksförfattare och ansvariga för högre utbildningar denna situation? Hur bör de lösa den? Ett alternativ är att upprätthålla kraven på akademisk läs- och skrivförmåga och på det vetenskapliga förhållningssättet till innehållet. Då ställs kraven utifrån en bedömd nödvändig kunskap och en bedömd nödvändig förmåga att förhålla sig analytiskt och kritiskt till denna kunskap, oavsett vem som studerar. Konsekvensen av denna syn är att många inte kommer att klara studierna, vilket också innebär att de politiska målen inte kan nås. Ett annat alternativ är att utgå från det politiska målet och anpassa nivån till den mer heterogena bas av

studenter som nu söker sig till högre utbildning. Då måste ofrånkomligen nivån sänkas, vilket kommer att få konsekvenser både för studenternas språk på tentor och i uppsatser och för språket i läroböcker och annat akademiskt material.

Några av den kulturella utvecklingens konsekvenser är medieteknologiska förändringar. Vid olika tider har människans sätt att kommunicera varierat därför att tekniska och sociala förutsättningar ständigt har skiftat. Människans kommunikativa historia skulle i grova drag kunna delas in i fem stadier: den muntliga kulturen, skriftkulturen, den tryckta kulturen, den audiovisuella kulturen och multimediekulturen (Drotner m.fl. 1996). Frågan är då vad som skulle känneteckna det tidiga 2000-talets multimediekultur. Holmberg och Svensson (2004) väljer hybridisering som det typiska inslaget för vår tid. Vi har nu en blandning och integration av olika kommunikativa former där tekniken har gjort det möjligt för text, bild och ljud att samverka på nya sätt. De frågar sig också vad denna utveckling egentligen innebär för användarna. Författarna problematiserar de föreställningar som finns om den nya kommunikationens former och möjligheter. Vad innebär det till exempel att vi idag har tillgång till enorma informationsmängder som saknar motstycke i historien? Ett enkelt svar är att vi idag har mer kunskap om och förståelse av vår omvärld, men den stora mängden kan också göra det svårt att sälla, djupläsa och vara källkritisk och annat som är nödvändigt för att förstå. En annan fråga handlar om vad som är sken och vad som är verklighet. Å ena sidan har fler möjlighet att kommunicera mer öppet, å andra sidan gör vi oss mer anonyma när vi inte möts i det fysiska rummet. En fråga som delvis hänger ihop med den förra är om den nya kommunikationen är personlig eller distanserad, vilket i hög grad även hänger ihop med muntligt och skriftligt.

Det finns andra förslag på vad som utmärker det sena 1900-talets och dagens tendenser. Josephson (2004) nämner fem viktiga inslag, varav några är nämnda tidigare: internationalisering, intimisering, visualisering, nya förhållanden mellan tal och skrift och ny teknik. Mycket i de fem inslagen hänger ihop, och inte minst det sista medför en ökning av de andra. Den nya tekniken har i någon bemärkelse ökat internationaliseringen, vilket i praktiken betyder mer engelska, den har ökat visualiseringen, den har förändrat och kanske komplicerat förhållandet mellan tal och skrift, och den har delvis ökat intimiseringen. Det sista kan dock, som nämnts, problematiseras. När det gäller visualiseringen påminner Josephson att den inte bara innebär en synlig skrift utan också mer bild och grafik och mer samspel mellan text och bild. De flesta texter och genrer har dessutom fått fler mellanrubriker, ramar, punktuppställningar, tablåer, boxar,

pilar och annan grafik som stöd åt texten. Fördelarna med den ökade visualiseringen är att det blir lättare att överblicka och skumläsa. Nackdelen är att den förenklar. Eftersom synligt språk påverkar språklig medvetenhet och uppmärksamhet mer än hörbart utvecklas skriften på sina egna villkor, vilket i ett avseende skulle innebära en ökad skriftspråklighet.

Utvecklingen av de elektroniska medierna ger alltså upphov till liknande problematiska frågor om muntligt och skriftligt som flera av de andra nämnda tendenserna. Aldrig har en så stor del av befolkningen varit skriftligt aktiv så mycket som idag. De nya textformerna är skrivna medier och genrer som delvis har ersatt talade, vilket skulle innebära en ökad skriftspråklighet. Å andra sidan är detta skrivande förenat med ett från formellt standardspråk friare språk, vilket oftast innebär ett ledigare och mer talspråksinfluerat språk. Genom e-post, chatt, kommentarer på bloggar och andra interaktiva genrer har vi fått skrivna texter med fler muntliga drag än vad som tidigare fanns. Många av texterna skrivs av privatpersoner utan mellanhänder i form av förläggare, redaktörer, ägare och andra som annars har befogenheten att hindra en utgivning. Även de monologiska texterna på internet kan alltså ha lett till högre grad av muntlighet. En fråga för framtiden blir om de nya interaktiva medierna ger upphov till nya tendenser även i andra medier och genrer.

Innan vi går vidare bör vi fråga oss vari det nya egentligen består. När det gäller de fem stadierna ovan anger respektive stadium vad som har tillkommit och vilka nya förutsättningar som råder. I den skriftliga kulturen råder fortfarande en muntlig kultur men med delvis en ny roll och i nya former, i den tryckta kulturen kan det handskrivna fortfarande fylla en funktion men i andra sammanhang än tidigare, i den audiovisuella kulturen har den tryckta skriften fått både konkurrens och nya möjligheter men behåller en tidigare viktig funktion, och så vidare. Ett exempel på hur gamla kommunikationsformer får nya roller och former är *sekundär muntlighet* (Ong 1990). I ett utpräglat skriftsamhälle uppstår talade språkformer vars existens är beroende av en skriftkultur, till exempel språket i radio och tv. Vi bör också problematisera många av de egenskaper som tillskrivs vår moderna kommunikation. Ord som *hybrid*, *interaktivitet* och *hypertext* är som kommunikativa egenskaper inte nya. Blandformer har funnits så länge vi har haft text i form av till exempel illustrerade texter som ska användas i ett muntligt sammanhang. Interaktivitet är den muntliga kommunikationens ursprung och har dessutom präglat många skrivna texter genom historien, om än med andra förutsättningar. Det sägs ofta att datorn utmanar det linjära berättandet på grund av förekomsten av

hypertexter, det vill säga sammankopplade länkar i en text. Dessa skulle då ha skapat ett nytt sätt att läsa och förhålla sig till information i och med att läsaren snabbt och enkelt kan träda in i en annan text som i någon detalj anknyter till den förra. Hypertext har dock funnits i alla tider i form av hänvisningar, noter och annat som pekar ut något utanför texten eller det aktuella textstället. Det nya är snarare nya tekniska förutsättningar att utnyttja dessa egenskaper på andra sätt och i andra former.

Det finns alltså skäl att tona ner de nya mediernas betydelse för den påstådda utvecklingen mot muntlighet. Även om det finns nya talspråkliga stilar i skrift är skillnaden mellan tal och skrift fortfarande stor. Så fort kommunikationen ska förmedlas via skriftliga tecken försvinner det mesta av det som är kärnan i talad kommunikation, nämligen en närvarande människa och allt vad det innebär i fråga om deltagande, kroppsliga signaler, känslouttryck och annat. En som påminner om detta är Nina Burton.

Och dagens skriftspråk, vad har det för karaktär, frågar jag mig. E-posten till exempel? Att alla brev blir lika på skärmen behöver jag inte haka upp mig på. I själva ordens stil kunde man ju tänka sig att blandningen av talspråk och ljudhärmande uttryck står närmare känslorna än andra skriftspråk.

Men jag tror snarast det är tvärt om. E-posten har bara talspråkets struktur, inte talets kroppsstöd. Att som i talspråk visa sig förstående, frågande eller gillande är svårt, eftersom man varken kan nicka, grymta eller intresserat luta sig fram. Genom platsbristen försvinner också så kallat informationssvaga element, dit man både räknar nyanseringar och kommunikativt kitt som »skulle du vilja«. Det och bristen på tonläge kompenseras i stället av en sorts teckenkoder, smileys (Burton 1998:35).

Lite längre fram förkastar hon föreställningen att dessa tecken skulle kunna ersätta den mänskliga närvaron.

Teckenschabloner kan aldrig i livet ersätta språkets nyanser, eller överbrygga det glapp mellan kropp och språk som gör det så märkligt svårt att uttrycka fysiska förmimmelser i ord. Hur luktar en bokskog; hur smakar ett vitt vin; hur känns en vind på morgonen? Hur uttrycks de otaliga formerna av smärta? (Burton 1998:36).

Det som i dagens utveckling kan vara relevant för frågan om muntligt och skriftligt är däremot att dikotomin verbal och ickeverbal har upplösts eller åtminstone gjorts mindre självklar. Den multimodala kommunikationen leder till att det verbala språket ska anpassas till nya format och samspela med ljud, bild och grafik. Mycket av den nya teknikens språkliga konsekvenser är språkvetenskapligt fortfarande i sin linda, men det har gjorts några seriösa

försök att beskriva några av de nya språkformerna. Både så kallad *asynkron* och *synkron* kommunikation har behandlats. Den asynkrona bygger på förhållandevis traditionell monologisk kommunikation och tillskrivs till exempel e-post och sms, även om det stilistiskt kan avvika mycket från traditionell skrift i form av förkortningar, talspråkliga stavningar och fragmentarisk stil. Den synkrona innebär att kommunikationen sker i realtid, vilket är fallet med chatt. Denna uppdelning är dock inte okomplicerad och är mer en gradskillnad än en artskillnad. Ett sms kan i vissa fall besvaras lika snabbt eller snabbare än ett inlägg i en chatt. Vi ska inte heller glömma att någon absolut realtid endast är möjlig i talad kommunikation. Chatt har oundvikligen fördröjda responser i förhållande till autentiskt tal. Dessutom är det mer befogat att tala om chatt som en teknik än att det skulle finnas ett specifikt chatt-språk. Det finns alltifrån formella chatt-kanaler för vuxna, till exempel tillfälliga linjer kopplade till dagstidningar eller tv-kanaler, till mycket specialiserad, ungdomlig och nyskapande chatt. Däremot har det synkrona sättet att kommunicera i viss mån utmanat tidigare föreställningar om typiska drag i talat och skrivet språk. En del chatt bygger mycket på spontanitet, snabba svar, expressivitet och ett personligt språk, liksom informellt tal. Resultatet blir delvis stilistiska drag som tidigare huvudsakligen förknippades med tal. En som undersökte det dialogiska skrivandet på ett tidigt stadium var Severinson Eklundh (1997). En nyare undersökning är Hård af Segerstad 2003, som beskriver både sms, mejl och chatt.

Något som kan spegla de rådande språkliga och kommunikativa tendenserna är den yngre generationen och skolans hållning till dessa tendenser. Det senare innebär dessutom att skolan eventuellt inte bara speglar tendenser utan också påverkar dem, antingen med ett accepterande och uppmuntrande eller med ett motarbetande. I Elmfeldt & Erixon (2007) ställs frågan hur ett nytt medielandskap, som är både multimedialt och multimodalt, påverkar ungdomars sätt att kommunicera, hur det påverkar deras läs- och skrivförmåga och vilka pedagogiska implikationer detta har. Skrivforskningens utveckling har gått från kvantitativ stilistik till genreteoretisk, genrepedagogisk och sociokulturell forskning. Forskningen har alltså utvecklats och breddats, men Elmfeldt & Erixon menar att det ändå har saknats anknytning till ungdomskulturer, nya medielandskap och elevers medieerfarenhet och vilka pedagogiska konsekvenser dessa fenomen och deras förändringar får.

Statistik över svenskars tillgång till olika medier kan vara en påminnelse om att skolan kan få svårt att negligera det flitiga bruket av olika medier. Enligt

Mediebarometern 2005 (2006) har 83 % av befolkningen i åldrarna 7–79 år tillgång till persondator och 74 % tillgång till internet. Räknas enbart åldersgruppen 15–24 år ökar andelen till 92 respektive 85 %. Ett inte orimligt antagande är att andelen blir närmare 100 % när dagens unga tillhör den arbetsföra medelåldern.

Elmfeldt & Erixons undersökning bygger på data som samlades in 2003–2005, och informanterna är här gymnasieelever. I denna studie fås liknande statistiska värden som de ovan redovisade. Även tillgång till och bruk av andra medier än dator och internet har beräknats, och uppgifterna visar att ungdomar är mycket medievana personer. Flera medier brukas dagligen av över hälften av eleverna, bland annat dator, internet, video, DVD, dagstidning, skönlitteratur och mobiltelefon. Omkring en tredjedel läste facklitteratur dagligen. Elmfeldt & Erixon påminner dock om att statistiska uppgifter av det här slaget måste tolkas och att de inte speglar hur medierna används, när de används och var de används.

Bruket av nya medier innebär inte att gamla helt enkelt byts ut, eller att ett visst medium helt ersätts av ett annat. Vad som blir fallet är nya kombinationer och integrativa praktiker (Elmfeldt & Erixon 2007:62).

Även om det på sina håll uttrycks oro över elevers nya läs- och skrivvanor och nya kommunikativa uttryck, så finns det också tecken på förändrade inställningar bland skolledare och lärare. Ett sådant är det vidgade textbegreppet. Insikten i samhällets förändrade medielandskap och ungdomars nya medievanor har lett till att läroplaner och lärare numera ofta betonar andra mediers roll för elevers språkutveckling än de traditionella läsmediernas. Betydelsen av skriv- och läsfärdighet har inte tonats ner, men det råder idag en mer komplex tolkning av vad dessa färdigheter inbegriper och vad text innebär. Att förvärva och förvalta ett läs- och skrivkunnande behöver inte utesluta att bildmässiga och talade medier involveras och integreras i denna läroprocess. Nya medier och tekniker kräver en omtolkning av vad läsning och skrivning innebär och kräver. Dagens kommunikation med bland annat elektroniska texter har fler betydelsebärande komponenter. Enligt Elmfeldt & Erixon kan därför förmåga till kommunikativ handling inte enbart begränsas till det traditionella skriftspråket utan ”förmågan att kombinera olika semiotiska resurser” (2007:130). De båda forskarna är kritiska mot de starka reaktioner och farhågor som uttrycks när ungdomar lär sig att bruka eller konsumera nya medier eller överhuvudtaget när andra medier än boken dominerar deras vanor. Fenomenet är

inget nytt och har både nu och förr handlat om flera medier, såsom film, tv, serietidningar, video, internet och dataspel. Elmfeldt och Erixon menar att det ligger en snäv normuppfattning bakom sådana farhågor, och de efterlyser en mer ekologisk syn. Med hänvisning till olika nummer av *Svenskläraryöningens årsskrift* ger de exempel på fruktbar pedagogik, där olika medier kan kombineras och diskuteras, bland annat filmer som har litterära förlagor och datorn som hjälpmedel i undervisningen.

Genom intervjuer av både lärare och elever framkommer dock lite olika hållningar till skrivande och genrer, dels mellan olika lärare, dels mellan lärare och elever. I skolan finns det, och har funnits under hela 1900-talet, olika traditioner i fråga om synen på skrivande bland lärare. En viktig skiljelinje är den som delar den expressiva och den funktionella traditionen. Den expressiva sätter individen i centrum och ser skrivande som ett medel för personlig utveckling. Här står ofta skönlitteraturen i centrum i undervisningen, och skrivandet är i stor utsträckning kreativt med ett känslomässigt, personligt och berättande innehåll. Den funktionella traditionen handlar i stort om att lära eleverna att anpassa texter till situation, syfte och mottagare. Den utgår mer från sakprosa och det som brukar kallas genreskrivande, det vill säga eleverna ska förberedas för de formella genrer och framställningsformer som används i samhället och i arbetslivet. Det kan till exempel handla om referat, debattartiklar, utredande text och tidningsartiklar av olika slag. Ett problem kan dock vara att göra genreskrivandet realistiskt och äkta så att det inte uppfattas som konstruerat och därmed mindre motiverat för eleverna. Det finns olika hållningar till och pedagogiska lösningar på detta problem bland lärare. I viss mån kan dessa lösningar vara relevanta för frågan om muntlighet och dess utveckling eftersom synen på skrivande och genrer kan involvera talspråk i olika grad och former. Skolan kan alltså ge eleverna olika normuppfattningar i fråga om förhållandet mellan tal och skrift. Det framkommer till exempel i Elmfeldt och Erixons undersökning att det finns lärare som har det muntliga berättandet, dess roll för oss människor och elevernas eget berättande som utgångspunkt för skriftliga berättelser.

Elmfeldt & Erixon har också intervjuat elever för att fånga dessas uppfattningar om genre och skrivande och jämföra de uppfattningarna med lärarnas. Det tydligaste utslaget är att eleverna har en bredare uppfattning om genre än lärarna. Primärt förknippas genre för eleverna med traditionella litterära genrer, men i samtalen framträder också en utvidgad syn där inte enbart skriftspråkliga genrer ryms. För eleverna hör genre även till bland annat musik

och film. ”När lärare exemplifierar tycks de främst föreställa sig ett av litteraturhistorien traderat statistiskt genrebegrepp, medan eleverna hänvisar till ett rörligt knutet till populärkultur” (s. 171). Detta faktum är lärarna i undersökningen väl medvetna om, men hur det gestaltar sig i klassrummet skiljer sig åt i fråga om både form och grad. Det framkommer också att det finns en tydlig hierarki i värderingen av genrer. Den tryckta texten värderas högre än visuella medier och högkulturella genrer högre än populärkulturella. Denna lärarnorm påverkar eleverna, men i sitt praktiska skrivande är de påverkade av olika medier och medieformat och lever i en multimodal kommunikativ värld. Denna nya medievärld skapar en ambivalent hållning hos lärarna som å ena sidan håller på en traditionell normuppfattning, å andra sidan försöker förstå elevernas levnadssätt och de nya medierna. Datorn har alltså bidragit till att elever skriver mer idag än någonsin tidigare. Samtidigt är det inte alltid ett skrivande som är förenligt med skolans skrivnorm. Elmfeldt och Erixon nämner också det så kallade remedierade skrivandet. Skrivandet är för elever mycket intertextuellt format där texterna ofta tar sin utgångspunkt i och omformas av ett annat medium, till exempel film, fantasy, rollspel, visualisering och muntligt berättande. Detta faktum kan också sammanfatta de två forskarnas syn på skrivundervisningen.

Vi vill mot bakgrund av vår undersökning visserligen inte ifrågasätta eventuella samband mellan läsning av böcker och förmågan att kunna skriva, men vi försöker inte heller att bekräfta dem. Vad vi i stället vill diskutera är det faktum att skrivförmåga står i en direkt förbindelse med medieteknologiska förändringar och därtill hörande skriftspråkliga förskjutningar. Bilder, datorspel, filmer etc. är i många sammanhang och för många elever något utifrån vilket man inte bara tolkar världen, utan också skriver berättelser. Till filmduken och tv-skärmen måste man alltså lägga datorns eller mobilens skärmar. Skärmkulturens betydelse kan inte underskattas, för i den värld vi lever är det inte i första hand läserfarenheterna av det tryckta ordet som för många elever utgör utgångspunkt och inspiration för det egna skrivandet (Elmfeldt & Erixon 2007:245-246).

3 Muntligt och skriftligt i språket

Det har hittills i denna text talats mycket om muntligt och skriftligt. Som stöd för påståendena har enstaka språkliga stiltendenser och språkliga variabler nämnts både av de refererade forskarna själva och som en sammanfattning av mig. Det är dock nödvändigt att ta ner resonemangen på en mer detaljerad språklig nivå och försöka systematisera och sammanfatta uppfattningarna om muntlighet. Hur definieras muntlighet? Hur beskrivs muntlighet? Hur har slutsatserna dragits? Finns motstridigheter? Vad beror dessa på i så fall? Dessa frågor bör också leda fram till en kritisk sammanfattning av tidigare resonemang, beskrivningar och slutsatser.

Låt oss alltså försöka få en mer samlad bild av 1900-talets teser om talspråk och skriftspråk. På det sättet får vi en bättre grund för kritiken och en bättre utgångspunkt för nya metodiska och teoretiska förslag.

Hur beskrivs muntligt och skriftligt?

Det kan vara svårt att skilja ut tal- och skriftspråksundersökningar från andra stilundersökningar. Anledningen är att många av de stilmarkörer och stildrag som har studerats är knutna till tal- och skriftspråklighet även om syftet inte primärt har varit en fråga om muntlighet och skriftlighet. Ibland har tal- eller skriftspråkligheten kommenterats som ett resultat av studien, ibland har egenskaperna nämnts utan en anknytning till tal och skrift. Orsaken till det sistnämnda kan bland annat vara att det var först de sista decennierna på 1900-talet som vi fick omfattande empiriskt belagda data om stilmarkörers distribution i talat och skrivet språk. Det är alltså omöjligt att sammanfatta ens en liten del av alla stilistiska studier som gjorts i Sverige. Jag väljer i stället att nämna några framträdande studier där ett mer uppenbart mål har varit att utreda tal- och skriftspråklighet.

Innan det fanns empiriska data om stilmarkörers förekomst i olika genrer var det i stor utsträckning stilforskarens upplevelser, stilkänsla och erfarenhet som styrde valet av särdrag. Det var först på 1960- och 1970-talet som större statistiska undersökningar gav forskare möjlighet att uttala sig säkrare om språkliga markörers koppling till olika genrer och talat och skrivet språk. Denna möjlighet stärkte den formalistiska hållningen till stilforskning. Statistiken

skulle spegla språkmaterialets inre egenskaper utan psykologiserande och utan historisk och kontextuell förankring. Det fanns dock forskare som ville betona sammanhanget mer och motsatte sig alltför positivistiska och mekaniska studier. De menade bland annat att olika särdrag kunde få olika effekter i olika sammanhang. Sedan dess har det uppstått ett spänningsfält mellan formalism och dess kategoriseringar och en kvalitativ och mer kontextuell forskning. Det finns glidningar åt olika håll på skalan, men tendensen de senaste åren har varit att betona och utveckla kontextens inverkan på språket. Dessa olika hållningar berör stilistiken och textforskningen i allmänhet, men de är delvis relevanta även för frågan om muntligt och skriftligt. Hur kan man operationalisera muntlighet? Hur ska statistik tolkas? Vad bygger kategoriseringar på? Är muntligt och skriftligt objektiva fenomen? Vilka komponenter i kontexten påverkar uppfattningen av muntlighet? Dessa och andra frågor är fortfarande till stor del obesvarade.

En av de mer omfattande och systematiskt genomförda studierna på 1900-talet är Engdahls (1962) undersökning av sakprosatexter. Hans material omfattar tidskrifter från 1878 till 1950, och studien har som syfte att närmare granska påståendet om skriftens eventuella närmande till talet. De valda språkliga variablerna är bland annat grafiska meningars ordantal och satsantal samt ord och ordformer som tidigare var exklusivt talspråkliga. Han konstaterar att meningarna blir kortare med avseende på både antal ord och antal satser. Om detta för med sig andra syntaktiska konsekvenser är dock inget som Engdahl utreder närmare. Ett annat resultat är att de tidigare talspråkliga orden vinner terräng i sakprosatexterna. Engdahl knyter resultatet till det sena 1800-talets vurm för talspråket, vilket yttrade sig i dialektstudier, mindre latininfluens och en höjning av talets status (se ovan). Talet gjordes mer än tidigare till mönster för skriftspråket och påverkade utvecklingen av skönlitteraturen, som i sin tur påverkade sakprosan.

Fram till 1970-talet var undersökningar som Engdahls ytterst fåtaliga. Detaljerad kunskap om talets språkliga karaktär var därför bristfällig. Det som påstods om talspråket byggde huvudsakligen på isolerade iakttagelser, men mer detaljerade, omfattande och systematiska studier hade inte gjorts. Denna brist påtalas och kommenteras i Holms (1967) inledningskapitel, där han bland annat saknar statistiskt underbyggda data om språkliga variabelers förekomst i olika genrer. Han väljer trots detta att i en genomgång ställa det som uppfattas som typiska skriftspråkliga konstruktioner mot typiska talspråkliga konstruktioner. Dessa valda konstruktioner bygger på det som brukar framträda vid iakttagelser

av två väsensskilda kommunikationssätt, nämligen spontant tal och sakprosa, det vill säga objektiv, opersonlig framställning i skrift. Det är framför allt syntaktiska konstruktioner som Holm nämner. Som typiskt talspråkliga nämns paratax, kortare meningar, bisats efter huvudsats, inskott som kassation, fundament som adverbial eller emfatiska predikativ, korta fundament, dubbel satsdel, polysyndes och finalt satsadverbial. Som typiskt skriftspråkliga nämns hypotax, attribut (framför allt appositiva), längre meningar, bisats före huvudsats, inskott med nexus- och verbklyvning, fundament med satsförkortningar, preposition före infinitiv samt asyndes.

Holm noterar också en förändring av talet. Han menar att några konstruktioner har blivit vanligare i talspråk, bland annat satsfläta, formellt subjekt, dubbel supinum och imperativ efter infinitivmärke, alltså meningar som *Låt bli å stäng*. En konstruktion skulle i stället ha minskat, nämligen genitiv med suffixet *-s*, som i högre grad än tidigare skulle ha ersatts av genitiv med prepositionsattribut. *Husets tak* skulle alltså ha gett vika för *taket på huset*. Holm redovisar inte några källor eller empiriskt belagda data som bekräftar påståendena; några sådana fanns som sagt inte vid denna tid. Genitiv med preposition har dock i senare undersökningar bekräftats vara vanligare i tal än i skrift. I ett flertal större studier kan flera av Holms iakttagelser bekräftas med statistiskt belagda data, men kunskapen om distributionen har också förfinats genom mer funktionellt varierade material. Det är inte bara kanalerna tal och skrift som är utslagsgivande för förekomsten.

Redan 1970 sammanfattade Molde och Ståhle några av 1900-talets språkliga tendenser. De lägger stor vikt vid förhållandet mellan tal och skrift och hävdar det som än idag är den rådande uppfattningen, nämligen att talet och skriften närmade sig varandra under 1900-talet. Slutsatsen bygger dock inte på någon närmare teoretisk utredning om vad muntligt och skriftligt kan innebära, om vilka nivåer av språket eller kulturen som muntligheten kan verka på eller om hur begreppen kan och bör hanteras metodiskt. På grund av det mycket begränsade antalet statistiska studier över språkliga variabelers distribution i talat och skrivet språk är underlaget för slutsatserna bräckligt. Attityden verkar ha varit att det inte ens behövdes någon närmare utredning. En symptomatisk mening finns i början av Molde och Ståhles bok:

Det som framför allt är slående när man jämför vår tids svenska språk med språket för låt oss säga en dryg mansålder sedan är att skillnaderna mellan det talade och det skrivna riksspråket har blivit mycket mindre. När det gäller skriftspråket är det ganska lätt att konstatera detta – vem som helst kan ju själv se efter hur språket såg ut i böcker,

tidningar och i brev för några decennier sedan och jämföra detta språk med dagens språk i motsvarande texter (Molde & Ståhle 1970:7).

Expertis, problematisering eller teoretiserande tycks inte behövas, utan frågan är ”ganska lätt” och ”vem som helst” kan ”se efter”. Det här betyder inte att Molde, Ståhle och många efterföljare hade fel i sina iakttagelser, bara att synen på tal- och skriftspråkighet var mycket lättvindig. Vad var det då som Molde och Ståhle tog fasta på? Vilka var de avgörande symptomen?

Talet har blivit mer skriftspråkligt genom ett allt mer bokstavstroget uttal. Det som före 1900-talet uppfattades som normalt riksuttal blev mer skriftspråksinfluerat. Alltmer ersattes till exempel *te*, *ve*, *å*, *me/mä*, *ärkänna*, *blommer*, *huse* och *mån* av *till*, *vid*, *och*, *med*, *erkänna*, *blommor*, *huset* och *månaden*. De förklaringar som ges är flera av dem som nämndes i föregående kapitel, såsom folkskolan, urbanisering, ökad rörlighet och radio och TV. Omvänt har skriften blivit mer talspråklig, vilket uttrycks både morfologiskt, syntaktiskt och lexikalt. Morfologiska exempel är de singulara verbformerna, suffixet *-s* i presens passiv i stället för *-es* och fler löst sammansatta verb som tidigare var fast sammansatta. Bland de syntaktiska förändringarna nämns färre latinska drag, såsom period, inskott, bisatsinflätning, particip och prepositionsinledda bisatser. Meningarna blir kortare och mer parataktiska. Författarna poängterar dock att meningslängden i sig inte får ses som ett symptom på tal- eller skriftspråkighet. Det är snarare meningsbyggnaden som är av intresse.

Kärnpunkten är hur stoffet fördelas inom meningen, dess inre byggnad. Om satser och satsled är ändamålsenligt arrangerade, t.ex. genom samordning eller genom att bisatser hakas på varandra i organisk följd utan inskott, kan också i skrift en mycket ord- och satsrik mening lätt fylla talspråkets krav att lätt nå mottagaren, medan en avsevärt kortare och satsfattigare kan vara betydligt svårtillgängligare (Molde & Ståhle 1970:30).

De lexikala förändringar som nämns är några talspråkliga ord som alltmer ersätter skriftspråkliga ord, till exempel adverbena *inte*, *bara* och *också*, som ersätter *icke/ej*, *endast/blott* och *även*. Resultatet blir förskjutningar av ordens stilnivå så att ord med ledig eller talspråklig prägel blir mer neutrala eller skriftspråkliga. Några av orsakerna till ökad talspråkighet är enligt Molde och Ståhle de som nämndes i föregående kapitel, bland annat ett mer reglerat språk i pressen och språkvård för offentlig svenska.

På 1970-talet gavs värdefulla bidrag till kunskapen om muntligt och skriftligt genom projekten *Talsyntax* och *Skrivsyntax* i Lund. Projektet genererade inte bara en stor mängd data med språkliga variablers distribution i tal och skrift utan också data med variablernas distribution hos socialt indelade informanter. Frågan om tal- och skriftspråk gjordes alltså också till en sociolingvistisk fråga. En av projektets undersökningar är Einarsson 1978, i vilken jämförelser görs mellan talade och skrivna genrer och mellan olika socialt indelade talare och skribenter. Materialet består av prosatexter skrivna av professionella skribenter, gymnasieuppsatser, inspelningar med både formell och informell debatt samt inspelade intervjuer med olika sociala kategorier av talare. Metoden är kvantitativ ordklassanalys, och resultatet visar att distributionen av några ordklasser och underkategorier av dessa har en tydlig koppling till kanalerna tal och skrift. Ett delresultat är bland annat att den totala andelen substantiv är större i skrift än andelen pronomen, medan det omvända förhållandet gäller för tal. Med ordklassen verb som ersättning för eller komplement till pronomen har detta varit ett av de mest beprövade måtten i stilistiska undersökningar om tal- och skriftspråklighet under lång tid. Föreställningen om dessa ordklassers betydelse har visserligen nyanserats och efterhand kopplats till en stor mängd funktionella variationer och genrer, men det har visat sig att valet av kanal är en viktig påverkande faktor oavsett funktionerna inom kanalerna.

Även olika underkategorier gav utslag. Verbalsubstantiv och sammansättningar är vanligare i skrift, och definitiva och relativa pronomen utgör en större del av hela gruppen pronomen i skrift, medan opersonliga och anaforiska pronomen har en större andel av hela gruppen pronomen i tal. Ett annat resultat är att ord med mänsklig referens är vanligare i tal. Andra resultat är att skrift har färre verb, adverb och konjunktioner och fler adjektiv och prepositioner, och nominalfraserna har fler attribut i skrift än i tal, vilket gäller både bestämmarattribut, adjektivattribut och efterställda attribut. Einarssons studie visar också att graden av tal- och skriftspråklighet inte bara har en funktionell relevans utan också social. Andelen skriftspråkliga variabler var generellt sett större hos akademiker än arbetare och större bland män än kvinnor.

Även om det framkommer att det finns grader av tal- och skriftspråklighet i olika genrer, framkommer också att kanalen är en utslagsgivande faktor. Både N/V-kvoten och andelen substantiv är klart lägre i samtal och muntlig debatt än i gymnasieuppsatser, och andelen verb är högre i de talade genrerna än i

gymnasieuppsatser⁴. Jämförelsen med just gymnasieuppsatser är intressant eftersom dessa texter är förhållandevis talspråkliga på denna kvantitativa ordklassnivå, vilket framträder vid jämförelser med andra undersökningar med motsvarande variabler, till exempel Westman 1974, Nordman 1992 och Svensson 1993. Dessa förhållandevis talspråkliga texter har alltså ändå klart avvikande värden från talade genrer.

Andra undersökningar i projektet *Talsyntax* är bland annat Jörgensen 1976 och senare även Jörgensen 1978. Här består materialet av inspelade intervjuer, diskussioner, debatter och radiomaterial, som i sin tur delas in i nyhetsuppläsning och nyhetskommentar. Den språkliga analysen baseras på syntaktiska variabler, såsom meningslängd, satsdelslängd, typer av meningar med avseende på vilka satsdelar de innehåller samt meningars satsdelsdisposition. Det som ger störst utslag är meningslängd, som här bygger på indelning i makrosyntagmer (se Loman och Jörgensen 1971). Debatter har längre meningar än diskussioner, och nyhetskommentarer har längre meningar än nyhetsuppläsningar. Ett mer övergripande resultat är att meningslängd och satsdelslängd korrelerar, vilket innebär att antalet satsdelar är i stort sett konstant i hela materialet. Ett annat sammanfattande resultat är att de olika genrerna med få undantag uppvisar syntaktiska likheter. Det material som avviker mest från övriga är radiomaterialet.

Projektet *Skrivsyntax* genererade bland annat Westmans (1974) undersökning om bruksprosa. Den var länge, och är i viss mån fortfarande, ett centralt referensverk för lexikala och syntaktiska variabelers frekvenser i svenskt skriftspråk. I undersökningen behandlas inte frågan om tal- och skriftspråklighet, men värdena för de olika variablerna har tjänat som viktiga jämförelser vid studier där denna fråga är central. Variablerna i Westmans studie utgörs av en mycket detaljerad indelning av grafiska delar, textbindande element, ordklasser och syntaktiska konstruktioner. Flera av dessa har i senare studier visat sig vara relevanta för skillnader mellan talspråk och skriftspråk, framför allt ordklasser, fundament, bisatser, satsförkortningar och makrosyntagmer.

En annan studie med viss relevans för tal- och skriftspråklighet är Svensson 1993. Inte heller i denna är syftet att reda ut frågan om muntlighet, men resultaten speglar en stilutveckling som delvis går att knyta till detta fenomen. Syftet med studien var att undersöka språkförändringar i den svenska politiska

⁴ De exakta värdena för N/V-kvoterna är 0,5 för samtal, 0,7 för muntlig debatt och 1,2 för gymnasieuppsats. För substantiven är värdena 11,4 % för samtal, 13,7 % för muntlig debatt och 21,9 % för gymnasieuppsats. För verben är värdena 21,7 % för samtal, 20,0 % för muntlig debatt och 18,9 % för gymnasieuppsats.

offentligheten 1945-1985. Materialet utgörs av fyra genrer: riksdagsprotokoll, ledare, nyhetsartiklar och fackpress. Variablerna för stilutvecklingen är bland annat meningslängd, bisatsfrekvens, satsförkortningar, attribut, ordklasser, ordlängd och ordvariation. Några övergripande resultat är bland annat att texterna under perioden får kortare makrosyntagmer, färre bisatser, något fler substantiv, färre abstrakter, fler egennamn, något fler verb, färre modala hjälpverb, färre framför allt personliga pronomen, färre particip, fler samordnande konjunktioner, färre underordnande subjunktioner och fler överlånga ord. Ordvariationen ökar från 1945 till 1955 för att därefter minska.

Frågan om muntligt och skriftligt aktualiserades delvis i några projekt på 1980- och 1990-talet. Ett projekt var *Svenskt fackspråk*, som startade 1981 och avslutades i början av 1990-talet. En sammanfattning av projektet och hänvisningar till dess delresultat finns i Nordman 1992. I projektet studerades stilen i tre skrivna genrer inom sex fackområden med ett synkront perspektiv. Det innebär att undersökningarna egentligen hamnar utanför frågan om muntligt och skriftligt och muntlighetens utveckling. Resultaten är ändå av visst intresse eftersom projektet genererade en stor mängd data om språkliga variabelers förekomst i facktexter. Metoden var huvudsakligen kvantitativ, och variablerna valdes från skilda språkliga nivåer och funktioner, såsom syntax, lexikon, ordklasser, modalitet, bildspråk, textprocess, textbindning och rytm. Resultaten utgör således viktiga referenser och kan stödja eller vederlägga uppfattningar om språkliga variabelers distribution i formellt skriftspråk. Bland annat bekräftas den traditionella synen att långa meningar och bisatsfrekvens korrelerar. En alternativ uppfattning är att långa meningar i stället korrelerar med utbyggda nominalfraser, vilket skulle vara ett typiskt skriftspråksdrag, och att korta meningar korrelerar med hypotax, vilket skulle vara ett talspråksdrag (se Ledin 1996).

Ett projekt som mer påtagligt och medvetet behandlade frågan om muntligt och skriftligt handlade om tidig svensk arbetarrörelse. Det var uppdelat i olika teman med forskare i olika ämnen, och ett av temana var språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse. Detta tema behandlades i ett antal delundersökningar där huvudfrågorna bland annat var vad som utmärkte arbetarrörelsens språk, stil och kommunikationssätt, vilka språkliga strategier som de nya aktörerna i offentligheten hade och hur språket utvecklades under arbetarrörelsens tidiga period. Några mycket övergripande resultat är att kommunikativ färdighet ökar men att den är ojämnt fördelad bland de aktiva i rörelsen. Den förbättrade färdigheten gällde också huvudsakligen

kommunikation inom arbetarrörelsen, alltså inte alltid de stora, offentliga sammanhangen. Stilen utvecklades från närhet och muntlighet till distans och skriftlighet (Josephson 1996).

Det sistnämnda framträder tydligt i Ledin 1996, en av delundersökningarna. I studien behandlas tre socialdemokratiska tidningars referat av arbetarrörelsens möten 1892-1912. Frågorna som styr undersökningen är vilka positioner som journalisterna intar i förhållande till mötes- och tidningskontexten, hur språk och stil skiljer sig mellan de två kontexterna och hur stilen utvecklar sig under perioden. I studien urskiljs fyra så kallade ramar, som kan omgärda en text och som anger vilken position journalisten har ifråga om närhet och distans till mötet. Dessa ramar är mötestext, möteshandling, mötessituation och nyhetssituation, här nämnda från den minst till den mest distanserade från mötet och dess deltagare. I mötestexten är alltså mötesdeltagarnas närvaro tydligast, i nyhetssituationen är journalistens närvaro tydligast. Utvecklingen under de tjugo undersökta åren är allt färre mötestexter, vilket innebär att journalisten distanserar sig mer från mötena och lyfter fram besluten i stället för diskussionerna. Referaten standardiseras mer och beroendet av protokoll i journalisternas förmedling minskar. En innehållslig utveckling är att texterna i början av perioden refererar möten från det politiska området, medan texterna i slutet av perioden refererar möten från det statliga och kommunala. Denna distansering innebär också att tidningarna utvecklas från publikanpassning till anpassning till en tredje aktör, nämligen staten.

Nämnda tendenser får också språkliga och stilistiska konsekvenser. Ledin väljer ut ett antal språkliga variabler som förknippas med muntlig och skriftlig stil eftersom denna stilaspekt i sin tur är ett uttryck för närhet respektive distans. Detta moment aktualiserar den metodiskt och teoretiskt svåra frågan om vad muntligt och skriftligt i språket egentligen innebär och hur det ska operationaliseras. Det liknar näst intill en cirkulär utgångspunkt när Ledin förklarar muntlig och skriftlig stil: ”Stilen blir muntlig eller skriftlig när tidningen använder språkdrag som typiskt förknippas med muntliga respektive skriftliga språksituationer” (Ledin 1996:311). Nu har Ledin några referenser till empiriska undersökningar som i viss mån kan bekräfta typiskt muntliga eller typiskt skriftliga språkdrag, varför den citerade meningen inte är fullt så vag som den verkar. Frågan är bara i vilken grad valen verkligen går att empiriskt motivera. Problemet nämner Ledin själv längre fram: ”Vår kunskap om vilka språkliga drag som egentligen utmärker tal och skrift är inte så utvecklad” (Ledin 1996:319). De undersökningar som har gjorts är inte särskilt fast

förankrade i en gemensam teoretisk ram, det har inte utarbetats preciserade och tillförlitliga metoder och studierna är för få. Hursomhelst, Ledin väljer några drag som traditionellt har förknippats med muntlig och skriftlig stil för att fastställa om de har ökat eller minskat. Resultatet korrelerar med den utveckling som tecknades ovan. Referaten utvecklas mot en mer distanserad och skriftspråklig stil. De språkdrag som indikerar denna utveckling är bland annat en minskning av sägeverb, målande verb, satsradningar, upprepningar, ordspråk, utrop, ironi och deiktiska ord, och en samtidig ökning av objekt med infinitiv, satsvärdiga attribut, agent före finit passivt verb och meningslängd. Något annat som tyder på en skriftspråklig utveckling är mer kompakta meningar med utbyggda nominalfraser. Denna utveckling har ett omvänt förhållande till bisatsfrekvensen, som alltså minskar under perioden. De längre meningarna beror alltså på mer utbyggda nominalfraser och inte fler bisatser. Hur bisatsers mängd ska tolkas är en omtvistad fråga, och Ledins tolkning går på tvärs mot en vanlig uppfattning att en hög andel bisatser betyder en skriftspråklig stil. Jag återkommer till denna diskussion.

Ett annat projekt från 1990-talet var *Svensk sakprosa*, som pågick från 1996 till början av 2000-talet. Syftet var ”dels att skriva den svenska sakprosans historia i Sverige från ca 1750, dels att skärpa den teoretiska förståelsen av fenomenet sakprosa och dess roll i samhället” (Svensson m.fl. 1996:7). Ett av de uttalade målen var att utreda frågan om muntligt och skriftligt i texterna. De övergripande frågorna var om svenska sakprosatexter blir mer eller mindre muntliga under perioden 1750 till det sena 1900-talet, hur denna muntlighet och skriftlighet gestaltar sig och vilka orsakerna till den eventuella förändringen är. Mer detaljerade frågor var hur muntlighetens progression formar sig under perioden och om det finns skillnader i utveckling mellan olika genrer och i så fall vilka. Det fanns ingen gemensam teoretisk ram, vare sig för frågan om muntligheten eller de andra frågorna. De resultat som anknyter till muntlighetens form och förändring bygger därför huvudsakligen på enstaka nedslag i tiden, några få genrer och få, isolerade språkliga enheter utan anknytning till ett gemensamt teoretiskt fundament. Med ett undantag finns inte heller någon undersökning som i sin helhet behandlar frågan om muntlighet. I stället är det andra frågor som står i fokus, men några delresultat knyts till olika grader av muntligt och skriftligt.

Muntlighet kan operera på olika nivåer, och i projektets undersökningar behandlas de olika nivåerna mer eller mindre utförligt och medvetet i termer av muntligt och skriftligt. Operationaliseringen görs framför allt med statistiska

värden av stilistiska markörer på syntaktisk och lexikal nivå, och det handlar då om variabler som traditionellt har ansetts vara kanalkänsliga. Analyserna varierar i fråga om antal valda variabler, och statistiken har olika grad av specialisering. Bland de valda variablerna kan nämnas meningslängd, meningstyper, bisatsfrekvens, N/V-kvot, ordklasser, andel långa ord, fundamentlängd och satsdel i fundament. Bland ordklasserna är det framför allt substantiv, verb och pronomen som har valts, men i enstaka undersökningar har fler ordklasser och underkategorier valts. På andra nivåer knyts muntlighet bland annat till textstrukturer, framställningssätt, förekomst av intern och extern dialog samt textfunktion, till exempel om texterna fungerar som egen- eller satellittexter.

En större studie som behandlar muntligt och skriftligt som huvudfråga är Lagerholm 1999. Den anknyter till ovannämnda projekts empiriska ram och syftar till att utreda utvecklingen av tal- och skriftspråkligheten i svensk sakprosa mellan 1800 och 1997. Materialet består av fyra skriftliga genrer och ett jämförelsematerial i form av transkriberade samtal. De skrivna genrererna är kulturartiklar, reseskildringar, nyhetsartiklar och riksdagsprotokoll.

Tidsspännat på 200 år bidrar till att studien är bred och översiktlig, men samtidigt är metodiken mer avancerad och detaljerad än tidigare studier om muntlighet. Operationaliseringen sker på den lexikala och grammatiska nivån genom ett urval av variabler som i tidigare empiriska studier har visat sig vara vanliga i olika typer av muntliga och skriftliga material. Sammanlagt valdes trettiosex variabler. Metoden är statistisk och bygger på så kallad faktoranalys, en metod som genererar samvariationsmönster. Poängen är att varje variabel inte ska ses isolerat utan hur och i vilken utsträckning de används tillsammans med andra variabler. Dessa grupperingar kan sedan tolkas funktionellt, och vissa funktioner kan i sin tur förknippas med muntlig eller skriftlig kommunikation. Den stora fördelen är att muntligt och skriftligt inte behandlas som dikotomier utan kontinuerliga variationer inom en funktionell så kallad dimension. En dimension består av två motsatta funktioner, tolkade utifrån de erhållna samvariationsmönstren. Varje enhet i materialet får ett kvantitativt värde baserat på frekvensen av de valda variablerna. Detta värde anger då ett mått på den tolkade funktionen. På så sätt kan de olika enheterna och de olika genrererna enkelt men preciserat jämföras med varandra med avseende på en given funktion och i vissa fall då med avseende på muntligt eller skriftligt.

Ett urval av de viktigaste och mest tolkningsbara resultaten i faktoranalysen gav till slut fyra dimensioner: interaktiv-informativ (1), utredande-beskrivande

(2), elaborerad-summarisk (3) och faktaorienterad-dramatiserande (4). Alla utom den andra har en klar koppling till muntligt och skriftligt. Dimensionen utredande-beskrivande har inte denna koppling men behandlas ändå eftersom den är en av de centrala dimensionerna och ger intressanta resultat. Några övergripande resultat är att dimension 1 är utslagsgivande för kanalerna tal och skrift, medan dimension 3 är den mest betydelsefulla för förändringen. Variablerna för den elaborerade stilen är framför allt sådana som vi förknippar med opersonligt och snårigt skriftspråk. Samtliga genrer har sedan mitten av 1800-talet förändrats i riktning från denna stil, och utvecklingen är linjär till slutet av 1900-talet. Dimension 2 har framför allt en tydlig genrekoppling, men det går också att urskilja en tydlig utvecklingstendens. Samtliga genrer har blivit mer utredande, något som dock inte går att koppla till vare sig muntligt eller skriftligt. Dimension 4 visar inga påtagliga tendenser. Det tydligaste mönstret är att alla genrer har ökat den dramatiska stilen, framför allt reseskildringar, under andra halvan av 1900-talet.

Den viktigaste slutsatsen av denna studie är att det bara är dimension 3 som stödjer den allmänna uppfattningen om skriftens närmande till talet. Studien är också en påminnelse om att muntligt och skriftligt är flerfunktionella begrepp och att funktionerna måste separeras vid en analys.

Med avancerade statistiska instrument går det alltså att få en mycket precis beskrivning av språkliga funktioner och hur de formas stilistiskt. Detta är ett framsteg jämfört med hur frågan om muntliga och skriftliga variabler har behandlats traditionellt. En fördel är att metoden ger exakta mått på en språklig funktion, vilket dessutom gör det enkelt att jämföra olika texter och genrer. Olika funktioner separeras dessutom, vilket ger en mer nyanserad och heterogen beskrivning av muntlighet. En annan fördel är att variabler inte behandlas isolerat utan i statistiskt detaljerade korrelationer med andra variabler. Ytterligare en fördel är att muntligt och skriftligt inte beskrivs som dikotomier utan som kontinuerliga skalor.

Utan svagheter är dock inte denna metod. Den kräver i grunden en tämligen positivistisk hållning till beskrivning av språkbruk. Allt kan som bekant inte räknas, och även det som kan räknas har egenskaper som inte statistiken kan synliggöra. I kombination med närläsning och andra kvalitativa metoder kan metoden dock ha ett stort värde. En annan svaghet är att korrelationsmönstren måste tolkas. Det statistiska resultatet ger mycket preciserade mönster av variablernas faktiska förekomst, men vad betyder dessa mönster funktionellt? Det finns risk för subjektiva eller tillrättalagda tolkningar. I viss mån hör detta

problem ihop med ett annat, nämligen risk för cirkulära tolkningar. Eftersom det av både praktiska och teoretiska skäl måste göras ett urval av variabler måste forskaren från början ha en uppfattning om vilka variabler som kan tänkas vara relevanta för de funktioner eller egenskaper som ska beskrivas. Alltså måste en tolkning redan ha gjorts av varje enskild variabel. När sedan korrelationerna synliggörs tolkas mönstren efter de tolkningar som gjordes redan i urvalet. Skillnaden är att det nu går att se hur variablerna tenderar att samverka, en visserligen viktig skillnad, men denna samverkan tolkas utifrån de enskilda variablernas funktion.

De flesta undersökningar om tal- och skriftspråklighet är utpräglat empiriska. Det finns få forskare som har diskuterat och problematiserat begreppen mer teoretiskt. Ett undantag är Melander & Josephson (2003), som utifrån resultat i projektet Svensk sakprosa sammanfattar och diskuterar frågan om muntligt och skriftligt. De menar att muntlighet och skriftlighet kan behandlas på åtminstone tre nivåer.

Den första nivån är en samhällelig nivå. Då kan frågorna röra sig om hur mycket text som produceras, vad som produceras, vem som läser, vem som producerar texter och vilka funktioner som skrivet material har. En mer komplicerad fråga är följderna av denna skriftlighet och förhållandet mellan det skrivna och det muntliga. Studier på denna nivå brukar gå under det svåröversatta begreppet *literacy*, som jag återkommer till i ett kommande avsnitt.

Den andra nivån är en funktionell nivå. Då studeras muntlighet i stället utifrån textanvändning, och förhållandet mellan skrivna texter och tal utreds. Det finns egentligen många former av kommunikation där tal och skrift på något sätt är beroende av varandra. En nyhetsuppläsning är tal men samtidigt beroende av en skriftlig förlaga. En publicerad text kan skrivas för att läsas tyst, men den kan också vara skriven för att fungera i en muntlig kommunikation. Melander & Josephson menar att det i sakprosan finns flera olika typer av användning med avseende på textens förhållande till en utomtextlig verksamhet. Denna verksamhet kan bygga på muntlig kommunikation men behöver inte göra det. Vissa läroböcker skrivs enbart för att fungera i en muntlig diskussion med läraren, ett mötesprotokoll har tillkommit utifrån en muntlig verksamhet och så vidare. All kommunikation är alltså antingen tal eller skrift, men det utesluter inte att de två kanalerna är beroende av varandra och påverkar varandra i varje enskilt sammanhang.

Den tredje nivån är språklig. Då studeras muntligheten på textstrukturell och stilistisk nivå. Som framgått ovan är det denna nivå som huvudsakligen har behandlats i den språkvetenskapliga forskningen om muntlighet. Finns det språkliga drag som kan sägas vara typiskt talspråkliga? Går det att synliggöra en eventuell påverkan av talet i skrivna texter? Har skrivna genrer utvecklats mot mer eller mindre muntlighet? Vilka stilmarkörer är talspråkliga och vilka är skriftspråkliga? Åtminstone delvis påverkar de tre nivåerna varandra, men undersökningar kan ha olika fokus och olika infallsvinklar.

En objektiv sammanfattning

Låt oss börja med en objektiv, okritisk sammanfattning. Vad i språket har traditionellt fått tjäna som markörer för tal- och skriftspråklighet? Den vanligaste metoden har varit att kvantifiera ett antal språkliga variabler på i första hand den lexikala, morfologiska och syntaktiska nivån. I viss mån har även uttal kommenterats. Valen har i bästa fall motiverats av belegg för vilka variabler som är vanliga i vad som uppfattas som typiskt tal eller typisk skrift, ofta spontant, vardagligt samtal respektive formell sakprosa. Ibland, framför allt före de större, statistiska studierna, har valen dock vilat mer på uppfattningar eller enstaka iakttagelser.

När det gäller uttalet har det huvudsakligen handlat om utvecklingen mot ett mer skriftinfluerat uttal under 1900-talet. De få morfologiska variabler som har behandlats har bland annat varit korta och långa ändelser, till exempel passivformerna *-s* och *-es*. I studier före 1900-talet var det vanligare att kommentera morfologiska variabler, vilket berodde på att standardiseringen inte var fullt genomförd. Skribenter och författare kunde alltså i skrift använda sin egen talspråksform när det gällde ordbildning och böjning. Lexikala variabler har varit ordklasser, ordlängd, ordvariation och ord med en markerad talspråklig eller skriftspråklig stilnivå. I de sistnämnda fallen är det framför allt en utveckling som har kommenterats, alltså glidningar på ena eller andra hållet beroende på att tidigare talspråkliga ord har börjat spridas i skrift eller tvärtom. Dessa uppgifter har dock mest vilat på enstaka iakttagelser och har inte systematiserats eller preciserats närmare.

Ordklasserna har tillsammans med syntaktiska variabler varit centrala i de kvantitativt inriktade undersökningarna. Det har varit mycket skiftande antal ordklasser i olika undersökningar, men oavsett antal har två ordklasser i nästan

alla undersökningar spelat rollen som de mest utslagsgivande för tal- och skriftspråklighet, nämligen substantiv och verb. Förklaringen ligger i talets och skriftens produktionsvillkor och i viss mån även syften. I skrift är vi mer nominala, det vill säga vi bygger upp informationen och meningarna mer utifrån substantiv. Detta får konsekvensen att skriften blir mer informationstät med inte bara fler substantiv utan också fler och mer utbyggda attribut och vissa korrelerande ordklasser, såsom prepositioner. Förklaringen ligger i möjligheten att planera språket i kombination med skriftens ofta mer utredande och informativa funktion. I talet är vi mer verbala. Talets spontana karaktär och ofta berättande och associativa uppbyggnad gör att informationen utgår från verb i högre grad än i skrift. En till verb korrelerande ordklass är pronomen.

I vissa undersökningar har forskarna nöjt sig med de två i sammanhanget centrala ordklasserna. I de fallen har ofta N/V-kvoten beräknats, alltså det kvantitativa förhållandet mellan substantiv och verb, som då blir ett enkelt men effektivt mått på informationstätheten. Det finns förfinade varianter av N/V-kvoten, där även korrelerande ordklasser beräknas. I andra undersökningar har fler ordklasser valts, och det har då skiftat från några få huvudgrupper till i stort sett alla ordklasser och ibland ett antal undergrupper. Det har då visat sig att även finfördelade klassificeringar kan vara viktiga markörer för tal- och skriftspråklighet. I Einarsson 1978 är verbalsubstantiv, bestämmarattribut, adjektivattribut, efterställda attribut och sammansättningar vanligare i skrift. Definita och relativa pronomen utgör en större del av hela gruppen pronomen i skrift, medan opersonliga och anaforiska pronomen utgör en större andel av hela gruppen pronomen i tal. I Lagerholm 1999 korrelerar bland annat verbet *vara*, första och andra persons pronomen, modala verb och det opersonliga, icke-anaforiska pronomenet *det* med variabler som förknippas med en interaktiv funktion, det vill säga talspråkighet. En ordklass som i flera undersökningar korrelerar med skriftspråkliga variabler är particip.

Även den grammatiska formen kan vara en relevant variabel. Det gäller till exempel verbens aktiva och passiva form. Den aktiva formen är vanligare i konkret, ledig och personlig stil, medan den passiva, i kombination med utelämnning av agent, förekommer frekvent i formella, opersonliga och abstrakta texter.

De syntaktiska variablerna har varit både talrika och skiftande, men även i denna grupp har det funnits några centrala. Några av de vanligaste har varit grafisk meningslängd, syntaktisk meningslängd, bisatsfrekvens, bisatstyp, satsförkortningar, satstyper, fundamentens längd och olika typer av

makrosyntagmer. I det sistnämnda fallet är framför allt riklig förekomst av meningsfragment ett markerat talspråksdrag. De kvantitativa värdena har byggts på den genomsnittliga längden eller förekomsten, men ibland har även variationen av en variabels värde kontrollerats. Det har ju betydelse för materialets karaktär om till exempel fundamentens längd skiftar mellan 1 och 23 eller mellan 3 och 9 även om genomsnittet blir detsamma. När det gäller meningslängd, grafisk eller syntaktisk, har det länge poängterats att denna uppgift i första hand ska ses som ett symptom, inte en orsak. Även om meningar i allmänhet är längre i formell skrift än i informellt, spontant tal är det orsaken till meningslängden som måste beaktas vid en stilkaraktäristik. I formell skrift kan meningar bli långa framför allt av långa bisatser, bisatser på flera nivåer, en högre frekvens av vissa bisatstyper och utbyggda nominalfraser. Spontant, informellt tal har i genomsnitt betydligt kortare meningar, men det är inte ovanligt med enstaka långa meningar, som då orsakas av talets mångordighet, upprepningar och uppräknings.

Traditionellt har skriften förknippats med hypotax och talet med paratax, och denna uppfattning får stöd i många studier. Enligt Westmans (1974) undersökningar av några bruksprosager har broschyrer, tidningar och läroböcker i genomsnitt 0,5 bisatser per makrosyntagm och debatttexter 0,8. I Landqvists (2000) undersökning av författningstexter är bisatsfrekvensen nästan 1,5 per makrosyntagm, som i detta material är identiskt med makrosyntagmen mening. Det verkar alltså som om bisatsfrekvensen ökar ju mer formella och skriftspråkliga texterna är. Det finns dock de som menar att det är tvärtom. Ledin (1995) ger en översikt av forskning om hypotaxens och parataxens koppling till tal- och skriftspråk. Enligt många av de undersökningar som nämns används fler bisatser i talet än i skriften, där i stället språket komprimeras mer i utbyggda fraser och satsförkortningar. Tendensen skulle alltså vara att vi i talet hellre använder satser, till exempel *när han kom hem*, medan vi i skriften sammanpackar informationen mer, *vid hans hemkomst*. Detta innebär också att det i skrift finns en tendens till nominalisering. Denna tendens framkom också i den tidigare nämnda Ledin 1996.

Att det finns motstridigheter behöver inte betyda att den ena teorin är mer rätt än den andra. Det handlar i stället om att vi behöver beakta fler faktorer än den totala andelen bisatser. Det är till exempel mer relevant att jämföra olika typer av språkmaterial än att jämföra talspråk och skriftspråk eftersom de sistnämnda inte är två typer av stilar utan många. Den kommunikativa funktionen måste stå i centrum för jämförelsen, inte kanalen. Vidare kan det finnas skäl att skilja på

olika typer av bisatser eftersom dessa har olika funktioner. Även i detta avseende finns det dock stor osäkerhet, även om några tendenser har framkommit. I Lagerholm 1999 framträder några tendenser som har stöd från annat håll, bland annat att *att*-satser är vanliga i utredande stil, att icke restriktiva relativsatser är vanligare i skrift och att indirekta frågesatser ofta används i dialogisk, personlig stil, vilket innebär att de är vanligare i tal än i skrift.

Det finns alltså skäl att vara försiktig med tolkningar när det gäller bisatser. Den totala frekvensen är inte alltid särskilt upplysande, olika bisatstyper är det bara delvis. Förutom ett jämförbart material måste studierna ta hänsyn till kvalitativa aspekter av bisatserna. Hur långa är bisatserna? Innehåller de andragsbisetser eller till och med flergradsbisetser? Vilken position har de? Vilka funktioner har de? Något som numera också är av intresse är den allt vanligare huvudsatsordföljden i bisatser, alltså *Han menade att så här får det absolut inte gå till* eller *Hon berättade att bilen ville inte starta*.

Något annat som har använts som särskiljande variabler är positioner. Det har bland annat rört sig om finalt satsadverbial, som har en markerat talspråklig karaktär. *Det gjorde jag igår, faktiskt* skulle alltså vara vanligare i tal än i skrift, där vi i stället föredrar *Det gjorde jag faktiskt igår*. Nu ska man alltid vara försiktig med att dela in konstruktioner i en talspråksvariant och en skriftspråksvariant. Det går att empiriskt fastställa att finalt satsadverbial är ovanligt i formell skrift, men detta innebär inte automatiskt att det omvända gäller, alltså att satsadverbial på SA-plats skulle undvikas i tal. Båda positionerna förekommer i tal men med lite olika innebörd. Det finns ett eftertryck i det andra exemplet som skulle kunna användas som en tillrättavisning, något som inte är lika markerat i den första.

En annan relevant position är inskott, som kan kommenteras med avseende på bland annat antal, längd och inskottets placering i meningen. Långa inskott som markant bryter kontakten mellan två innehållsligt näraliggande led är ett skriftspråksdrag. Vi kan då få meningar av nedanstående typ. Inskotten är understrukna.

Ungefär samtidigt som Bellman, vid sidan av sin ständigt utökade repertoar av dryckes- och sällskapsvisor, började roa sig och andra med dessa ordensparodier, gjorde han emellertid ett genialiskt grepp –det som ensamt skapat hans stora skalde- och sångarnamn – genom att i en förfallen nyss avliden f.d. hovurmakares mun lägga i konstrika strofer genomförda sångstycken, som, jämte det de manade till uppsluppen dyrkan av Backus och Venus, ej förglömmades sångens och musikens gud Apollo, innehöllo ömsom gäcksamma ömsom gripna men alltigenom sprittande livfulla skildringar av olika personers deltagande i ett till Stockholm och dess omgivningar

förlagt vagabond- och nöjesliv med dess mångahanda mest ystert glada men även sorglustiga och någon gång dystra tillfällen.

(Ur *Fredmans epistlar och andra sånger* i en utgåva från 1934)

Även om inte alla texter skrevs i denna stil var detta skrivsätt betydligt vanligare i början av 1900-talet än i slutet. Denna mening, som består av en enda huvudsats, kan också illustrera den utveckling som har skett under 1900-talet. Den innehåller flera av de egenskaper och konstruktioner som har fungerat som grund för påståendet om skriftens närmande till talet. Det som nämndes ovan illustreras tydligt i detta exempel: hypotax, andragsbissatser, långa bisatser, långt fundament, långa inskott, nominal stil, attributiva satsförkortningar och utbyggda nominalfraser. Här finns även flera particip, till exempel *genomförda*, *förglömmades*, *gripna* och *sprittande*.

Ordklassernas frekvens nämndes ovan, men även vissa ordklassers position kan vara stilskiljande. Det gäller till exempel adjektivens attributiva och predikativa ställning. Attributiva adjektiv bidrar till en informationstät och nominal stil och finns i större mängd i skrift än i tal. I Lagerholm 1999 korrelerade de med utpräglad informativa och beskrivande variabler.

Några konstruktioner är mycket markerade mot den ena eller andra kanalen. De som brukar betraktas som talspråkliga är bland annat satsfläta, dubbel satsdel och polysyndes. Dessa konstruktioner används även i skrift men då i informella, expressiva eller personliga texter. Dubbel satsdel kan uppträda på många sätt, varför den inte alltid har talspråklig prägel. Att till exempel placera ett *så* efter ett långt fundament är inte ovanligt i skrift, medan samma placering ger en talspråklig prägel efter ett kort fundament. Det krävs alltså kvalitativa studier för att dra korrekta slutsatser om detta bruk. Andra typer av dubbleringar är mycket markerat talspråkliga, till exempel dubbleringar i annex: *Din dotter, bor inte hon i Danmark?*, *Han är inte dum, han* eller *De är alltid lika ovänliga, de där Perssons*.

Det finns också konstruktioner som är renodlade talkonstruktioner. Det gäller bland annat dubbel supinum, imperativ efter infinitivmärke samt inversion, alltså *Jag hade kunnat gjort det*, *Låt bli å skrik* respektive *Kom vi fram då till stranden*. Talkonstruktioner är också sådana som endast förekommer i dialoger. Det gäller till exempel dem som har konstruktionen *x och x* efter frågor, till exempel – *Kom du hem sent igår?* – *Sent och sent. Det var väl strax efter tolv*. Så länge den här typen av konstruktioner enbart förekommer i tal kan de rimligtvis enbart vara intressanta som variabler i den kanalen. Konstruktionerna har aldrig använts i stilistiska undersökningar för att erhålla stildrag i talat eller

skrivet språk. Däremot nämns en del av dem i grammatiska beskrivningar av talat språk. Vad som skulle vara möjligt är att inkludera dem som variabler i stilundersökningar av talade material för att undersöka deras eventuella ökning eller minskning. En talgenre kan alltså ha blivit mer eller mindre talspråklig i fråga om till exempel dialog eller expressivitet.

Utpräglat skriftspråkliga konstruktioner är prepositionsinledda bisatser och satsvärdiga attribut eller attributiva satsförkortningar, till exempel *De svårigheter inför vilka Europa står* respektive *Den av honom efterlängtnade hösten*. Ekerot (2011) presenterar en rad syntaktiska konstruktioner som kan utnyttjas i formell stil och som därmed får betraktas som mer eller mindre skriftspråkliga. Bruket av dem speglar också utvecklingen av en individs skriftspråk. Det handlar om konstruktioner som används bland annat för att klargöra informationsstrukturen, för att omorientera satsen, till exempel ändra subjekt genom passivering, för att markera textsammanhanget, till exempel genom samorientering, inbäddning eller förtätning, och för att abstrahera, vilket kan göras med passivering eller nominalisering. Inbäddning innebär en så kallad satsgradssänkning, alltså att ett satsvärdigt uttryck bäddas in i en annan konstruktion. Det kan till exempel göras med bisats, infinitivfras, participfras, nominalisering eller sammansättning i stället för en syntaktiskt överordnad konstruktion.

Det finns studier som har riktat in sig även på andra nivåer i språket, såsom textstrukturer, textbindning, textfunktion, framställningssätt och förekomsten av dialog. En hel del av dessa studier har dock inte i första hand haft frågan om muntligt och skriftligt som den styrande frågan. Dessa nivåer är i vilket fall som helst högst relevanta och bör beaktas i studier om muntligt och skriftligt.

En kritisk sammanfattning

Efter denna sammanfattning av de faktiska resultaten är det dags att värdera dem. Det lättaste sättet att kritiskt sammanfatta uppfattningen om muntligt och skriftligt är att det saknas en systematisk och både teoretiskt och empiriskt väl underbyggd beskrivning.

För det första har inte begreppet muntlighet utretts, definierats och problematiserats tillräckligt. Vi har idag tillgång till ett digert material av empiriska data om språkliga distributioner i både talat och skrivet språk, men studierna har inte förankrats i gemensamma teoretiska ramar kring huvudfrågan.

Vad menas egentligen med att ett språkbruk har blivit mer eller mindre muntligt eller skriftligt? Vilka olika betydelser kan begreppet ha? På vilka nivåer kan fenomenet muntlighet studeras? Hur yttrar sig muntligheten på de olika nivåer som fenomenet kan studeras på? Ännu värre är att många i någon mån har operationaliserat begreppet utan föregående teoretisk och problematiserande diskussion. De har tagit fasta på isolerade språkliga markörer som har förknippats med tal, och om dessa markörer har påträffats i skrift har detta tolkats som ökad muntlighet. Konsekvensen av detta blir oundvikligen ett berättigat tvivel på om det verkligen alla gånger är muntligt och skriftligt som har undersökts. Melander & Josephson (2003:265f) påminner också om risken för cirkelresonemang:

Vissa drag ses som uttryck för muntlighet, och eftersom dessa har ökat kan vi dra slutsatsen att utvecklingen gått mot ökad muntlighet. Och hur vet vi att just dessa drag är att betrakta som muntliga? Jo, de har ökat under en period då muntligheten tilltagit. Fullt så uppenbar är förstås inte cirkeln för det mesta, men det finns alltid en risk för att hamna i resonemang av detta slag eftersom vi inte har någon arkimedisk punkt att utgå ifrån.

I Lagerholm 1999 operationaliserades begreppet på ett svenskt material, men det behövs fler undersökningar, alternativa metoder och framför allt fler teoretiska diskussioner om vad muntlighet är och hur det kan hanteras metodiskt.

För det andra har det inte i tillräckligt stor omfattning gjorts några försök att systematisera frågan mer. Begreppet kan hanteras på olika nivåer och knytas till olika funktioner. De material som har använts är många gånger inte jämförbara. Ändå har jämförelser gjorts, vilket delvis kan förklara de motstridigheter som finns. För att reda ut frågan om talspråklig eller skriftspråklig utveckling måste olika skikt i samhället, olika språkfunktioner och olika genrer skiljas åt mer än vad som har gjorts. Allt talat och skrivet språk har förmodligen inte påverkats lika mycket eller på samma sätt. Utvecklingen behöver dessutom inte ha varit homogen eller linjär under en given tid. I Lagerholm 1999 gjordes ett försök att skilja ut olika genrer, men, återigen, det behövs fler förslag på metoder, åtskilliga empiriska undersökningar och ett varierat material. Det har alltför ofta talats om tal och skrift i mycket svepande ordalag, vilket bland annat har bidragit till illusoriskt motstridiga resultat. Ett exempel är de olika tolkningarna av bisatsers roll för muntlig och skriftlig stil (se föregående avsnitt). Utan en större medvetenhet om begreppets komplexitet är risken mycket stor att forskare pratar förbi varandra eller omotiverat träter om hur enskilda variabler ska tolkas.

Många gånger beror motstridigheterna på att forskare har studerat icke jämförbara delar av den språkliga verkligheten eller jämfört icke jämförbara resultat på grund av olika materialval. En annan tolkning kan åtminstone teoretiskt vara att de variabler som det finns olika uppfattningar om helt enkelt är i sammanhanget ointressanta variabler, det vill säga för de två kanalerna icke utslagsgivande variabler.

För det tredje har metodiken varit alltför enkel. Det har ofta handlat om isolerade, enstaka detaljer, som har fått fungera som bevis på ett mycket stort och mer allmänt fenomen. Det krävs mer genomtänkta och utvecklade metoder för hur muntlighet kan studeras. Det finns enstaka förslag och enstaka forskare som har diskuterat muntlighet metodiskt. Ett exempel är Douglas Bibers (1988) förslag på hur muntlighet kan studeras på en lexiko-grammatisk nivå. Metoden är statistisk och bygger på språkliga variabelers samvariation och hur dessa mönster kan tolkas funktionellt. En styrka med denna metod är att muntligt och skriftligt inte beskrivs som en dikotomi utan en funktionellt gradvis variation. En nordisk representant är Vagle (1990), som har undersökt radiospråkets muntliga och skriftliga dimension. Det behövs dock fler och alternativa metoder. Det är också nödvändigt att i valet av språkliga enheter skilja på godtyckliga och funktionella förekomster.⁵ Risken är annars att två olika fenomen undersöks utan att de hålls isär. Godtyckliga förekomster i den ena eller andra kanalen är sådana som inte styrs av kanalens specifika förutsättningar, till exempel vissa ordval. Att *bara* ersatte *blott* i skrift kan vara en influens från talet, men det behöver inte spegla en funktionell utveckling mot talspråkighet. När detta och andra ord har spridits i skrift och blivit de vedertagna orden, förskjuts också stilnivån från talspråklig till mer neutral eller kanske skriftspråklig. Detsamma gäller dock inte funktionellt betingade förekomster. Att skriften till exempel har mer och fler utbyggda nominalfraser eller fler och längre inskott är inte en godtycklig tradition utan ett resultat av skriftens syften och förutsättningar. När dessa konstruktioner ökar eller minskar i en typ av material har alltså materialet åtminstone delvis ändrat funktion, som då är bestående och inte bara ger upphov till en tillfälligt uppfattad stilnivå.

För det fjärde har nya medier och genrer komplicerat bilden. Innebär till exempel chatt och e-post att vårt samhälle och vårt språkbruk har blivit mer talspråkligt eller mer skriftspråkligt? Å ena sidan har vi fått skrivna texter med fler muntliga drag än vad som tidigare har funnits, å andra sidan är dessa texter ett skrivet medium som delvis har ersatt ett talat, vilket skulle innebära en ökad

⁵ Se också tidigare resonemang i kapitel 2, avsnittet Muntlig eller skriftlig påverkan?.

skriftspråkighet. En fråga för framtiden blir om de nya interaktiva medierna ger upphov till nya tendenser även i andra medier och genrer. En annan tendens som komplicerar frågan om muntlighet är det ökade skrivandet som de nyare medierna för med sig. Å ena sidan har internet med informella och privata webbplatser, bloggar och chatt-linjer inneburit att det aldrig i historien har skrivits och lästs så mycket som idag. Inte heller har en så stor del av befolkningen varit skriftligt aktiv så mycket som idag. Å andra sidan är detta skrivande förenat med ett från formellt standardspråk friare språk, vilket oftast innebär ett ledigare och mer talspråksinfluerat språk.

Trots bristerna ska inte den stora mängd data som har erhållits under 1900-talet ogiltigförklaras. Vi har idag tillgång till många intressanta och användbara resultat. Problemet är att det i undersökningarna finns många underliggande obesvarade frågor. Vi behöver städa, rensa och sortera bland alla resultaten, vi behöver i viss mån omtolka resultat, och vi behöver problematisera, systematisera och teoretisera frågan om muntlighet mer. I kapitel 5 ger jag ett första utkast till en tänkbar metod. Tanken är att denna genom empiriska undersökningar efterhand ska kunna förfinas och utvecklas, både av mig och andra. Innan dess bör vi dock lämna den språkliga nivån och fundera på vad muntligt och skriftligt kan innebära i samhället.

4 Muntlig och skriftlig kultur

Om det nu verkligen är en tal- och skriftspråklighet som vi beskriver i studier, så har denna stil påverkats av något i omgivningen. I den historiska översikten redogjorde jag för några tänkbara orsaker till utvecklingen i svenskan, men de förslagen rekonstruerades av de språkliga resultaten. Inför en studie måste frågan om muntlighet därför behandlas brett, och utomspråkliga faktorer måste integreras i metoden. Vad innebär och utmärker ett muntligt eller skriftligt samhälle? Vilka funktioner har talat och skrivet språk i ett givet samhälle? Vilken relation råder mellan de två kanalerna? Hur är de beroende av varandra?

Begreppet *literacy*

Det har i några decennier funnits en forskningstradition som går under det svåröversatta namnet *literacy*, något som jag tangerade i kapitel 2. Det är ett begrepp vars innebörd egentligen också förutsätter *orality*. Begreppen har ingen helt likvärdig motsvarighet på svenska och representerar dessutom lite olika inriktningar. Det senare begreppet skulle möjligen kunna översättas med muntlighet med den reservationen att ordet inte har en enhetlig innebörd. Det förra begreppet är desto svårare att översätta. ”I svenskan saknas än så länge en motsvarande heltäckande term och vi får i många fall klara oss med sammansättningar med *skrift-* som t.ex. *skriftkultur*, *skriftmiljö*, *skriftkompetens*, *skriftanvändning*, *skriftfästning* osv.” (Larsson 2003). Det kan med andra ord vara svårt att sammanfatta vad forskning i *literacy* handlar om. Ordets etymologi är latinets *littera* (’bokstav’), och i den ursprungliga användningen som forskningsterm avsågs därför i första hand läs- och skrivförmåga. Den betydelsen finns kvar i vissa traditioner, bland annat svensk läs- och skrivforskning, men begreppet har utvidgats och har numera inte bara en kognitiv innebörd. Det handlar alltså inte bara om förmågan att avkoda bokstäver till språk eller förmågan att tolka och förstå skrivna texter. Det som med lite olika infallsvinklar också behandlas är skrift som fenomen och hur skriftkompetens och texter påverkar en kultur, dess utveckling och dess

deltagare och vad som skiljer en muntlig kultur från en skriftlig. Idag verkar det beteckna ett fenomen på samhällsnivå mer än en kompetens (Elmfeldt & Erixon 2007:114). Åtskilliga forskare har dryftat begreppet *literacy*, och i takt med att alltfler forskare har använt det i alltfler sammanhang har också begreppet urlakats. Gunther Kress (2003) ifrågasätter dess användbarhet överhuvudtaget och menar att det har förlorat en hanterbar betydelse. Det verkar som om ordet *literacy* har nöts till samma obrukbara tillstånd som *diskurs*. Ett tecken på dess vaghet är att det numera ofta används med ett specialiserat förled, såsom *kulturell*, *politisk* eller *medial literacy*.

Begreppet kommer inte att användas i denna studie. Orsaken är den semantiska svårigheten men också den språkliga formen. Det är ett för svenska språket osmidigt ord, dåligt anpassat till svenskans stavning, böjning och uttal. Det skulle visserligen vara möjligt att försvenska det till *litteracitet* eller liknande, men den vittomfattande innebörden skulle kvarstå. En annan orsak är att motsatsen, alltså den muntliga kompetensen och dess uttrycksformer, också måste inbegripas. I den mån jag vill uttrycka något som ansluter till *literacy* väljer jag *skriftkompetens*. Ordet *skriftkompetens* är i detta sammanhang ett adekvatere begrepp än *skrivkompetens* eftersom det förra har en vidare innebörd än det senare men samtidigt precisare än *literacy*. Med användningen av *skriftkompetens* fångas inte bara aktiv skrivefärdighet utan också en passiv kunskap om skriftsamhället och dess utbud, funktioner och genrer. Dessutom rör den aktiva färdigheten inte bara språklig kompetens utan också förmåga att hantera textens beroende av och samspel med andra kommunikationsformer eller andra texter.

Walter Ong och den stora klyftan

Det finns forskare som hävdar att det råder en stor klyfta mellan en muntlig och en skriftlig kultur. Talet och skriften utgör två mycket olika kommunikativa och kognitiva redskap som får konsekvenser för både individ och samhälle. Ett centralt verk för detta synsätt är Ong 1982⁶. Han jämför skriftliga och muntliga kulturer och trycker på de väsensskillnader som råder mellan dem och deras deltagare. Enligt Ong har skriften revolutionerat mänskligt tänkande och därmed hela samhället. Talet i muntliga kulturer, och det gäller både tanken och det språkliga uttrycket, kännetecknas av att vara additivt, sammanställande,

⁶ I fortsättningen hänvisar jag till den svenska översättningen från 1990.

mångordigt, traditionellt, nära den mänskliga tillvaron, agonistiskt (kampinriktat), präglat av empati och deltagande, homeostatiskt och situationsbundet. En annan skillnad är att orden är mer förknippade med makt, magi och handling i muntliga kulturer.

Att talet är additivt står i motsats till en mer underordnande och analytiskt präglad språkstruktur. Det här motsvarar den i stilistiken välkända skillnaden mellan paratax och hypotax. I talet har vi alltså större benägenhet att ordna information genom tillägg på samma syntaktiska nivå, det vill säga med additivt länkade huvudsatser. Ong (s. 50) jämför bland annat hur en amerikansk översättning av Bibeln från 1970 skiljer sig från en översättning från 1610. I den moderna utgåvan har flera av de korta huvudsatserna, som dessutom ofta inleds med *och*, ersatts med bisatser med bland annat temporala länkar. Denna version är alltså mer anpassad till en skriftspråklig, mer analytiskt kommunicerande kultur. Det bör dock påpekas att Ong verkar betrakta den inledande konjunktionen *och* i meningarna som den additiva markören. I den nya versionen har flera av de *och*-inledda meningarna ersatts med andra länkar eller inga alls, men många av dessa meningar har fortfarande en additiv satskoppling. Ett exempel är att *Och Gud såg att ljuset var gott. Och han skilde ...* har ersatts med *Gud såg hur gott ljuset var. Gud skilde ...* I båda versionerna råder en additiv koppling även om konjunktionen har utelämnats i den nya, och språket är lika parataktiskt uppbyggt. I något fall har ett inledande *och* ersatts med ett temporalt adverb, till exempel *då*. Till exempel har *Och Gud sade* blivit *Då sade Gud*. I detta fall har den temporala kopplingen betonats mer i den nya översättningen, men det är fortfarande en huvudsats och således ett parataktiskt förhållande. Det finns dock exempel på att huvudsatser har ersatts med bisatser, ibland också med en annan typ av satskoppling. Den skillnad som Ong lyfter fram är alltså relevant, men det är viktigt att skilja på paratax och hypotax å ena sidan och satskoppling å andra sidan. En additiv koppling behöver dessutom inte markeras med den inledande konjunktionen *och*.

Språket är mer sammanställande i muntliga kulturer. Det innehåller fler fasta uttryck och grupperingar av ord med inslag av epitet. Detta drag kan knytas till minnestekniker. Kommunikation i en muntlig kultur kräver andra strategier för minnet än i en skriftlig, vilket medför ett mer formelartat språk. Minnestekniska strategier kan vara starkt rytmiska mönster i till exempel upprepningar, alliterationer, assonanser, formler och ordspråk. Dessa mönster får också syntaktiska konsekvenser.

Talspråket är mer mångordigt än skriften, och det förklarar Ong så här:

Det muntliga yttrandet försvinner så snart det har utsagts, och utanför den mänskliga hjärnan finns ingenting att se tillbaka på. Därför måste tanken röra sig långsammare framåt i talspråkliga sammanhang och hålla allt sådant nära uppmärksamhetens fokus som den redan behandlat. Redundans, omtagning av det just sagda, håller både talaren och lyssnaren kvar i samma spår (Ong 1990:53).

Det finns enligt Ong även en mer medveten av talaren styrd redundans, och det är talande inför en publik. Redundansen kan reducera de akustiska problem som kan uppstå i miljöer där talaren har en större publik. Redundansen kan i dessa sammanhang också ha en retorisk funktion eftersom den hjälper åhörarna att bättre förstå innehållet. Ytterligare en strategisk anledning är att talaren kan upprepa något för att samtidigt memorera fortsättningen på talet. Ong menar också att redundansen är mer naturlig för tanken än det mer linjärt skriftspråkliga uttrycks sättet.

I muntliga kulturer måste kunskap upprepas för att bevaras, och konsekvensen av detta blir att språk och tanke blir traditionellt och konservativt. Ong påminner om att även skriften kan vara konserverande, men skillnaden är att skriften besparar människorna arbetet med att bevara kunskap, vilket ger dem möjlighet att bearbeta och utveckla tankarna knutna till den aktuella kunskapen. I en skriftkultur har alltså människorna ett mer intellektuellt förhållningssätt till sin kunskap.

Kunskap förmedlad genom skrift bygger ofta på abstraktioner, generaliseringar och modeller, vilket skapar ett avstånd från den konkreta, näraliggande världen. I en muntlig kultur är däremot kommunikation och tänkande närmare den mänskliga tillvaron, mänsklig verksamhet och den personliga erfarenheten. Denna närhet har också medfört en annan egenskap, nämligen den som Ong kallar för den agonistiska eller den kampinriktade. I och med att språk och tänkande har en nära anknytning till den konkreta, mänskliga tillvaron blir kunskapen en del av en kamp. ”Ordspråk och gåtor används inte bara för att lagra kunskap utan för att engagera andra i en verbal och intellektuell strid: när man framsäger ett ordspråk eller en gåta, utmanar man lyssnarna att överträffa det sagda med någonting som är mer välfunnet eller motsägelsefullt” (Ong 1990:57). Detta påminner mycket om det som i språkvetenskapen kallas för *sounding*, en muntlig företeelse som främst hör hemma i ungdomskulturer med socialt låg prestige i ett samhälle. Som ett sätt att framhäva en grups eller ett gängs överlägsenhet över andra grupper ingår verbala dueller i form av historier, skämt och rituella förolämpningar (se Kotsinas 2004). Ong påminner

också om att det fysiskt hårda livet i form av kamp och våld utmärker det muntliga berättandet även innehållsligt.

I en muntlig kultur får människor ett annat förhållande till den kunskap de har än i en skriftlig. I den muntliga kulturen uppstår ett nära och deltagande förhållande till kunskapen medan förhållandet i den skriftliga blir objektivt och distanserande. Berättaren i en muntlig kultur identifierar sig därmed starkare med det som denna kan eller det eller den som en berättelse handlar om.

Talspråkliga kulturer är också vad Ong och Goody & Watt (1968) kallar homeostatiska. Begreppet har med jämvikt att göra och innebär att människor i talspråkliga kulturer sorterar sina minnen mer än i skriftspråkliga på det sättet att de tränger undan dem som inte är relevanta. Ords betydelser är inte i lika hög grad som i skriftsamhällen definierade, utan orden får sin betydelse i varje verklig situation och existerar därför bara här och nu. Dessutom påverkas de av fysiska uttryck, såsom röst, ansiktsuttryck och gester, och den fysiska omgivningen. Även i skriftsamhällen avgörs ordens betydelse av användningen och sammanhanget, men skillnaden är att de bevaras och är synliga i texter, och många betydelser är dessutom beskrivna i lexikon. Konsekvensen blir att betydelserna stadfästs och definieras mer. Samtidigt blir språkbrukarna också mer medvetna om äldre användningar och betydelser och därmed språkförändringen. Den stora skillnaden mellan talspråkligt och skriftspråkligt kan i detta avseende sammanfattas som att ”talspråkliga traditioner snarare återspeglar ett samhälles aktuella kulturella värderingar än ett rent intresse för det förgångna (Ong 1990: 62).

Ong ställer också den muntliga kulturens situationsbundenhet mot den skriftliga kulturens abstraktioner. Alla begrepp är i sig själva abstraktioner, men människor i muntliga kulturer förknippar alla ord med konkreta, praktiska situationer i sin omgivning. En geometrisk figur benämns till exempel *cirkel*, *rektangel* eller *kvadrat* av en läs- och skrivkunnig vuxen person, men motsvarande figurer blir av en analfabet i stället olika objekt från den erfarna verkligheten. Cirkeln blir till exempel *en tallrik*, *en hink* eller *månen*. Skillnaden kan också yttra sig i hur personer väljer att gruppera och sortera bort föremål. Skriv- och läskunniga människor grupperar föremål i första hand semantiskt i kategorier, analfabeterna däremot praktiskt utifrån sina erfarenheter. Av de fyra föremålen *slägga*, *såg*, *stock* och *yxa* skulle läs- och skrivkunniga välja bort stocken eftersom de utgår från den abstrakta kategorin *verktyg*. Analfabeter utgår däremot från en konkret situation och kan därför till exempel utesluta yxan med motiveringen att det är svårare att hugga stocken i bitar än att såga sönder

den. Analfabeter tycks inte heller dra slutsatser utifrån teoretiska, logiska resonemang utan enbart utifrån erfarenhet. När uppgiften är att svara på en fråga som bygger på en syllogism bortser de från det teoretiska innehållet och svarar utifrån erfarenhet eller rena gissningar.⁷

Ong reserverar sig dock för tester av ovanstående slag. De är intressanta och fångar säkerligen generella egenskaper hos muntligt präglade personer, men frågan är om det är möjligt att göra rättvisa tester gjorda av läskunniga personer. Det är svårt eller kanske omöjligt att nå och förstå analfabeters tänkande, intellekt och medvetande med frågor baserade på ett tänkande som i hög grad formats av skriftspråk.

En mycket intelligent människa från en talspråklig eller delvis talspråklig kultur kan kanske normalt förväntas reagera på Lurias typ av frågor på samma sätt som många av hans undersökningspersoner gjorde, dvs. med att inte besvara den till synes meningslösa frågan i sig, utan med att försöka begripa det totalt förvirrande sammanhanget (det talspråkliga tänkandet strävar efter helhet). Varför ställer han denna dumma fråga till mig? Vad är det han försöker göra? (Ong 1990:71).

Med andra frågor, baserade på analfabeters tänkande och medvetande, skulle forskaren få andra svar som hade kunnat avslöja deras sanna intellekt, deras syn på intelligens, deras medvetande och så vidare. Ong påminner om de många fördomar som finns, eller länge åtminstone fanns, bland forskare, som tolkade ett muntligt språk och det tänkande som präglas av detta språk som omoget eller ointelligent. Tänket och språket skiljer sig från det skriftligt påverkade, men det handlar snarare om olika strategier för tänket, olika typer av intellekt och förmåga att tolka världen på olika sätt. Dessutom är det viktigt att skilja på personer i renodlat muntliga kulturer och analfabeter i mer eller mindre skriftspråkliga samhällen. I det senare fallet kommer analfabeter ofta i kontakt med läs- och skrivkunniga och tvingas i viss mån att anpassa sig till ett liv som är format av dessa. Det har dock enligt Ong visat sig att enbart flyktiga kontakter med och erfarenheter av skriftligt påverkad verksamhet inte påverkar analfabeternas eget tänkande. Det krävs aktiv skriftlig verksamhet för att det ska ske.

Ytterligare några typiskt muntliga drag som Ong behandlar är bland annat andra strategier för memorering än i skriftliga kulturer, den talade kommunikationens mer kroppsliga innebörd, talets mindre introspektiva

⁷ De undersökningar som Ong hänvisar till bygger på Luria (1976) och gjordes redan på 1930-talet.

funktion och talets förstärkning av ceremoniella aktiviteter. Ong påminner också om att talspråkligheten levde kvar långt efter både skriftens och senare boktryckarkonstens tillkomst. Det tog flera århundraden innan människan i skriftkulturer kom att betrakta ord som tecken, vilket är främmande för muntlighetens människor. Ong menar dock att den skriftkulturella synen på ordet som tecken är en villfarelse. Språk och ord är inga synliga fenomen utan fast förankrade i en ljudlig och kroppslig dimension.

Tanken har sin hemvist i talet, inte i texter, vilka alltid får sin mening genom den synliga symbolens referens till ljudets värld. Vad läsaren ser på denna sida är inte verkliga ord, utan kodade symboler utifrån vilka en välorienterad människa kan frammana verkliga ord i sitt medvetande, i form av faktiska eller inbillade ljud (Ong 1990:91).

Talets primära status, lingvistiskt betraktad, är något som många andra språkvetare vid olika tider har velat trycka på. Leonard Bloomfield (1933) menade att skrift inte är språk överhuvudtaget utan bara ett teckensystem som ska avkodas i tal. Liknande tankar har framförts av andra.

Talet är den grundläggande formen för mänskligt språk – endast dövas teckenspråk kan konkurrera på den punkten. Skriften är en fantastisk uppfinning, men just en uppfinning. Den är inte en nödvändig del av ett språk; majoriteten av världens kanske 6 000 språk saknar ett skriftspråk. [– – –] All diskussion om levande språk måste därför ha talet som yttersta utgångspunkt och måttstock (Josephson 2004:5-6).

Det är viktigt att göra klart för sig att vår syn på språket i allmänhet har präglats i hög grad av vad vi vet om det skrivna språket. Lingvister och psykologer har i förvånande stor utsträckning sysslat med skrivna meningar och texter, och först på de senaste åren har man på allvar börjat studera talspråket och dess användning i direkt kommunikation. Detta har varit fallet trots att man länge varit överens om att talspråket i de flesta avseenden är det primära (Linell 1982a:230).

Oavsett hur högt man skattar skriften, dess funktioner och dess betydelse borde insikten hos alla och envar vara att talet är vårt primära språk. Det är primärt både historiskt och individuellt. Större delen av människans historia har varit skriftlös, och vissa kulturer är det fortfarande. I en mänsklig värld är det alltså fullt möjligt att leva utan skrift, även om det innebär en avsevärt mer primitiv kultur. För varje människa är också talet det mest betydelsefulla och det mest använda redskapet, även för någon i en utpräglat skriftlig miljö. Talet har en utomordentligt viktig social, praktisk och psykologisk betydelse, som skriften

inte kan ersätta. Det är också omöjligt att klara sig utan talets vidsträckta och kvalitetsmässigt överlägsna uttrycksmöjligheter. Föreställningen att talet skulle vara enklare än skriften är också något som den moderna talspråksforskningen har kunnat punktera.

Trots dessa lovtal till talet bör vi samtidigt påminnas om att försvaret av talets primära status och dess med skriften likvärdiga kvaliteter vilar på *språkliga* argument. I sina språkliga kvaliteter och funktioner är talet minst lika funktionellt och viktigt som skriften, men detta gäller bara i de för talet anpassade situationerna och villkoren. I ett utpräglat skriftsamhälle kan talet med *sociala* och *funktionella* argument inte betraktas som primärt. I skriftsamhället behövs ett språkbruk som möjliggör kunskapsbyggande, analytisk skärpa, abstraktioner, överblickar, kritiska granskningar och olika intellektuella operationer, något som aldrig kan bli möjligt med enbart tal. Ordet *enbart* före *tal* är i detta sammanhang viktigt, för vi får inte heller glömma att den intellektuellt baserade skriftliga kommunikationen för det mesta inbegriper och förutsätter för-, mellan- och efterstadier i form av muntlig kommunikation.

Brian Street och den sociokulturella muntligheten

Ongs version av skillnaden mellan muntlig och skriftlig kultur står inte oemotsagd. Ett viktigt namn bland Ongs kritiker är Brian Street. I Street 1995 utmanar han föreställningen om den stora klyftan mellan tal och skrift och menar att det inte finns någon enhetlig, universell skillnad mellan muntlig och skriftlig kultur. Street menar att det finns alltför idealiserade och generaliserande föreställningar om och beskrivningar av skriftkompetens och skriftkultur. Det finns alltså inga inneboende strukturella drag i respektive kanal, och det är inte heller kognitiva villkor som kan förklara skillnader mellan tal och skrift. Skriftkompetensen måste i stället ses i en kulturell, social och politisk kontext eftersom sociala och materiella villkor skiljer sig mellan kulturer. Det har visat sig att det återstår endast några få generella skillnader mellan tal och skrift när etnografiska hänsyn tas. Olika kulturer har olika kommunikativa normer, vilket innebär att det som uppfattas som ett muntligt drag i en kultur kan uppfattas som ett skriftligt drag i en annan och vice versa. Dessutom påminner han om det komplicerade samspelet mellan tal och skrift. En kommunikativ situation kan bestå av en komplicerad väv av muntligt och skriftligt språk som både samspelar och påverkar varandra.

Street menar också att det finns en alltför västororienterad och snäv syn på skriftkompetens och dess betydelse och således också på analfabeter och illitterata personer och deras behov. En vanlig uppfattning är att analfabeter har sämre kognitiva förmågor och i stort sett lever ett liv som inte kan anses komplett förrän de lär sig läsa och skriva. Läs- och skrivförmågan skulle då automatiskt leda till genomgripande förbättringar i fråga om kognitiv och personlig utveckling. Skriftkompetens har alltså enligt detta synsätt en självständig, inneboende förmåga att skapa vissa bestämda förbättringar. Enligt Street är denna föreställning förenad med många problem när den får styra läs- och skrivprojekt i olika delar av världen. Ett är att den skapar falska förhoppningar i den befolkning som berörs av projekten. Skriftkompetens får inte automatiskt en given positiv inverkan om den inte anpassas till ett socialt sammanhang. Ett annat problem är att den bygger på en enhetlig uppfattning om vad skriftkompetens innebär trots att det är ett heterogent och komplext fenomen. Ett tredje problem är som nämndes ovan att synen på skriftkompetens är alltför västororienterad, snäv och enkelriktad. Följden av detta är att många skriftprojekt och kampanjer har misslyckats. Inte sällan präglas dessa projekt av en nedlåtande attityd, och resultaten har blivit att analfabeter har stigmatiserats och efter kampanjen tvingats se ett problem som inte fanns tidigare. Lösningen är enligt Street en mångsidig syn på skriftkompetens. Synen och den praktiska tillämpningen måste vara mer kulturanpassad och behovsriktad, och skriftkompetens måste i hög grad ses som en social och politisk fråga och inte bara en teknisk förmåga med vissa automatiska konsekvenser. Det går även att vända på perspektivet: Dominerande grupper från skriftsamhällen underskattar ofta den muntliga kulturens förmågor.

Street riktar kritik speciellt mot Ong och de närmaste anhängarna i samma tradition. Kritiken gäller både metodiska, empiriska och teoretiska frågor. De metodiska bristerna är att Ong saknar kunskap om de kulturer han har undersökt. Konsekvensen blir att det är Ongs egen kultursyn, eget tankesätt och egna normer som präglar hans beskrivningar och slutsatser. Hans skriftanpassade föreställningar och tankesätt präglar hans förståelse av den muntliga kulturen, vilket leder till misstolkningar. De empiriska bristerna är att Ong hänvisar till och jämför med en skriftkultur som inte är allmän utan snarare en subkultur, nämligen hans egen akademiska skriftradition. Dessutom är det en missuppfattning att den muntliga kulturen saknar de egenskaper som enligt Ong är typiska för skriftspråket. De teoretiska bristerna är föreställningen om talets och skriftens inneboende skilda egenskaper, som alltså skulle ge upphov till en

stor klyfta mellan muntlig och skriftlig kultur, två världar med helt olika sociala och kognitiva egenskaper. Enligt Street ska inte skriften betraktas som unik med vissa bestämda egenskaper. I stället sker det en interaktion mellan muntligt och skriftligt. Dessutom har olika skriftsystem olika förhållanden till talet.

Det finns forskare som har valt ett historiskt perspektiv på dessa frågor. Det handlar då om hur, när och varför en skriftspråskultur eller ett standardiserat skriftspråk växte fram i ett givet land. Ett viktigt verk i detta sammanhang är Clanchy 1993, som behandlar engelska förhållanden under medeltiden. Utvecklingen av svenskans skriftspråk och skriftkultur i samma period har bland annat studerats av Inger Larsson (2003).

Den fråga som nu återstår är hur frågorna om muntligt på samhällsnivå kan omsättas metodiskt i studier av talade och skrivna texter. Och framför allt, hur kan muntlighet på samhällsnivå relateras till den språkliga nivån?

5 Vidare forskning

Den bakgrund som har tecknats så här långt kan te sig som en närmast hopplös förutsättning för en metod att ta form. Det finns brister i tidigare studier, begreppet muntlighet är vagt och har inte entydigt operationaliserats, och alla typer av språkbruk berörs av frågan. Dessutom har forskare tidigare påmint om att tal och skrift påverkar och är beroende av varandra, varför muntligt och skriftligt som språkliga uttryck inte kan ses som två skilda fenomen. Mycket har dock utretts om talets och skriftens relation och utveckling, vilket innebär att vi har en kunskap eller åtminstone en föreställning att ta avstamp i. De här problemen öppnar dessutom för möjligheter och mycket frihet. För att friheten inte ska resultera i en alltför yvig och ofokuserad metod måste vi begrunda några frågor först. Syftet med fortsättningen är att föreslå ett första metodiskt steg mot en mer utvecklad, förfinad och hållbar metod för studier av muntlighet.

Problem

Om det ska vara möjligt att gå vidare teoretiskt och metodiskt måste vi ha en utgångspunkt med stor medvetenhet om de problem och oklarheter som begreppet förenas med. Vilka frågor väcker den kunskap vi har? Vilka problem är förenade med denna kunskap? Vad är möjligt och vad är omöjligt att hantera metodiskt? Är det möjligt att ha en samlad metod eller är muntlighet ett så pass mångfacetterat begrepp att det krävs olika metoder?

Problem 1: Begreppet

Först och främst måste vi ha en medvetenhet om det problematiska begreppet. Det är först på 2000-talet som begreppets svårighet har påtalats, men mycket

mer än en påminnelse om problemet har det dock hittills inte blivit. Om det beror på en lättvindig, okritisk och kanske aningslös hållning till begreppet eller på en undflyende hållning till ett erkänt svårt begrepp må vara osagt. I vilket fall som helst måste vi lämna både det okritiska och det undflyende bakom oss. Samtidigt krävs en kritisk hållning till möjligheten att definiera eller åtminstone hantera begreppet praktiskt och teoretiskt. Det kan ligga nära till hands att *mundlighet* som ett samlat begrepp är lika svårhanterligt som *diskurs*, *genre* och det tidigare nämnda *literacy*. Antingen rör det sig om ord som fungerar dåligt både inom och utanför vetenskapen, till exempel *diskurs* och *literacy*, eller rör det sig om ord som i det allmänna språkbruket bygger på en gemensam tolkning och användning men utan definition. Vi vet alltså vad vi menar men kan inte förklara ordet.

Det finns åtminstone tre tänkbara scenarier för hur begreppet *mundlighet* ska hanteras metodiskt. Det första är att det accepteras, antingen som ett definierbart begrepp eller som ett icke definierbart men med en undermedveten, gemensam tolkning av dess innebörd. Det skulle då kunna behandlas på samma sätt som till exempel begreppet *stil*. Det finns visserligen forskare som gjort fruktlösa försök att definiera detta ord, men det vore rimligare om vi i vetenskapen måste tillåta oss en vardaglig och vag men fullt begriplig tolkning. Denna hållning har stöd hos andra forskare, bland annat Barbro Söderberg (1996), som menar att *stil* går att förstå med hjälp av ”vår tysta vardagskunskap” (s. 81). Ett alternativ är alltså att låta *mundlighet* falla in i denna kategori ord. Det andra scenariot är att det måste brytas ner i ett antal hyponymer. Orsaken kan vara att det överordnade begreppet är för vagt och mångfacetterat för att vara metodiskt hanterbart. Det kan då tänkas att hyponymerna betecknar ett antal kommunikativa funktioner som går att knyta till talat och skrivet språk men som ändå måste separeras och studeras var för sig. Det skulle innebära att funktionerna kan peka åt olika håll i fråga om muntligt och skriftligt, både synkront och diakront. En och samma genre eller enstaka text skulle alltså kunna vara både skriftspråklig och talspråklig beroende på vilken funktion som åsyftas. Detta skulle vara viktigt att beakta även vid diakrona studier. Funktionerna behöver inte följa samma utvecklingstendenser, något som kan bekräftas i Lagerholm 1999. Det tredje scenariot är att begreppet måste förkastas helt och hållet. Det skulle då vara ett begrepp som överhuvudtaget inte har någon giltighet som språkvetenskaplig term mer än som en intuitiv uppfattning.

En fråga som måste ställas innan någon metod kan utformas är alltså om det är relevant, praktiskt möjligt och överhuvudtaget meningsfullt att använda

begreppet muntlighet i språkstudier. Fenomenen muntligt och skriftligt finns givetvis kvar såtillvida att vi har två separata kanaler, tal och skrift. Det innebär att frågan fortfarande kan hanteras på en samhällsnivå, det vill säga det går att kartlägga vilka talade och skrivna former av kommunikation som finns en given tid och hur de samspelar. Vårre blir det om muntlighet ska ses som ett språkligt uttryck. Om muntlighet som språkligt begrepp fortfarande ska användas i språkstudier är risken stor att vi är tillbaka i de gamla undersökningarna och de gamla förutsättningarna. Dagens kommunikationsmönster och språkkunskapen hos dagens språkbrukare har gjort att frågan om talets och skriftens närmande förmodligen har spelat ut sin roll.

Problem 2: Nivåerna

Jag har tidigare påmint om att muntlighet kan studeras på olika nivåer, om begreppet nu överhuvudtaget är hanterbart. Förutom att vara medveten om de tänkbara nivåerna är det också viktigt att fråga sig om och i så fall hur de olika nivåerna kan integreras i en gemensam modell. Är muntlighetens nivåer en hierarki där nivåerna påverkar varandra och allt är sammanflätat eller är nivåerna separata fenomen som inte kan sammanföras i en gemensam modell? Om det första gäller går det att arbeta utifrån en enda modell. Denna måste utgå från det överordnade begreppet *muntlighet*, erbjuda en klar definition av begreppet och kunna illustrera inte bara vilka nivåer som är tillämpliga utan också hur de relateras till varandra. Om det andra gäller krävs olika modeller anpassade till respektive nivå. De ska kunna studeras och förklaras var för sig, även om det inte utesluter att de kan påverka varandra. Om det finns en muntlighet på samhällsnivå borde ju denna få effekter på den stilistiska nivån.

Problem 3: De två kanalernas påverkan

Påståendet om talets och skriftens närmande är en fråga om påverkan, åtminstone så som frågan har diskuterats och förklarats. Det som har hävdats är att talet i viss mån har påverkat skriften och skriften i viss mån har påverkat talet. Isolerade språkliga förändringar har fått fungera som bevis eller indicier på närmandet, och mer eller mindre trovärdiga orsaker har angetts. Frågan är dock vad påverkan är, hur vi egentligen kan veta något och om det alltid måste ha rört

sig om påverkan. Måste till exempel den ledigare stilen i press och myndighetstexter vara ett resultat av påverkan från talet?

En övergripande fråga är om det idag överhuvudtaget är meningsfullt att utgå från att två kanaler kan påverka varandra.

Teknikutvecklingen på 2000-talet ger oss fler medier där såväl tal som skrift används på nya villkor. Att diskutera hur de två språkarterna i allmänhet påverkar varandra är därför inte så fruktbart längre. Man måste se till de specifika användningsvillkoren, och man måste också förstå att överspridning mellan olika medier inte är självklar. Vi kommer inte att tala som telefonsvarare med våra barn. Vi kommer inte att skriva statliga utredningar på chattsvenska (Josephson 2007:11).

Josephsons artikel handlar visserligen om framtiden, närmare bestämt prognoser för 2000-talets första sekel, men utgångspunkten för prognosen är en redan inledd tendens. Det som beskrivs i citatet ovan är i högsta grad giltigt i skrivande stund. Det är också en tendens som inleddes redan i början av 1900-talet, varför det går att ifrågasätta föreställningen om att två kanaler generellt har påverkat varandra under föregående sekel. I början av 1900-talet hade ny teknik och andra samhällsförändringar komplicerat de kommunikativa mönstren och upplöst de gamla stilarterna. Som framgått i kapitel 2 tillkom fler genrer och medier och fler aktiva deltagare i offentligheten, radio och senare tv ändrade villkoren för talad och skriven kommunikation, den regionala och sociala mobiliteten ökade och mycket annat. Denna tidiga utveckling gör att frågan om talets och skriftens förhållande och påverkan måste ställas på ett annat sätt än vad som har gjorts. Frågan är hur intressanta de två kanalerna är. I dagens komplexa kommunikation är det kanske nödvändigt att överge kanaltänkandet och i stället fokusera på språkfunktioner och kommunikativa förutsättningar och egenskaper.

Något annat som komplicerar frågan om påverkan är att det inte finns ett entydigt samband mellan en given stil och en given kanal. En utveckling mot ökad muntlighet i någon bemärkelse behöver inte betyda en påverkan från talet. Det kan också röra sig om en påverkan från en talspråklig eller ledig stil i en skriftlig genre till en annan. En fråga som många ställer sig nu är vilken betydelse som ny teknik får för språkutvecklingen i samhället. Att sms, chatt och mejl har gett upphov till nya stilar är lätt att konstatera. Än så länge är dessa stilar dock begränsade till kommunikation medelst den aktuella tekniken. En helt annan fråga är därför om dessa skrivsätt i någon mån kommer att påverka annat skrivande i framtiden. Det finns en del vuxna som är oroliga att ungdomar

inte kommer att lära sig att skriva enligt skriftspråkets normer på grund av ett flitigt chattande, messande och mejlande. Många är också oroliga att de nya skrivsätten kommer att påverka ungdomarnas skriftspråk i andra genrer. Ska vi räkna med ett chatt-influerat offentligt skriftspråk i framtiden? Ingen vet något om detta, men många språkvetare brukar ha en lugnande prognos. Citatet av Josephson ovan vittnar om denna inställning. En annan som resonerar på ett liknande sätt är Hård af Segerstad (2002). Hon har det funktionella perspektiv som genomsyrar språkvetenskapen idag och menar att de språk som vi nu ser användas i den nya tekniken ska ses som språk som har anpassat sig till den nya kommunikationens syften och förutsättningar. Språket i sms och annan teknik ska helt enkelt ses som en variant bland andra, varken bättre eller sämre i sitt rätta element. Angående eventuella influenser av detta språk i framtiden skriver hon:

Man kan bara spekulera över om just detta språkbruk kommer att sprida sig till andra typer av texter eller om det kommer att påverka det talade språket. Som all språkförändring beror det på om typen av skriftbruk upplevs som effektiv av tillräckligt många. Om barnen i skolan får lära sig och öva på att använda skrift enligt rådande normer, får de en bas att utgå ifrån. Sedan kan de anpassa sin egen skriftspråksanvändning efter situation, medium, syfte och mottagare. I takt med att bruket förändras kommer så småningom också normerna för skriftspråket att förändras (s. 9).

Vi får inte heller glömma det ömsesidiga beroendet. Jag har tidigare hänvisat till begreppet satellittexter och talets och skriftens närmast symbiotiska förhållande i flertalet kommunikativa situationer. Även av den anledningen är det inte så lyckat att betrakta det kommunikativa samhället som bestående av två kanaler där den ena kan påverka den andra.

Problem 4: Sociala faktorer

Det finns också ett sociologiskt perspektiv att ta hänsyn till. Vem använder vilket språk och när och hur görs det? Vem påverkar vem? Vems språk är det som undersöks och har undersökts? Dels kan tendenser vara socialt skiktade, dels kan en övergripande tendens vara socialt relaterad. Det sistnämnda kan till exempel innebära att en utveckling kan knytas till nya aktörer, nya ideal eller nya sociala strukturer i samhället. Till exempel kan det som nämndes ovan om den nya teknikens eventuella influenser i framtiden avgöras av sociala faktorer.

De som oroar sig för att det dialogiska skrivandet ska spridas till andra texter som nu är monologiska och formella bör fundera på vem som skriver den sistnämnda typen. Liksom idag kommer enbart ett fåtal att producera offentliga, formella texter i framtiden, och detta fåtal lär även i fortsättningen bestå av högutbildade människor med stor läs- och skrivvana. Denna grupp lär behålla sin förmåga att skilja olika språkliga funktioner och skrivsätt från varandra. De som enbart skriver privat, expressivt och dialogiskt och huvudsakligen i de sociala medierna kommer inte att producera formella och offentliga texter.

Problem 5: Det empiriska omfånget

Ett femte problem är det nästan oändliga omfånget på det material som är möjligt att studera. Det finns egentligen inget material som inte berörs av frågan om muntligt och skriftligt. Även om en utveckling har varit bred och genomgripande behöver det inte betyda att allt språk påverkats lika mycket eller på samma sätt i en given period. Därför måste olika språkfunktioner och genrer skiljas åt i undersökningar. Frågan är då om det någonsin kan bli möjligt att dra slutsatser om det svenska språket eller om det bara går att uttala sig om ett specialiserat material. I kombination med att begreppet muntlighet är diffust och flerfunktionellt kan utgångspunkten ”muntlighet i svenskan” bli metodiskt ohållbar eftersom både *muntlighet* och *svenskan* är begrepp som måste brytas ner i mindre komponenter.

Problem 6: Skriften eller skriftspråket?

En fråga som kan tyckas märklig är var skriftspråket egentligen finns. En skriven text består av skrivtecken, och dessa tecken kan vi kalla skriften. Men var och hur uppstår skriftspråket? Är det bara skribenten som avgör språket eller är det även läsaren, och var i skriv- och läsprocessen avgörs det? Skribenten omvandlar ett språk till skrivtecken, och läsaren avkodar dessa i sin tur till ett språk. Men hur mycket kan och brukar läsa avkodade språk skilja sig från skriftens form? Som nämdes i kapitel 2 försvarade Samuel Columbus i *En svensk ordeskötsel* att skriften ska formos efter talet i första hand, men att starkt rotade skriftnormer bör bevaras, även om de avviker från talet. Argumentet för det sistnämnda var att läsaren alltid har möjlighet att läsa det skrivna på sin egen

dialekt. Om detta närmast psykolingvistiska påstående stämmer må vara osagt, men det aktualiserar frågan om skriftspråkets egentliga existens.

Även om det finns en normerad stavning har vi alltid möjlighet att avvika från denna för att markera en talspråkighet, till exempel i mycket informell prosa, i direkt anföring eller i personliga medier som chatt och liknande. Genom en mer talspråksliknande form ska läsaren tydligare höra en annan persons röst. Meningen *Det är roligt* skulle kunna återges som *De e rolit*. Frågan är nu vad som skiljer dessa meningar åt. I den andra meningen har stavningen utnyttjats för att framhäva känslan av tal, men är detta en språklig skillnad? I läsningen av den första meningen avkodas språket till samma former som i den andra. Om vi då med skriftspråk avser den avkodade, omvandlade versionen skulle alltså denna typ av stavningsvarianter inte avgöra graden av muntligt eller skriftligt.

Frågan gäller alltså vilka nivåer av skriften och vilken del av läsprocessen som ska inkluderas i studier av muntligt och skriftligt språk. Den nivå som lättast och alltid mer eller mindre påverkas av läsarens eget tal är den fonetiska, om vi med fonetisk även menar den inre röst vi upplever när vi läser. En skåning eller gotlänning läser troligtvis en lång vokal som en diftong om den motsvarar en sådan i läsarens tal. Samtidigt vet vi att skriften också påverkar uttalet, vilket framgick av den historiska översikten. I viss mån kan även den morfologiska nivån påverkas, men möjligheterna är här mer begränsade. I exemplet ovan läser nog alla *roligt* som *rolit* därför att uttalet är fast rotat i de flestas tal. Men hur är det med mer dialekta morfem, framför allt om det rör sig om tillägg? Läser någon till exempel *boken* som *boka* eller *husen* som *husena* om de formerna används i läsarens tal? Innebär formen större omvandlingar är det mindre sannolikt att skriftformen ändras. Vi kan nog utesluta att *honom* skulle läsas *han* om en läsare använder den senare som objektsform.

Övriga nivåer kan med all säkerhet uteslutas. Den lexikala, syntaktiska och den textstrukturella är omöjliga att omvandla. Teoretiskt skulle vi möjligtvis kunna omvandla ett ord ungefär som vid en översättning. Det skulle i så fall röra sig om ett frekvent ord i en text och ett ord som motsvarar en synonym i läsarens tal. Det är dock högst tveksamt om detta verkligen görs.

Det var mycket spekulationer i detta avsnitt. Det krävs noggranna och avancerade språkpsykologiska metoder för att få svar på frågorna, om det ens är möjligt. Det viktiga så här långt är att vara medveten om att skriften och skriftspråket alltid skiljer sig åt och att det kan få konsekvenser för vad som ska betraktas som muntlighet.

Domäner och material

Frågan om vilka kommunikativa domäner och typer av material som bör studeras tangerar problem 5 ovan. På frågan om vilka material som är möjliga att studera är alltså svaret alla. En annan fråga är om det finns några material som bör prioriteras. Är några mer intressanta eller centrala än andra? Kan några vara ”känsligare” indikatorer för muntlighet i vår kultur än andra? Svaren avgörs av hur frågan ställs.

I inledningen formulerade jag en av frågorna till den kommande empiriska delen så här: Finns det en allmän tendens som bekräftar påståendet om talets och skriftens närmande? För framtida studier kan frågan eller kanske frågorna ställas annorlunda och mer preciserat, men om vi håller oss kvar vid den nämnda frågan för denna studie, så utgår alltså den från den utbredda föreställningen om talets och skriftens närmande. Vad detta exakt innebär har jag problematiserat, och därför kan inte frågan fungera som en vägledning för urvalet av material. Det som påståendet bygger på är spridda iakttagelser i diverse offentliga språkbruk utan större systematik. Detta problem får dock den positiva konsekvensen att valfriheten blir större. Utgångspunkten bör vara att frågan om muntlighet i stort sett är outredd och att vi har möjlighet att starta och utveckla ett nytt forskningsfält. Frågan är inte ny, men ett allvarligt försök att besvara den måste betraktas som ny. Detta kan visserligen också medföra stor osäkerhet, men det finns trots alla problem text- och stilstudier med väl utvecklade metoder att hämta idéer från.

Vilka material som bör prioriteras är alltså långt ifrån givet. Om frågan gäller det svenska offentliga samhället borde i första hand väl spridda texter⁸ till en allmänhet studeras, men den hållningen är inte heller problemfri. För det första är det offentliga samhället idag både stort och vagt. Om vi med offentlighet menar motsatsen till privat är det en mycket stor del av vår kommunikativa värld som är offentlig. Alla medborgare är idag och måste vara mer eller mindre delaktiga i offentligheten på ett eller annat sätt. Även om inte alla är lika kommunikativt aktiva deltagare är åtminstone alla mottagare av offentligt språkbruk i en omfattning som aldrig förr. Dessutom har vi under andra halvan av 1900-talet luckrat upp skillnaden mellan privat och offentligt⁹, något som har förstärkts med internet och de sociala medierna. Ämnena kan fortfarande vara

⁸ Med text menas här ett avgränsat och definierat språkbruk, vilket kan gälla både talat och skrivet språk.

⁹ Denna utveckling redogjorde jag för i kapitel 2, avsnittet *Svenskan från 1900-talet*.

privata men de görs tillgängliga för alla. Det finns alltså idag en personlig och informell offentlighet och en mängd nya kanaler som gör avgränsningen mellan privat och offentligt svår. För det andra kan det allmänt spridda och offentliga påverka andra delar av samhället eller tvärtom. Det kan också finnas allmänna tendenser, ideal och krav som mer eller mindre gestaltar sig språkligt i alla eller åtminstone många olika språkbruk. Jag har tidigare påmint om språk- och textstudier som bland annat vittnar om en ökad specialisering i journalistiska texter, något som kan knytas till journalistyrkets professionalisering och vetenskapens ökade roll¹⁰. Av denna anledning kan det finnas skäl att synliggöra så många domäner som möjligt för att eventuellt spåra influencers riktning, men också för att synliggöra eventuella språkliga öar, alltså domäner som lyckas hålla ett språkideal som inte speglar en mer allmän tendens.

Motiv

Det finns flera starka motiv för att både teoretiskt, metodiskt och empiriskt studera fenomenet muntlighet. För det första speglar och förklarar detta fenomen utvecklingen av vårt kommunikativa samhälle. En kartläggning av förhållandet mellan det muntliga och det skriftliga kommer att spegla Sveriges och svenskars sociala, samhälleliga och kunskapsmässiga utveckling. För det andra är det viktig kunskap för skolan och lärare i svenska. Kunskap om muntligt och skriftligt är fundamental för en lärare. En lärare kan aldrig vare sig förstå eller värdera en elevs språkliga kunskap och utveckling utan kunskap om relationen mellan tal och skrift och hur denna förändras. För det tredje är ämnet viktigt för språkvården. Språkvårdare måste ha kunskap om talets och skriftens förhållande till varandra och kunskap om svenskans utveckling och pågående tendenser med avseende på muntlighet. Denna kunskap är nödvändig för att de ska kunna diskutera, förklara och bedöma svenskt språkbruk. För det fjärde är ämnet en central fråga för stilistik och textkunskap, varför studier i ämnet är viktigt för att utveckla ett av kärnämnen inom svensk språkvetenskap. För det femte är relationen mellan tal och skrift ett ämne som också gärna debatteras. En av anledningarna att studera denna relation är därför att ge sakliga och vetenskapliga underlag i diskussioner. Debatter i Sverige har bland annat handlat om ungdomars läs- och skrivkunnighet och vilken inriktning som ämnet svenska i skolan ska ha och vilken pedagogik som ska genomsyra det. Några av

¹⁰ Bland annat Hultén 1990 och Svensson 1993. Se kapitel 2, avsnittet *Svenskan från 1900-talet*.

dessa debatter har tidigare framkommit i redogörelsen av Elmfeldt & Erixons studie (2007). En översikt av olika hållningar till svenskämnet finns i Norberg Brorsson 2007. Andra diskussioner har handlat om läsrörelser, deras syn på läsande, skriftspråk och talspråk och andras kritiska syn på läsrörelsen (bland annat Melander 2004).

Metoden

I formuleringen av syftet skrev jag i inledningen att studien ska utmynna i en metoddiskussion. Min strävan är alltså mer att problematisera och skapa insikt än att ge ett preciserat metodförslag. För att det inte ska bli alltför diffust och för att denna del av studien ändå ska sluta konstruktivt vill jag ge några förslag på komponenter som skulle kunna vara av intresse när det överordnade begreppet *mundlighet* är temat. Jag tror inte det är nödvändigt att överge detta begrepp; däremot måste det brytas ner och därmed metodiskt bedrivs komplext och heterogent. Om detta ska vara möjligt måste vi först tillåta oss en intuitiv och tyst överenskommelse om vad muntlighet ska betraktas som. Vi kan se det som den naturliga, intuitiva, mänskliga, sociala och talade kommunikationen i mänskligt språk och försöka formulera vad denna kommunikation kan inrymma för egenskaper. Det är en vag utgångspunkt som kanske bryter mot de vetenskapliga normerna, men i de empiriska studierna kommer efterhand resultaten att utkristallisera en klarare uppfattning om vad som kan anses mer relevant än annat. I vilket fall som helst kommer studierna att inbringa intressanta resultat om svenskans utveckling och variation, eventuellt med reservation för att vissa studier eller delar av dem inte ska betraktas som studier i muntlighet.

Nedan listar jag några tänkbara komponenter som skulle kunna ingå i begreppet muntlighet och som kan vara värda att pröva i studier. I detta första prövande steg har jag inte systematiserat komponenterna på något sätt, och jag är medveten om att de representerar olika nivåer av språket och ibland också är sammankopplade. Några av dem studeras på en samhälls- eller social nivå, de andra på en språklig.

- språkekologisk situation
- kontext, funktion och deltagarnas relation

- deltagande och närhet
- berättande
- retorik
- ljudlighet
- kroppslighet
- dialog
- makro- och mikrostruktur
- expressivitet
- personlighet
- konflikt och konfrontation
- formler
- konkretion
- linearitet
- anföringar och röster
- språkhandlingar
- syntaktisk och lexikal verkan

Förslagen innebär en både funktionalistisk och formalistisk hållning till begreppet muntlighet, men funktion och form bör samtidigt betraktas som två sidor av samma mynt. Funktionen får konsekvenser för formen eller omvänt, formen speglar funktionen. Det är ändå viktigt att skilja på orsak och verkan, och i slutet av detta kapitel tar jag upp denna fråga kort och påminner om att det inte alltid är enkelt att avgöra vad som är en funktion och vad som är dess språkliga verkan.

Språkekologisk situation

Begreppet språkekologi används normalt i forskning om tvåspråkighet. Begreppet förekommer så tidigt som 1972 hos Haugen, där han menar att språk måste studeras insatta i sin omgivning och i sin relation till andra språk (Haugen 1972). Begreppet språkekologi är vanligt förekommande i modern forskning om tvåspråkighet för att betona ett helhetsperspektiv på språk, språkkompetens och språkanvändning. Vad som betonas är alltså språks relationer till varandra och deras status, styrkeförhållanden och användning i ett samhälle eller internationellt. Vad som också betonas är att individers språkliga kompetens i två eller fler språk aldrig kan förstås utan det språkekologiska perspektivet. Om

språkekologi ska vara giltigt som metafor för lingvistisk forskning ska denna enligt Garner (2005) vara holistisk, dynamisk, interaktiv och lokaliserad.

Den här beskrivningen verkar kanske inte giltig för studier om muntligt och skriftligt, men det finns principiellt viktiga likheter. Precis som det finns olika språk som förhåller sig till varandra finns det i varje land eller samhälle en uppsättning språkbruk som förhåller sig till varandra, som formas på olika sätt och med olika medel och som speglar språkkompetenser. Alltså är innebörden principiellt densamma som språkekologisk i den flerspråkiga bemärkelsen. Med språkekologisk menar jag här ett definierat språkbruks utbredning, form, status och relation till andra språkbruk. Vilket kommunikativt utbud finns i ett samhälle vid en given tidpunkt? Vilka språkbruk är talade och vilka är skrivna? Vem använder vilka språkbruk? Vilken status har de? Hur förhåller sig de talade till de skrivna? Är de beroende av varandra? Har språkbruken påverkat varandra? Har förhållandet mellan de talade och de skrivna språkbruken förändrats? I så fall hur? Med dessa frågor som utgångspunkt har Garners fyra kriterier uppfyllts. Med ett språkekologiskt perspektiv fångas dessutom en nivå av muntligheten som hittills har negligerats. Denna nivå kräver dock metoder som avviker från traditionellt språkvetenskapliga. Vi rör oss på makronivåerna där perspektivet snarare är samhälleligt och sociologiskt relaterat än formalistiskt språkligt. Däremot kan konsekvenserna av de språkekologiska frågorna studeras med språkets form och funktion som utgångspunkt.

Kontext, funktion och deltagarnas relation

En fundamental skillnad mellan talat och skrivet språk ligger i kontext och funktion. Nära denna skillnad och kanske inkorporerad i den är relationen mellan deltagarna. Dessa skillnader var länge utgångspunkten för beskrivningen av skillnaden mellan talspråk och skriftspråk. Det är högst relevanta faktorer att ta hänsyn till, men de har samtidigt bidragit till en förenklad bild av skillnaden eftersom skillnaden fick representeras av vad som uppfattades som två prototypiska situationer, nämligen spontant vardagligt tal och formell skriven text. Utgångspunkten bör fortfarande vara vårt grundläggande naturliga språk, det vill säga den vardagliga, sociala och talade kommunikation som alla tillägnar sig, och de kontextuella och funktionella förutsättningar som denna kommunikation har. Däremot bör inte detta ställas mot ett enda annat förutbestämt språkbruk utan snarare alla andra språkbruk i termer av

gradskillnader. De grundläggande situationella skillnaderna mellan tal och skrift finns sammanfattade i Biber 1988 och något förfinade i Biber 1994. De huvudsakliga faktorerna är bland annat fysisk kanal, kulturell användning, relationen mellan deltagarna, relationen hos deltagarna till kontexten, relation hos deltagare till texten samt primärt syfte med kommunikationen. Det handlar till exempel om användning av paralingvistiska signaler, i vilket sammanhang språket lärs, omfattning av deltagarnas delade kunskap och grad av förhandlingsbarhet, omfattning av delad tid och delat rum, produktions- och förståelsehastighet samt idémässig eller interaktiv kommunikation. Den sistnämnda skillnaden har mer att göra med funktionella skillnader än situationella, och Biber presenterar även en uppdelning av språkets huvudsakliga funktioner, bland annat Hallidays ideationell, textuell, interpersonell och kontextuell funktion.

Deltagande och närhet

Något som delvis hänger ihop med ovanstående är i vilken omfattning språkbrukaren engageras eller involveras i kommunikationen. Chafe (1982 och 1985) använder begreppen *involvement* och *detachment* för att ange graden av interaktion och närvaro hos talaren eller skribenten. Mycket generellt brukar tal förknippas med det förra och skriften det senare, det vill säga i tal framträder vi mer och visar mer av vår personlighet, våra åsikter, vår sociala tillhörighet, våra känslor och liknande, medan vi distanserar oss i skriften och istället låter sakinnehållet framträda. Detta anknyter också till Ongs resonemang om den muntliga kommunikationens större närhet till den mänskliga närvaron och den personliga erfarenheten.

Denna generella skillnad är högst relevant, men graden av distans varierar mycket i skrift. I dagens mångfacetterade kommunikation och många gånger individualiserade samhälle finns många skrivna texter med en relativt hög grad av personlighet och engagemang. I ett kompakt mediebrus försöker många som tidigare inte hade någon möjlighet att göra sin röst hörd i offentligheten lufta sina tankar och åsikter i bloggar, på chattforum, på twitter och andra kanaler. Resultatet är ofta en mycket expressiv stil som formar nya normer hos nya deltagare i nya genrer och forum. Det ska dock poängteras att skillnaden mellan tal och skrift alltid är mycket stor i fråga om språkbrukarens möjlighet att

framträda i kommunikationen. Även den mest talspråkliga skriften är långt ifrån det spontana samtalets expressivitet, personlighet och sociala dimension.

Berättande

Muntlighet förknippas eller till och med likställs ofta med berättande. Detta bekräftar den bild av det muntliga språket som jag tecknade ovan och som utgör utgångspunkt för synen på muntlighet i denna studie: det ursprungliga, nedärvda, naturliga och sociala sättet att kommunicera språkligt. Mycket av den tidiga litteraturen förklaras som nedskrivna berättelser hämtade från eller inspirerade av muntlig trading. ”Under äldre skeden var det inte minst en ’litteratur’ i den muntliga traditionens skepnad som lämnade sitt rikliga stoff åt diktare av verk som de homeriska sångerna, chansons de geste eller islänningasagorna” (Hallberg 1983:40). Mycket talar för att berättandet var den centrala formen av språklig kommunikation innan människan uppfann skriften, något som dagens muntliga kulturer vittnar om. Den engelske professorn i psykologi, Robin Dunbar, menar att det mänskliga språket uppstod för att vi skulle kunna skvallra om varandra (Dunbar 1996). Även om det är drastiskt och lite enkelt uttryckt, så menar Dunbar att språkets viktigaste funktion var och fortfarande är att hålla ihop gruppen. De sociala enheter som människan började leva i blev för stora för att medlemmarna skulle kunna hålla ihop. Tidigare hade de haft koll på varandra enbart genom putsning, som var och är primaternas sätt att hålla ihop gruppen socialt. Nu utnyttjades i stället den språkliga förmågan, och människorna började prata om varandra för att ha koll på gruppen; med andra ord började de skvallra. Det här var alltså språkets ursprungliga funktion även om Dunbar poängterar att denna förmåga har givna förutsättningar, bland annat fysiologiska och kognitiva.

Retorik

Retoriska drag är idag inte enbart förknippade med talat språk. Det skrivs debattartiklar, reklamannonser och andra övertygande texter med inslag som var obligatoriska i den antika muntliga retoriken. En retorisk text kan i hög grad följa de retoriska idealen i fråga om disposition (*dispositio*), stil (*elocutio*) och argumentation (till exempel utnyttjandet av *logos*, *ethos* och *pathos*), men

skribenten kan aldrig träda fram med sin personlighet eller utnyttja ljudliga medel som en talare. Även om retorik numera är både muntlig och skriftlig har vi likväl fler retoriska medel att utnyttja i talat språk. Det gäller framför allt alla fonetiska medel, såsom intonation, röststyrka, tempo och betoningar, och kroppsliga medel, såsom mimik och gester. Av denna anledning kan retorik betraktas som en mer muntlig företeelse än skriftlig. Dessutom är den fysiska närvaron av en talare ett möjligt retoriskt medel i sig, eftersom talarens personlighet och blotta närvaro kan bidra till övertygandet. Här går det också att anknyta till Ongs resonemang om den retoriska redundansen.¹¹

Ljudlighet

De retoriska medlen anknyter delvis till ljudligheten, som dock är uttryck för annat än retorik. Med fonetiska medel kan vi i talet vida överstiga möjligheten att vara expressiva och att variera, nyansera och precisera innehållet. Det rör sig i första hand om paralingvistiska signaler, som integreras i de övriga språkliga enheterna. Med hjälp av till exempel intonation, röststyrka, tempo och betoningar kan ett meddelande preciseras, nyanseras och göras mer uttrycksfullt i en variation som skriften aldrig kan komma i närheten av. En mening i skrift förmedlar inte mycket mer än ett sakinnehåll. Om vi ska läsa meningen på ett givet fonetiskt sätt måste den informationen framgå extra i andra meningar, vilket kan bli både klumpigt, mångordigt och svårt eller till och med omöjligt. Vi kan i skrift omöjligt sätta ord på alla känslolägen och attitydyttringar, som vi utan problem kan tolka i talet tack vare de paralingvistiska signalerna.

Ljudligheten kan också yttra sig i onomatopoetiska ord. Dessa består både av väl etablerade ord och tillfälliga ljudimitationer. Idag associeras kanske inte alla välkända onomatopoetiska ord som ljudhärmande utan som ord vilka som helst, till exempel *rassla*, *susa* och *sörpla*, även om de en gång tillkom som ljudhärmande. De tillfälliga onomatopoetiska orden är sådana som kan understödja och komplettera innehållet i samtal. De uppfattas inte som etablerade ord i språket utan enbart som ljud för att illustrera en berättelse eller en beskrivning där ett ljud ingick. Alla ljudliknande ord är dock inte ljudhärmande. Kotsinas (2004) redogör för det hon kallar *ljudord*, som är vanliga i ungdomars samtal med andra ungdomar. ”Ibland är dessa ljudord rent onomatopoetiska, dvs. de härmar verklighetens ljud, men oftast används de i

¹¹ Se kapitel 4, avsnittet Walter Ong och den stora klyftan.

likhet med röstförställning för att markera attityder och känslor” (s. 38). Utifrån några transkriberade exempel belyser Kotsinas hur orden kan användas. Det handlar bland annat om att ljudorden får illustrera en reaktion, ett snabbt försvinnande, en rörelse, avsky, ett avståndstagande eller en hel replik som uttrycker starka känslor. Ljudorden är vanligast hos barn och yngre tonåringar, men bruket påverkas enligt Kotsinas även av samtalsämnet.

Även i skrift kan vi i viss mån framkalla ljudeffekter. Möjligheterna är dock begränsade av skäl som är både tekniska, funktionella och konventionella. Rytmer och tempo kan relativt enkelt varieras med hjälp av bland annat interpunktion och meningenslängd, men även om skriften erbjuder vissa möjligheter att även markera röststyrka, betoningar och överhuvudtaget känslouttryck görs detta mycket lite. Anledningen är funktionella och konventionella normer som gör skriften mer formell och känslomässigt mer återhållsam. I mycket informell text utnyttjas ljudliga medel mer i form av till exempel versaler (*SE UPP!*), hopning av en vokal (*Neeej!*), förkortningar (*LOL*) och smilisar. Detta bruk är inget nytt men har ökat i och med de kommunikationstekniska förändringarna från 1990-talet och framåt med e-post, chatt och sms. Före dessa tekniska förändringar förekom liknande medel i till exempel serier, kåserier och privata brev.

Kroppslighet

Kroppsligheten yttrar sig på flera sätt och är i stor utsträckning integrerad i andra komponenter som nämns här, till exempel röst, ljudlighet och närhet. Därför bör den inte behandlas som en separat komponent, även om den är framträdande. Det bör också påpekas att det finns andra aspekter av språkets och kommunikationens koppling till kroppen som inte har med muntligt och skriftligt att göra. Det finns till exempel teorier inom den kognitiva semantiken som trycker på kroppens betydelse för förmågan att tänka, skapa mening och förstå språkliga uttryck. Många abstrakta ord och uttryck är metaforer som utgår från kroppsliga uppfattningar (bl.a. Lakoff 1987).

Dialog

Något som får ses som centralt för muntlighet är dialog. Den dialogiska funktionen får språkliga konsekvenser på flera plan. För det första påverkar det

valet av ord och grammatiska kategorier, såsom första och andra persons pronomen, deiktiska uttryck, samtalspartiklar, frågor, uppmaningar och responsord av olika slag. För det andra påverkar det samtalets makrostruktur. I det fält som kallas interaktionell lingvistik studeras samtalets grammatik, och där skiljs bland annat på inre och yttre syntax. Inre syntax är grammatiska enheter inom yttrandet, eller turen, medan yttre syntax är turens förhållande till föregående tur, alltså hur den påverkas i sin struktur av hur föregående tur är uppbyggd och vilken funktion den har. Några studier i samtalets grammatik finns samlade i Anward & Nordberg 2005. Förutom de språkliga enheterna tillkommer i dialog även de extralingvistiska signalerna, som är viktiga kommunikativa redskap i samspel med andra människor.

När det gäller valet av dialogiska ord och grammatiska kategorier kan dessa förekomma mer eller mindre i skrift också, även om de är avsevärt mindre vanliga. De strukturella egenskaperna är däremot i stort sett omöjliga att återge i skrift. Dels är de flesta skribenter och författare helt omedvetna om de strukturerna, dels skulle samtalens helt realistiska uppbyggnad bli i det närmaste oläsbar om skribenten trots allt skulle kunna återge den. Det skulle vara omöjligt att avvika så kraftigt från de gängse och helt inarbetade skrift- och läsnormerna. Den skrift som är mest lik samtalets struktur är den som används i vissa chattforum. Som jag har påmint om tidigare är chatt-språk dock inget enhetligt. Det finns chatt som skrivs med traditionella skrivnormer, till exempel tillfälliga chatt-kanaler i dagstidningar där vuxna kan ställa frågor till någon expert eller känd person, men det finns också mer sociala chattforum där framför allt unga skapar och utvecklar egna chatt-konventioner med ett mycket specialiserat och från traditionellt skriftspråk avvikande språk. Detta språk har formats av villkor som delvis är desamma som talet, även om det aldrig är i närheten av talets närhet, kroppslighet, ljudlighet och struktur. I övrigt finns en stilistisk variation och grad av dialogiskhet i både tal och skrift, där dialogiska ord och grammatiska kategorier förknippade med dialog förekommer i olika kombinationer och mängder.

Makro- och mikrostruktur

Talet är prototypiskt spontant och associativt. Det här betyder dock inte att talet är ostrukturerat, kaotiskt eller att det har en uppbyggnad som är omöjlig att beskriva. Detaljerade studier i samtalsforskning och interaktionell lingvistik har

visat att samtalen långt ifrån är ostrukturerade. Den föreställningen bygger på en jämförelse med skriften eller modellartade beskrivningar av konstruerade meningar i enkla grammatikböcker. Några typiska drag i spontant tal har därför tidigare fått missvisande eller felaktiga beskrivningar och förklaringar. Det gäller till exempel det som traditionellt har kallats för anakolut men som samtalsforskare idag hellre kallar för *apokoinou*. Konstruktionen är en blandning av två syntaktiska strukturer där slutet på den ena övergår i början på den andra så att det samtidigt bildas en överlappande del. Anakolut är grekiska och betyder 'icke-följd', en innebörd som antyder att talet skulle sakna struktur. Norén (2005) betonar att denna konstruktion kan fylla en betydelsefull interaktiv funktion i samtal, och han tar avstånd från uppfattningen att de är avvikelser eller misslyckade meningar. Han menar att den uppfattningen bygger på en jämförelse med skriftens meningsstruktur men godtar inte den jämförelsen på grund av talets och skriftens olika förutsättningar och funktioner. Det är anledningen till att de flesta samtalsforskare idag föredrar den grekiska termen *apokoinou*, som betyder 'gemensam'. I nedanstående mening finns två fall av *apokoinou*. De gemensamma leden är understrukna.

du vet nu har han ju jobbat i en mån- två månader jobba han därefter på DeKå-verken heter det i Oskarsström

Alltså, i stället för att jämföras med skriften och betraktas som ostrukturerat måste det spontana talet beskrivas och förstås utifrån sina egna villkor. Strukturen är ofta berättande, associativ och förhandlande, och den signaleras inte på samma sätt som i skriften. Det har till exempel visat sig att konjunktionella adverb är vanligare i skrift än i tal (Altenberg 1986). Altenbergs studie gäller visserligen ett engelskt material, men kopplingen till skrift bekräftas i Lagerholm 1999, där denna kategori av adverb korrelerar med enheter som förknippas med typiskt skriftspråkliga funktioner. Överhuvudtaget bör textbinding inkluderas mer än vad som har gjorts i tidigare studier om muntlighet.

Återigen blir markörer för muntlighet en fråga om både något som är uteslutande för det oplanerade talet och något som har olika frekvenser av variabler och som kan finnas i både tal och skrift. Det är i viss mån möjligt att i skrift medvetet skapa en associativ prägel eller ha anföringar med några typiska talspråksfenomen, såsom avbrutna meningar, pauser, tvekanden och dylikt, men det kan aldrig bli en helt realistisk talspråksstruktur av samma anledningar som

nämndes ovan. Skribenter och författare är inte medvetna om talets verkliga form, och helt verklighetstroga strukturer hade omöjliggjort normal läsning.

Expressivitet

I talet är vi oftast mer expressiva än i skrift. Detta beror dels på funktionella skillnader, dels på de medel vi har till förfogande i tal. Det sociala talandets funktion är alltså i högre grad känslomässigt, illustrerande och attitydinriktat än i den offentliga skriften, men talet är också mer expressivt på grund av att talaren har fler expressiva medel till förfogande i form av röst och kroppsliga uttryck. Expressiviteten är en komponent som överlappar andra som nämns här. Redskapet för att uttrycka känslor och attityder är bland annat röst och kropp, och starka uttryck är dessutom ofta förenade med dialog. Det finns dock även uttrycksfullhet som formas med lexikala och grammatiska medel, varför detta drag bör betraktas som en separat komponent i studier av muntlighet.

Personlighet

En annan tänkbar komponent är personlighet. Även denna överlappar andra delvis, till exempel expressivitet, kroppslighet och dialog, men det finns även andra delar av personligheten som kan uttryckas språkligt. I talet framträder språkbrukaren oundvikligen mycket mer än i skrift, oavsett kommunikationens syfte och karaktär i övrigt. Det personliga kan till exempel yttra sig i mer eller mindre dialekt eller regional prägel, mer jag-centrering, mer nyskapande och mer personlig anpassning till situationen.

Personlighet är ingen väldefinierad komponent och måste brytas ner i ett antal mer detaljerade enheter. Det är till exempel inte givet hur jag-centrering eller nyskapande yttrar sig, och framför allt kan det yttra sig på många sätt. I vilket fall som helst är personlighet något som bör beaktas i studier av svenska språkets utveckling från 1900-talet och framåt. Det framhålls från skilda håll att 2000-talet präglas av individualitet och att denna i stor utsträckning hänger ihop med mediekulturer och deras tekniska utveckling (se till exempel Livingstone 2002). Märks denna individualisering språkligt och i så fall hur? Gäller den bara de nya medierna eller sprids den till andra, det vill säga äldre medier och genrer? Gäller det bara den yngre generationen, som är den som från början har

socialiserats in i den nya medieteknologin, eller sprids individualiseringen till andra åldersgrupper?

Konflikt och konfrontation

En annan komponent att beakta skulle kunna vara det som Ong (1990) kallar för den agonistiska eller den kampinriktade (se kapitel 4). Nu är Ongs utgångspunkt en närmast ceremoniell företeelse i uteslutande muntliga kulturer, varför det agonistiska i sin renodlade form inte skulle vara relevant för språk i en modern skriftkultur. Det vore dock möjligt att ta fasta på en något mildare variant av kamp, till exempel konfrontation. Även om vi i till exempel debatterande skrift kan utmana en meningsmotståndare är det oundvikligen mer konfronterande att mötas öga mot öga i tal. Det finns visserligen andra faktorer än kanalen som avgör, till exempel situation och formalitet, men talet erbjuder fler möjligheter till konfrontation. Frågan är då hur denna yttrar sig och i vilken utsträckning det är möjligt att välja variabler i detta hänseende. För både tal och skrift skulle ordval och tal- eller språkhandlingar (se nedan) kunna studeras. Det kan till exempel handla om ord, fraser eller meningar som innebär angrepp, utmaningar, klander och dylikt. I talet kan alla para- och extralingvistiska signaler läggas till. Kroppsspråk, gester, blickar, röstlägen, röststyrka och annat kan utmana och pressa en deltagare i ett samtal.

Formler

I kapitel 4 nämndes även en annan av Ongs föreslagna egenskaper för språket i talade kulturer, nämligen den sammanställande. Språket består alltså av mer fasta uttryck i form av bland annat epitet, formler och upprepningar. Även Lönnroth (2007) är inne på detta spår. I forskningen om de nordiska ättesagorna har frågan om dessa texters eventuella beroende av en muntlig tradition varit stridbar. Enligt Lönnroth menar de flesta forskare idag att ”sagatexterna har tillkommit genom en kombination av traditionellt muntligt berättande och de medeltida sagaskrivarnas litterära gestaltning” (2007:8). Han menar dock också att den muntliga påverkan varierar mycket mellan olika sagor. Som tecken på rester av muntligt berättande i *Njals saga* nämner Lönnroth bland annat berättarformler, såsom *Nu skall berättas* och *Han är nu ute ur sagan*, dialog och

folkliga talesätt. Formler kan finnas i många skepnader och kan dessutom förändras, men de bör vara relevanta i studier av muntlighet med tanke på deras förankring i muntlig berättartradition. Några svårigheter bör dock uppmärksammas: Dels kan de vara svåra att identifiera eller definiera, dels kan deras roll förändras. Det sista kan till exempel innebära att de får en roll som godtycklig tradition men utan den ursprungliga funktion som formeln en gång hade. I sin redogörelse av skillnaden mellan folksaga och konstsaga och den förstnämndas överlägsna kvalitet menar Holmberg (1982) bland annat att konstsagan har en pastischkaraktär där formelerna kopieras utan att konstsagornas berättartekniska kvalitéer efterlevs.

Konstsagan är en nydiktning på sagans grund. För alla sådana nygamla byggen krävs för det harmoniska helhetsintryckets skull att vederbörande behärskar konsten att balansera mellan anpassning och förnyelse. Det är lätt att låna sådana utanverk från folksagan som stående formler, ”Det var en gång” m fl, men svårare att handskas med sådana strukturbärande element som förvandlingar, under och magi. I sina nya sammanhang gör dessa ofta ett konstgjort och livlöst intryck, eftersom de trosföreställningar som en gång bar upp dem nu har vittrat sönder (s. 59).

En ursprunglig muntlig företeelse behöver alltså inte ha kvar sin tidigare funktionella innebörd utan bara vara en godtycklig kvarleva. Det är möjligt att se det som en muntlig markör ändå, men då ska man vara uppmärksam på den viktiga skillnaden mellan godtyckliga och funktionella skillnader.¹²

Konkretion

En annan komponent som kan ge utslag är konkretion. Konkretion som en muntlig markör är mer generaliserande än många andra. Det är givet att tal kan vara abstrakt och skrift konkret, men i det sociala, spontana talet, är vi förmodligen mer konkreta. Konkretion är inte utrett särskilt väl empiriskt men kan vara värd att pröva. Det är dock en av de muntliga egenskaper som Ong (1990) nämner och som ställs mot skriftens mer abstraherande, generaliserande och modellskapande förmedling av kunskap.

Det som talar för ett mer konkret språk i socialt, spontant tal hänger ihop med andra här nämnda komponenter, till exempel berättande, närhet och kroppslighet. Talets förutsättningar gör också att de privata samtals innehåll

¹² Se kapitel 2: Svenskan från 1900-talet.

borde vara mer konkreta eftersom det spontana vardagstalet är kontextberoende och här- och nu-orienterat. Med dagens teknik som möjliggör chatt och e-post har vi fått produktionsvillkor som delvis ligger nära talet, och därför kan konkretionen också vara förhållandevis hög i dessa texter. De kan dock aldrig helt få samma förutsättningar som talet.

Linearitet

En egenskap som också skulle kunna lyftas fram i studier är talets mindre linjära struktur. På grund av att det sociala samtalet är oplanerat, associativt och ofta berättande blir det också mindre linjärt än skriften. Det präglas av mångordighet, upprepningar, omtagningar och associationer. Här finns möjligheter att ta fasta på flera av de idag utredda strukturella egenskaperna som har utretts i modern samtalsforskning.

Anföringar och röster

I både tal och skrift kan vi förhålla oss till andra personers eller egna tidigare yttranden. Det kan göras genom direkt anföring, indirekt anföring eller språkligt friare genom referat. Denna skillnad kan också betraktas som en skillnad i muntlighet eftersom det handlar om mindre eller större avstånd till en autentisk röst och en talad form. I informellt tal är det vanligt med direkta anföringar, som dessutom ofta understöds av starka fonetiska medel (se t.ex. Kotsinas 2004). Det bör dock påpekas att en anföring i sig inte behöver innebära ökad muntlighet stilistiskt, framför allt inte i skrift. Det är möjligt att bibehålla en mer skriftspråklig stil i anföringarna, något som mer eller mindre är nödvändigt eftersom vi inte kan återge autentiskt tal i skrift (se ovan). Roman- och dramaförfattare kan förhålla sig på olika sätt i förhållande till anföringar, något som varierar både individuellt och historiskt. Hur författare väljer att gestalta dialog språkligt har undersökts bland annat i projektet *Svensk dramadialog under tre sekler* på Uppsala universitet.

I talet är vi alltså benägna att återge yttranden mer talspråkligt. Oavsett stilen i anföringarna går det dock att betrakta anföringen i sig som ett muntligt drag eftersom distansen till den återgivna talaren minskar. Alltså blir anföringen i sig en närhetsmarkör, och närhet är som tidigare behandlats ett muntligt drag. I talet

kan vi dessutom betrakta anföringar som ett annat muntligt drag. När en talare försöker återge eller kanske överdriva ett yttrande blir det inte bara stilistiskt mer talspråkligt, utan det bidrar också till ett mer dramatiskt inslag.

Språkhandlingar

De sista komponenterna jag vill föreslå är språk- eller talhandlingar. Återigen har vi att göra med något som funktionellt kan knytas till andra delar. Vilka talhandlingar som yttras beror på eller är resultat av bland annat situation, funktion, relation mellan deltagarna, närhet och konfrontation. Det kan ändå finnas skäl att undersöka talhandlingar som en separat kategori eftersom alla språkhandlingar inte kan knytas till de nämnda komponenterna.

Det enklaste sättet att behandla talhandlingar på vore att utgå från den syntaktiska formen, alltså påstående, fråga, utrop, uppmaning eller önskan. Då fås en grov bild av relationen mellan deltagarna i texten och talarens eller skribentens roll och synlighet. En mer preciserad metod är att utgå från innehållsligt preciserade språkhandlingar, såsom beröm, klander, löfte, hot, varning och erkännande. Detta kan dock göras mer eller mindre sofistikerat.

Ett mer teoretiskt angreppssätt vore därför att ansluta sig till någon språkhandlingsteori, till exempel Bakhtins eller Searles. Relevant för muntlighet är Bakhtins förslag att skilja på primära och sekundära talgenrer, där primära är typiskt muntliga och sekundära typiskt skriftliga (Bakhtin 2002). Oavsett vilken typ det är frågan om är talgenrer enligt Bakhtin mycket dynamiska. Alla samtal är en dialogisk produkt av den talandes individuella stil i relation till övriga faktorer i samtalet, bland annat relation till övriga deltagare, situation, ämne, formell inramning och intertextuell struktur. Inte minst det sista bidrar till den dynamiska synen på tal. Alla yttranden refererar till eller är beroende av både andra tidigare yttranden i samtalet och till kunskap, texter och yttranden i samtalets omgivning. Synen på primära och sekundära genrer anknyter också till den ekologiska synen på språkbruk. Språkbruk och genrer är som sagt relaterade till varandra, men denna relation kan vara hierarkiskt uppbyggd eller vara statuspräglad. Ett exempel på hur Bakhtins teorier kan tillämpas ges i From 2006, där talgenrer i en dansk såpopera analyseras.

En annan som tidigt utvecklade teorier om språkhandlingar var Searle (1969 och 1976). I Searle 1976 görs en preciserad indelning av språkhandlingar, eller talakter som det ibland översätts. En del av dessa kategorier är för dagens

språkvetare grundläggande språkfunktioner som behandlas i många språkbruksstudier. Det handlar i stora drag om språkhandlingens syften, om förhållandet mellan språkhandlingen och verkligheten samt talarens attityd eller förhållande till språkhandlingen. Dessa så kallade dimensioner ligger sedan till grund för en mer finfördelad klassificering.

Syntaktisk och lexikal verkan

Jag har tidigare påmint om att ovanstående förslag inte är systematiserade eller organiserade på något sätt. De är bara ett första prövande steg mot en mer nyanserad metodik för muntlighet och skriftlighet. Samtidigt är det inte givet vad som är orsak och verkan. Vad av ovanstående är en kommunikativ funktion och vad är en språklig konsekvens av denna funktion? Ett drag som kan vara svårt att avgöra är till exempel konkretion. Det är möjligt att se konkretion som en funktion eller ett syfte, det vill säga en språkbrukare kan ha som ett mer eller mindre medvetet syfte att konkretisera ett innehåll. Men det är också möjligt att se konkretion som ett resultat av en funktion eller en förutsättning, till exempel berättande, kroppslighet och närhet. Samma resonemang kan föras om andra nämnda delar.

Med detta sagt vill jag avsluta detta kapitel med en del av metoden som otvetydigt fångar en språklig verkan och som alltså inte ska ses som funktioner i sig själva. Om de föreslagna komponenterna väljs i en empirisk studie kommer operationaliseringen av dem att göras i form av stildrag som är välkända i svensk stilforskning, bland annat informationstäthet, komplexitet och mångordighet. I den sammanfattande redogörelsen i kapitel 3 om hur muntligt och skriftligt har beskrivits i svensk språkforskning framkom att dessa och några andra stildrag under lång tid användes som indikatorer för muntlig och skriftlig stil. Det framkom också vilka språkliga variabler som brukade väljas som stilmarkörer för dessa drag, till exempel substantiv- och verbfrekvens, N/V-kvot, satsförkortningar och nominalfrasernas utbyggnad som markörer för informationstäthet. Dessa väl beprövade stildrag och stilmarkörer kan alltså från början studeras av forskare idag för att åtminstone delvis operationalisera några av de föreslagna egenskaperna. Men de kan också studeras oberoende och isolerat just eftersom vi vet att de ger utslag, om än med risken att de överlappar andra delar av metoden.

Det finns bevisligen en korrelation mellan de traditionellt valda stilmarkörerna och det som har uppfattats som typiskt tal och typisk skrift, och därför ska de inte avfärdas. Det är dock viktigt att vidga uppfattningen om de muntliga dragens operationalisering. Språkforskare måste fortsätta att söka både egenskaper och markörer för muntlighet. Det borde finnas mycket annat som är relevant.

6 Slutord

Resultatet av denna inventering och kommentar är egentligen både enkelt och svårt. Det enkla är sammanfattningen av svensk forskning om muntligt och skriftligt: mycket är oklart och mycket återstår att göra. Det svåra är just att mycket är oklart, inte minst begreppet *mundlighet*, och att den fortsatta forskningen om detta fenomen har en osäker utgångspunkt. Det finns all anledning att vara kritisk till muntlighet som ett forskningsbart fenomen, men det finns samtidigt anledning att utgå från det, vara öppen inför det och studera flera delar av svenska språket med begreppet muntlighet som utgångspunkt men med en problematiserande hållning. Det bästa är att låta empirin avgöra vilken giltighet som muntlighet som språkvetenskaplig term har. På vägen mot en kanske ännu mer kritisk syn på begreppet eller kanske rent av mot ett förkastande av det har vi fått viktiga och intressanta resultat om svenska språkets utveckling och variation. Och kanske har vi i stället fått mer relevanta, preciserade och nya begrepp som belyser denna utveckling och variation.

Referenser

- Altenberg, Bengt (1986). Contrastive linking in spoken and written English, i: G. Tottie & I. Bäcklund, *English in speech and writing: a symposium*. Stockholm.
- Anward, Jan & Nordberg Bengt, red. (2005). *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Bakhtin, Mikhail (2002). *Speech Genres & Other Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Berg Eriksen, Trond (1989). Forfatter, tekst og leser i informasjonssamfunnet, i: *Språkvård* nr 1-1989.
- Bergman, Gösta (1970). *Kortfattad svensk språkhistoria*. Prisma.
- Biber, Douglas (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge University Press.
- Biber, Douglas (1994). An analytical framework for register studies, i: Biber, Douglas & Finegan, Edward, *Sociolinguistic perspectives on register*. New York.
- Bloomfield, Leonard (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Burton, Nina (1998). *Det splittrade alfabetet. Tankar om tecken och tystnad mellan naturvetenskap, teknik och poesi*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Byrman, Gunilla (1998). *Tidningsnotisen i förändring 1746-1997*. Lund: Svensk sakprosa nr 15.
- Chafe, Wallace (1982). Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature, i: Tannen, Deborah, *Spoken and written language: exploring orality and literacy*. Norwood, N.J.
- Chafe, Wallace (1985). Linguistic differences produced by differences between speaking and writing, i: D.R. Olson & A. Hildyard, *Literacy, language, and learning: the nature and consequences of reading and writing*. CUP.
- Clanchy, M. T. (1993). *From Memory to written Record. England 1066-1307*. Oxford.
- Columbus, Samuel (1963). *En svensk ordeskötsel*. Utgiven med inledning och kommentar av Sylvia Boström. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

- Drotner, Kirsten, Bruhn Jensen, Klaus, Poulsen, Ib, Schröder, Kim (1996). *Medier och kultur. En grundbok i medieanalys med medieteorier*. Lund: Studentlitteratur.
- Dunbar, Robin (1996). *Samvaro, skvaller och språkets uppkomst*. Norstedts.
- Einarsson, Jan (1978). *Talad och skriven svenska*. Lund.
- Ekerot, Lars-Johan (2000). Klar komplexitet. Om språkform och begriplighet vid översättning av författningstexter, i: Björn Melander (red.), *Svenskan som EU-språk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Ekerot, Lars-Johan (2011). *Ordföljd, tempus, bestämdhet*. Malmö: Gleerups.
- Ekvall, Ulla (1997). *Formativt, figurativt, operativt i läroböcker för barn. Del 1. Utvecklingen under 1800-talet*. Lund: Svensk sakprosa nr 12.
- Elmfeldt, Johan & Erixon, Per-Olof (2007). *Skrift i rörelse. Om genrer och kommunikativ förmåga i skola och medielandskap*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Engdahl, Sven (1962). *Studier i nusvensk sakprosa*. Uppsala.
- Eriksson Gustavsson, Anna-Lena (2005). "Jag fixar det oftast." *Hur industriarbetare hanterar läs- och skrivkrav i arbetet*. Lund: Studentlitteratur.
- Falk, Erik (2011). *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: en historisk talaktsanalys*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- From, Unni (2006). Hverdagens snak og soapens samtalemønstre. En analytisk indkredsning af talegenrer i en dansk soap, i: *Nordicom-Information* nr 1-2006.
- Garner, Mark (2005). *Language ecology as linguistic theory*. Kaijan Linguistik dan Sastra.
- Goody, Jack & Watt, Ian (1968). "The Consequences of literacy", i: Jack Goody (red.), *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge.
- Hallberg, Peter (1983). *Litterär teori och stilistik*. Esselte Studium.
- Hanson, Håkan (1996). Är radionyheter skriftliga eller muntliga?, i: *Språkvård* nr 2-1996.
- Haugen, Einar (1972). The ecology of languages, i: Einar Haugen, *The ecology of language. Essays by Einar Haugen*. Stanford: Stanford University Press.
- Hof, Sven (1753). *Swänska språkets rätta skrifsätt*. Stockholm.
- Holm, Gösta (1967). *Epoker och prosastilar*. Lund.
- Holmberg, Claes-Göran & Svensson, Jan (2004). *Mediekulturer – hybrider och förvandlingar*. Stockholm: Carlssons.

- Holmberg, Hans (1982). Från folksaga till konstsfaga, i: Per Bjurström, Gunnar Lindqvist, Agneta Börtz-Laine, Hans Holmberg, *John Bauer – en konstnär och hans sagovärld*. Bra Böcker, Höganäs, i samarbete med Nationalmuseum, Stockholm.
- Hultén, Lars J (1990). *Reportaget som kom av sig*. Stockholm.
- Hård af Segerstad, Ylva (2002). Konsonantskrift och smilisar, i: *Språkvård* nr 4-2002.
- Hård af Segerstad, Ylva (2003). *Use and adaptation of written language to the conditions of computer-mediated communication*. Göteborg.
- Johannesson, Erik (1980). *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850-1880*. Stockholm: Nordiska museets handlingar 96.
- Johansson, Karl G. (2002). Skriftnormer och dialekt i jordeböcker och skattemantal från 1500-talet, i: Gunilla Harling-Kranck & Hanna Lehti-Eklund, *Folkmålsstudier 41*. Helsingfors.
- Josephson, Olle (1996). Ett nytt svenskt språk, i: Olle Josephson (red.), *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*. Stockholm: Carlssons.
- Josephson, Olle (1997). *Vad läsarna läste. 1800-talets religiösa traktater*. Lund: Svensk sakprosa nr 10.
- Josephson, Olle (2004). "Ju". *Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Norstedts Ordbok.
- Josephson, Olle (2007). Språken byts och blandas, men det mesta består, i: *Språkvård* nr 2-2007.
- Josephson, Olle & Melander, Björn (2003). Läsare och läsarter, i: Boel Englund & Per Ledin, *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- Jørgensen, Nils (1976). *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lund.
- Jørgensen, Nils (1978). *Underordnade satser och fraser i talad svenska. Funktion och byggnad*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap C 10.
- Karlsson, Anna-Malin (2004). Skriften och makten, i: *Språkvård* nr 2-2004.
- Kotsinas, Ulla-Britt (2004). *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kress, Gunther (2003). *Literacy in the New Media Age*. London & New York: Routledge.
- Lagerholm, Per (1999). *Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800-1997*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 54.
- Lagerholm, Per (2008). *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lakoff, George (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Landqvist, Hans (2000). *Författningssvenska. Strukturer i nutida svensk lagtext i Sverige och Finland*. Göteborg.
- Larsson, Inger (2003). *Svenska medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk*. Stockholm: Norstedts.
- Larsson, Kent (1984). *Skrivförmåga. Studier i svenskt elevspråk*. Malmö.
- Larsson, Sören (1985). *Att skriva i tidning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ledin, Per (1995). *Arbetarnes är denna tidning*. Stockholm.
- Ledin, Per (1996). Från politisk dialog till byråkratisk monolog. Partipressens mötesbild 1892-1912, i: Olle Josephson (red.), *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*. Stockholm: Carlssons.
- Ledin, Per (1997). "Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma..." *Text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare*. Lund: Svensk sakprosa nr 14.
- Lindblad, Inga-Britt (1985). *Lokalradiospråk. En studie av tre lokalradiostationers sändningar*. Stockholm.
- Lindblad, Inga-Britt (1989). Nyhetstext i radio och TV, i: Ulla Carlsson (red.), *Språket i massmedierna*. Nordicom-Sverige 1989.
- Linell, Per (1982a). *Människans språk*. Malmö: Gleerups.
- Linell, Per (1982b). *The written language bias in linguistics*. Linköping.
- Livingstone, Sonia (2002). *Young People and New Media*. London, Thousand Oaks & New Dehli: Sage.
- Loman, Bengt & Jörgensen, Nils (1971). *Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie C:1.
- Luria, Alexandr R. (1976). *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. Cambridge (Mass.) & London.
- Lyttkens, I.A. & Wulff, F.A. (1889). *Svensk uttalsordbok*. Lund.
- Lönnroth, Lars (2007). *Inledningen till Njals saga*. Stockholm: Atlantis.
- Malmgren, Sven-Göran (2010). SAOL mellan bruk och system, i: Lars-Gunnar Andersson, Olle Josephson, Inger Lindberg, Mats Thelander (red.), *Språkvård och språkpolitik*. Språkrådet och Norstedts.
- Mediebarometern 2005* (2006). Medienotiser nr 1-2006.
- Melander, Björn & Josephson, Olle (2003). Muntlighet och skriftlighet i sakprosatexter, i: Boel Englund & Per Ledin, *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- Melander, Björn (2004). Talspråket är viktigt för jämlikheten, i: *Språkvård* nr 1-2004.
- Molde, Bertil & Ståhle, Carl Ivar (1970). *1900-talssvenska*. Stockholm.

- Mårtensson, Eva (1988). Den familjära myndigheten. Intimiseringen av det offentliga språket, i: Orvar, Löfgren (red.), *Hej, det är från försäkringskassan. Informaliseringen av Sverige*. Natur och Kultur: Stockholm.
- Mårtensson, Eva (1989). Offentliga privatsamtal – en modern massmediegenre, i: Ulla Carlsson (red.), *Språket i massmedierna*. Nordicom-Sverige.
- Mårtensson, Eva & Svensson, Jan (1988). *Offentlighetsstruktur och språkförändring*. Lund: Nordlund 14.
- Norberg Brorsson, Birgitta (2007). *Man liksom bara skriver: skrivande och skrivkontexter i grundskolans år 7 och 8*. Örebro: Örebro universitet.
- Nordman, Marianne (1992). *Svenskt fackspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Noreen, Adolf (1903). *Vårt språk 1*. Lund.
- Norén, Niklas (2005). En inledande definition och sekventiell avgränsning av en samtalsgrammatisk konstruktion, i: Jan Anward & Bengt Nordberg, *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyström Höög, Catharina (2010). Kursändring i klarspråksarbetet? Om myndighetsspråkvård och språkforskning, i: Lars-Gunnar Andersson, Olle Josephson, Inger Lindberg, Mats Thelander (red.), *Språkvård och språkpolitik*. Språkrådet och Norstedts.
- Ong, Walter (1990). *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Anthropos.
- Ronge, Hans H, Tjäder, Börje, Widmark, Gun (1999). *Petrus Lagerlöfs collegium 1691 angående vårt Svenska språks cultiverande*. Uppsala: Nordiska texter och undersökningar 27.
- Searle, John (1969). *Speech acts*. Cambridge University Press.
- Searle, John (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society* nr. 5:1.
- Severinson Eklundh, Kerstin (1997). Samtalsmönster i elektroniska nätverk, i: Olle Josephson, *Svenskan i IT-samhället*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Språket i lagar och andra författningar* (1967). PM från statsrådsberedningen.
- Street, Brian (1995). *Social literacies: critical approaches to literacy in development, ethnography and education*. Longman.
- Svenska Akademiens grammatik*. Del 1: Inledning. Register (1999). Stockholm.
- Svenska Akademiens ordlista* (2006). Trettonde upplagan. Stockholm.
- Svensson, Jan (1981). *Etermediernas nyhetsspråk 2. Studier över innehåll och informationsstruktur*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap C:11.
- Svensson, Jan (1988). *Kommunikationshistoria*. Lund: Studentlitteratur.

- Svensson, Jan (1993). *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund: Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:47.
- Svensson, Jan (1995). Den diskursiva texten, i: Claes-Göran Holmberg & Jan Svensson, *Medietexter och medietolkningar*. Nya Doxa.
- Svensson, Jan (1997). *Fattigvårdens texter – en studie av den socialpolitiska diskursen i Sverige under 1700- och 1800-talet*. Lund: Svensk sakprosa nr 17.
- Svensson, Jan, Josephson, Olle, Selander, Staffan (1996). *Svensk sakprosa – en projektbeskrivning*. Lund: Svensk sakprosa nr 1.
- Söderberg, Barbro (1996). Mellan raderna och orden. Om stil, stilistiska referenser och litterär tolkning, i: Olle Josephson (red.) *Stilstudier*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Teleman, Ulf (2002). *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Norstedts Ordbok.
- Teleman, Ulf (2003). *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Norstedts Ordbok.
- Thelander, Mats (1996). Från dialekt till sociolekt, i: Lena Moberg & Margareta Westman, *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Thelander, Mats (2007). ”De där befängda moderna idéerna ...” Svenskt dramaspråk och det moderna genombrottet, i: Lars Wollin, Anna Saarukka, Ulla Stroh-Wollin, *Svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet – också en språkfråga?* Åbo: Svenska institutionen vid Åbo akademi.
- Vagle, Wenche (1990). *Radiospråket – talt eller skrevet? Syntaktiske og pragmatiske tilnærminger i semiotisk perspektiv*. Oslo.
- Westman, Margareta (1974). *Bruksprosa*. Lund.
- Widmark, Gun (2000). Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk, i: *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000*. Ursprungligen publicerad i *Språk och stil* NF 1-1991.